

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

SS-Sonderkommando Treblinka
v první funkční fázi
Michal Chocholatý

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

SS-Sonderkommando Treblinka

v první funkční fázi

Michal Chocholatý

Vedoucí práce:

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

PODĚKOVÁNÍ

Jsou mnozí, kterým jsem dlužen poděkování za pomoc se smysluplným uspořádáním historických událostí spojených s prvním funkčním obdobím vyhlazovacího tábora Treblinka. Přesto je mezi nimi člověk, jemuž bych rád poděkoval především. Je jím dnes již zesnulý Edward J. Weinstein (familiárně Edi), někdejší vězeň Treblinky, jenž byl očitým svědkem soumraku její první fáze a přechodu do fáze následující. Edi, jeden z té hrstky přešívších Treblinku, s nimiž jsem udržoval osobní kontakty, mi nejdenou telefonoval až z New Yorku, kde bydlel, abychom si pohovořili. Edi, moc si Vaší pomoci vážím!

Poděkování samozřejmě patří i dalším očitým svědkům Treblinky, kteří sice neprošli zkoumaným obdobím táborových dějin, ale přesto mi v mnoha směrech pomohli jak v poznání treblinské historie jako celku, tak v nazírání na problematiku zcela specifickou optikou, kdy mi bylo díky jejich vstřícnosti umožněno vstřebávat cenné informace z první ruky. Prvním takovým člověkem je Samuel Willenberg, se kterým se znám již od roku 2002. Dalším je treblinský hrobník Elijahu Rosenberg, který mne seznámil se svým někdejším spoluvězněm Pinchase Epsteinem. Oba jsou dnes již bohužel po smrti, stejně jako další ze vstřícných podporovatelů mého zájmu, Kalman Teigman.

Dalšími pomocníky mi byli Michael Tregenza, výtečný znalec vnitřní struktury personálu SS v táborech Operace Reinhardt, stejně jako Robert Kuwałek, někdejší zaměstnanec Státního muzea na Majdanku, který krátce působil jako vedoucí památníku vyhlazovacího tábora Bełżec. Robert Kuwałek zemřel v roce 2014 ve Lvově a je to on, jehož památce bych rád věnoval aktuální práci. Vynikajícím zdrojem informací je pak Chris Webb, jenž prezentoval poznatky svého badatelského týmu na stránkách www.deathcamps.org, nověji H.E.A.R.T,¹ a se kterým udržuji dlouhodobý badatelský kontakt. Naše kniha *The Treblinka Death Camp: History, Biographies, Remembrance* vznikla soustředěním společného úsilí vycházejícího z našeho dlouholetého výzkumu dějin tohoto tábora. Během něj jsem se navázal kontakty s mnoha dalšími odborníky, kterým jsem také dlužen svůj dík. Jsou jimi pánové Zvika Oren a Noam Rachmilevitch z Kibucu bojovníků ghetta na severu Izraele či Alexander Abdo z Hesenského státního archivu, který mi laskavě poskytl kopie korespondence Irmfrieda Eberla. Dík dlužím

¹ <http://www.holocaustresearchproject.org>

taktéž svému školiteli Romanu Kodetovi, který mi byl během čtených konzultací zdrojem mnoha tvůrčích podnětů a poskytovatelem řemeslných rad.

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

Obsah

1	Úvod	1
2	Základní periodizace táborových dějin	5
	Část chronologická	14
3	Geneze výstavby tábora	15
4	V provozu	24
4.1	Červenec 1942	24
4.2	Srpen 1942	28
4.2.1	Příchod Kurta Huberta Franze do Treblinky	32
4.3	Situace vězňů a transporty	36
4.4	Kolaps systému	38
5	Soumrak I. fáze	43
5.1	Stangl jako Eberlův nástupce	47
5.2	Organizační a procesní změny	51
5.3	Vstup do II. fáze	60
	Část topografická	62
6	Táborová topografie v první operační fázi	63
6.1	Lazarett	66
6.2	Přijímací oblast a svlékací plac	69
6.3	Totenlager a plynové komory	72
6.4	Shrnutí	76
	Exkurzy	78
7	Počátek vyhlazovací akce – Vyhlazování ještě před 23. červencem 1942?	79
7.1	Czarkowski vs. Ząbecki	79
8	Životopis MUDr. George Rolfa Irmfrieda Eberla	87
9	Závěr	93
	Seznam použitých zkratk	97
	Seznam použitých pramenů	98
	Resumé	101
	Přílohy	102

1 Úvod

Ačkoli na téma dějin tábora okamžitého vyhlazení Treblinka vznikla již řada publikací a článků, a to zejména v celosvětovém měřítku, nebyla dosud vydána žádná česká původní vědecká monografie analyzující jeho dějiny. Dokonce i překladové literatury je na českém trhu poskrovnu, ačkoli od roku 2006 je možné zaznamenat jistý nárůst publikací tematicky zaměřených právě na Treblinku. Po překladu zásadní knihy od Jicchaka Arada, kterého se v roce 2006 zhostil Luděk Vacín, se šířením literatury o Treblince v českém prostředí začalo zabývat především vydavatelství Víkend, které produkuje překlady memoárů bývalých treblinských vězňů. Do té doby však byla českému čtenáři k dispozici pouze memoárová kniha z pera Richarda Glazara: *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, která se k dnešnímu dni dočkala již dvou vydání. Přesto chybí zásadnější práce české akademické provenience, jež by doplnila pozvolna se rozrůstající aparát literatury o Treblince a zároveň vnesla do problematiky i jistý heuristický přehled ke studiu dějin tohoto tábora.

Na jaře 2014 vyšla v nakladatelství Ibidem-Verlag anglickojazyčná kniha *The Treblinka Death Camp: History, Biographies, Remembrance*, na které jsem se podílel jako spoluautor. Kniha se snaží komplexně zmapovat dějiny Treblinky se zohledněním méně známých pramenů. Do práce jsem přispěl mimo jiné zpracováním raného treblinského období (jaro 1942–srpen 1942), které hodlám v aktuální diplomové práci rozpracovat a podrobit hlubší analýze, protože si uvědomuji, že je napříč badatelským spektrem zaměřeným na Treblinku historiograficky velice málo zmapované. Právě z toho důvodu hodlám navázat na své předchozí badatelské úsilí a do zevrubného přehledu shrnout právě první fázi aktivit v táboře smrti Treblinka.

Před lety mne můj zájem o toto období motivoval k sepsání beletristické knihy *Jiné místo, jiná doba*, kde jsem na základě mnohých dostupných faktů vystavěl více méně smyšlený příběh o Treblince, kdy jí vládl Irmfried Eberl, první táborový velitel. Již tehdy jsem vycházel z řady historických pramenů, které jsem začal soustavně shromažďovat. Protože si uvědomuji vědeckou bezcennost beletristického zpracování „eberlovské Treblinky“, rozhodl jsem se přistoupit k témuž tématu z akademické platformy.

Vím, že ve své podstatě nemohu přijít s ničím převratně novým, s revolučním pohledem na dějiny Treblinky, ale přesto se domnívám, že komplexní pohled na její

první funkční období dosud ve vědecké literatuře chybí. Bylo velice těžké, a vlastně nemožné, najít očitého svědka tohoto období a využít tak vlastního výzkumu metodou orální historie, s výjimkou pana Edwarda J. Weinsteina, který mi poskytl cenná svědectví důležitá pro pochopení situace ukončující zkoumané období, stejně jako mi byl nápomocen při detailních nákresech táborové topografie, čímž cennými informacemi přispěl k rozkrytí přeměny tvářnosti tábora. Mými dalšími pomocníky a konzultanty byli i jiní očití svědkové Treblinky, stejně jako specialisté na danou problematiku z Polska, Velké Británie či Izraele, jimž jsem vyjádřil své poděkování v příslušné části této práce, a proto bych na tomto místě rozvedl jen některé aspekty jejich jinak velice rozsáhlé podpory. Zvika Oren a Noam Rachmilevitch se stali skvělými průvodci po Kibucu bojovníků ghetta, kde mi poskytli velice zevrubný komentář k historii a okolnostem provázejícím vznik modelu Treblinky od řemeslníka Jankiela Wiernika, který byl do tábora deportován již v první operativní fázi, a navíc měl exkluzivní privilegium pohybovat se mezi oběma táborovými částmi. Tento táborový model nejen že představuje dominantu celého kibucu, ale je zároveň živoucím svědectvím znázorňujícím vyhlazovací Treblinku očima pamětníka, který zhmotnil mnoho jinak nezachytitelných detailů táborové topografie, což mi velice dopomohlo k uvědomění si subtilních souvislostí vážících se k táborové genezi, stejně jako ve mně studium vlastního modelu stimulovalo plastičtější zafixování jeho podoby.

Dalším důležitým zdrojem je Michael Tregenza, polský Brit žijící v Lublině, který mne již od roku 2006 zásobuje mnohými cennými informacemi o táborech smrti v Generálním Gouvernementu, které mi obvykle předává během našich osobních setkání v Lublině. Výsledkem našeho posledního setkání uskutečněného na začátku roku 2014 je rozhovor soustředící se mimo jiné na první funkční fázi Treblinky, který je umístěn do příloh aktuální práce.

V práci je dále využito archivního materiálu z Hessisches Hauptstaatsarchiv, Wiesbaden, Německo, především se jedná o Eberlovu korespondenci, dále z The Ghetto Fighters' House Archives, D. N. Western Galilee, Izrael a také z Yad Vashem, Jerusalem, Izrael. Základním pramenem pro analýzu osobnosti hierarchicky nejvyššího člena tehdejšího treblinského personálu, Eberla, je bezpochyby kniha Michaela Grabhera *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka* (2006), stejně jako kniha Gitty Sereny *Into that Darkness* (1983), ve které je možné nalézt četné odkazy ke zkoumanému období z perspektivy očitých svědků, především Eberlova

nástupce Franze Stangla, který se sám pokouší zhodnotit Eberlovu roli v Treblince pomocí svérázné optiky policejního vyšetřovatele.

Dalšími důležitými prameny užitými k exkurzivní komparativní analýze zabývající se určením počátku likvidačních aktivit v táboře se zvláštním zřetelem na příjezd prvního transportu, jsou vzpomínky Franciszka Ząbeckého, polského přednosta stanice Treblinka, jehož mnohým závěrům oponuje práce bývalého vězně trestanecké pracovní Treblinky, pana Ryszarda Czarkowského s názvem *Cieniom Treblinki* (1989).

Univerzálním pramenem ke studiu zkoumaného období je kniha Jicchaka Arada *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlazovací tábory akce Reinhard* (český překlad 2006). Díly spíše syntetické povahy, kterými jsem obohatil pramennou základnu, jsou pak práce Manfreda Burby, Alexandra Donata, Raula Hilberga či Edwarda Kopówki. Zcela specifický sektor pramenného fondu zaujímají memoárové knihy od bývalých vězňů, kteří sice neprošli první funkční fází tábora, ale přesto jsou jejich postřehy z komparativního hlediska cenným zdrojem. Jedná se především o díla Richarda Glazara, Chiela Rajchmana či Oskara Strawczyńského. Citacemi z nich, stejně jako zařazením cenných informací z četných rozhovorů s bývalými vězni Treblinky, které jsem provedl, jsem konstituoval kapitolu periodizující táborové dějiny jako celek, popřípadě jsem z nich vytěžil informace odkazující na první funkční fázi.

Další skupinu primární či sekundární literatury představují díla použitá pro stručné nastínění dalšího vývoje popisovaných událostí či širších souvislostí. Jedná se o vědeckou práci Martyny Rusiniak, ale i knihy autorů zabývajících se primárně Sobiborem, typologicky podobným táborem. Z nich je třeba jmenovat především Richarda Rashkeho, Julese Schelvise či Thomase Blatta.

Vlastní práce je strukturována do tří segmentů, které následují po kapitole analyzující základní rozdělení táborových dějin podle nejdůležitějších a specifických milníků. Záměrně jsem se chtěl vyhnout tomu, aby se úvodní kapitola jakkoli zabývala analýzou příprav nacistické genocidy, která vedla k samotnému vybudování tábora, jelikož se domnívám, že podobné informace jsou k dispozici v mnoha jiných historických pracích a obvykle bývají širokým úvodníkem ke specifickým monografiím s táborovou tematikou.

První segment se věnuje vymezenému období z hlediska chronologického vývoje událostí, druhý z hlediska topografického, zatímco třetí má exkurzivní charakter. Z metodologického hlediska bude užito kritické deskriptivní analýzy chronologické a topografické geneze daného období s využitím lépe přístupných pramenů ze sekundární

literatury doplněné o méně dostupné zdroje, dále komparace vybraných interpretací konkrétních problémů s poukazem na protichůdné badatelské závěry a snahou o vlastní vědeckou interpretaci nejednoznačných výkladů partikulárních událostí. Dále budou zohledněny informace, které autor získal při osobních rozhovorech s očitým svědkem Treblinky Edwardem J. Weinsteinem, týkající se sklonku zkoumaného časového rámce, které budou, včetně reprodukce nákrešů, implementovány do struktury práce.

2 Základní periodizace táborových dějin

Dějiny vyhlazovacího tábora Treblinka² lze obecně rozdělit na tři základní období, z nichž první je vymezeno výstavbou tábora a odvoláním velitele Irmfrieda Eberla, druhé příchodem Franze Stangla a vězeňskou vzpourou 2. srpna 1943, a třetí vládou někdejšího Stanglova zástupce Kurta Franze až po vlastní demontáž tábora a popravu posledních vězňů, kteří se na ní v listopadu 1943 podíleli.

V literatuře je však možné se setkat i s podrobnějším členěním na více fází, a to na základě dvou kritérií. Prvním z nich byly zásadní změny v táborových dějinách z hlediska jeho personálního obsazení, tedy periodizace, která vychází z výše uvedeného principu a pouze rozvádí jednotlivé „mezimomenty“. Z metodologického hlediska se jedná o vymezení periodizace dějin na základě „funkčních období“ jednotlivých velitelů. Druhé kritérium představuje příliv (frekvence) transportů. Tuto metodu používá například Ryszard Czarkowski, jenž pracuje s pěti obdobími. První je vymezeno začátkem výstavby tábora (duben 1942) a zakončeno 23. červencem 1942, přičemž za počátek vyhlazování je považován již 20. červen 1942. Druhé období začíná 23. červencem 1942 a je zakončeno 15. prosincem 1942. Třetí období trvá od 15. prosince 1942 a končí lednem 1943. Čtvrté období má začátek 15. ledna 1943 a zakončuje jej vzpoura z 2. srpna 1943. Páté období je obdobím po vzpouře 2. srpna 1943 a končí posledním transportem z 23. srpna 1943.³ Witold Chrostowski, podobně jako Czarkowski, ve své knize načrtl dělení táborové historie podle frekvence transportů, přičemž dospěl k tomuto závěru: a) od 23. července do poloviny prosince 1942 (průměrně dva transporty denně), b) od 15. prosince 1942 do 15. ledna 1943 (jeden transport týdně), c) od 15. ledna do konce května 1943 (dva transporty týdně), d) od května do 2. srpna 1943 (jeden transport týdně), e) od 2. srpna do 19. srpna 1943 (dva transporty celkem).⁴

Ian Baxter ve své práci užívá kombinovaného přístupu, přičemž se soustředí na personální a topografický prvek, popřípadě si vypomáhá chronologickými kritérii. Tento způsob dělení je patrný z obsahu jeho práce o Treblince, kde uvádí čtyři fáze

² V polské literatuře může být použit termín tábor okamžitého vyhlazení: obóz natychmiastowej zagłady.

³ CZARKOWSKI, Ryszard, *Cieniom Treblinki*, Warszawa 1989, s. 191.

⁴ CHROSTOWSKI, Witold, *Extermination Camp Treblinka*, London 2004, s. 99.

táborové historie. 1. fáze – pod velením Eberla, 2. fáze – pod velením Franze Stangla, 3. fáze – „Obermajdan“⁵ Treblinka, 4. fáze – konec Treblinky.⁶

Po chronologické stránce vychází aktuální práce z metody „funkčních období“ velitelů rozčleněných do těchto základních úseků: a) výstavba (jaro 1942–červen 1942) Richard Thomalla, b) první operativní fáze (červen/červenec–srpen 1942) Irmfried Eberl, c) reorganizační intermezzo (září–říjen 1942) Christian Wirth, Franz Stangl, d) druhá operativní fáze (září/říjen 1942–srpen 1943) Franz Stangl, e) třetí operativní fáze (srpen 1943) Kurt Franz, f) demontáž tábora (září–listopad 1943) Kurt Franz. Zásadní důraz je přitom kladen na období a–c. V tomto časovém rozpětí je možné postihnout období výstavby tábora s přihlédnutím k personálnímu zaštitění zprovoznění tábora, stejně jako likvidační metody vězňů-stavebníků v kontextu s rozvojem táborového exterminačního potenciálu. Kontextuální kompaktnost takto vymezeného období podporuje analýza důsledkového reorganizačního intermezza, a to zejména ve vztahu k definici chyb předcházejícího období a modifikaci provozního procesu.

Stručné charakteristiky všech periodizačních bodů jsou následující: a) období výstavby je vymezeno položením prvního „základního kamene“ a ukončeno započítáním vlastního vyhlazovacího procesu; b) počátkem první operativní fáze se rozumí moment, kdy se v táboře začalo se systematickým vyhlazováním lidských bytostí, tj. když do něj začaly přijíždět transporty a vysídlenci do něj byli posíláni výhradně za účelem exterminace (přitom nezáleží na tom, jakým prostředkem byli do tábora dopraveni – automobily, vlakem, na povozech, nebo dokonce pěšky).⁷ Konec první operativní fáze je pak vymezen odvoláním Eberla v srpnu (září?) 1942; c) reorganizačním intermezem se rozumí období generálních změn, kterými tábor prošel po procesní i personální stránce po Eberlově pádu až do obnovení vyhlazovací akce na začátku září téhož roku. V německojazyčných pramenech bývá toto období také nazýváno: „Neuorganisierung des Lagers Treblinka“,⁸ tedy nová organizace tábora Treblinka. Při vlastní realizaci „neuorganisierung“ se snoubila především Wirthova, ale i Stanglova iniciativa. Oba již měli dostatečné zkušenosti s vedením typologicky podobných táborů, a tak *know-how*, které si s sebou ze své dřívější praxe přinesli, hodlali aplikovat na treblinský model.

⁵ Na Himmlerův rozkaz byl v polovině března 1943 změněn název tábora na „Obermajdan Treblinka“. Tamtéž, s. 76.

⁶ BAXTER, Ian, *Esesáci z Treblinky*, Český Těšín 2012.

⁷ Ačkoliv někteří badatelé soudí, že to bylo 23. 7. 1942, kdy do Treblinky dorazil první transport s vysídlenci, najdou se názory, které toto datum zpochybňují a přiklání se k dřívějšímu započítání likvidační akce (proto je součástí práce exkurz hlouběji se zabývající touto otázkou).

⁸ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746005.html>, poslední vstup 2012.

Situaci však ztěžoval fakt, že Treblinka se nacházela v rozkladu a byla postižena paralýzou způsobenou událostmi seběhnuvšími se zde ve velice krátkém časovém intervalu. Bylo na nich, aby napravili chyby, které napáchal Eberl, potažmo soubor událostí, jenž byl pro Eberlovu vládu specifický; d) druhá operativní fáze je v treblinské historii zmapována nejlépe. Je to dáno jednak skutečností, že tato etapa je mezi všemi ostatními nejdelší, jednak tím, že toto období přežilo nejvíce očitých svědků ze strany vězňů-otroků, kteří sepsali celou řadu memoárové literatury. Jelikož toto období již není předmětem aktuální práce, je vhodné se o něm v tomto přehledu rozepsat poněkud podrobněji, aby bylo možné jej využít jako komparativní komponent k obdobím předcházejícím.

Všeobecně je pro druhou fázi Treblinky charakteristické zmírnění hektického tempa v přísunu transportů, zvýšení vyhlazovací kapacity (stavba nových plynových komor), zavedení jistého řádu do vnitřní organizace, a to i na straně vězňů, kterým byly markantně zlepšeny ubytovací podmínky, změna způsobu nakládání se zplynovanými vysídlenci; od prostého pohřbívání do masových hrobů bylo přistoupeno ke kremaci na otevřeném prostranství, s čímž však souvisela nutnost provádět masové exhumace již v minulosti zplynovaných vysídlenců. Pro toto období byli největšími táborovými autoritami nový velitel Franz Stangl a jeho zástupce Kurt Franz.

O přeměnu tvářnosti Treblinky v její druhé fázi se zásadně zasloužil tehdejší vězeň Jankiel Wiernik, který je v treblinských dějinách doslova ikonickou postavou a objevuje se v mnoha očitých svědectvích. Sehrál nezanedbatelnou úlohu při utváření táborové morfologie. Jeden z dalších vězňů, Oskar Strawczyński, na něho vzpomínal: „*Wiernik, mistr ve svém oboru, k nám denně přicházel se dvěma pomocníky z Tábora 2 [vyhlazovací sektor Treblinky]. Začali stavět strážní domek a hlavní vstupní bránu. Když byla práce dokončena, byla hodna zhlédnutí. Strážnice a brána se svými dvěma vchody byly skutečně překrásné. Všechno bylo vystavěno ve středověkém stylu a dokonce i vnitřky byly vybaveny v totéž stylu. My v klempířské dílně jsme přitloukli speciální svítilny vyrobené z tlustých železných plátů, jež visely z mohutných železných řetězů nad vstupem a nad vchodem do strážnice. Na vrcholu brány byla krásná železná dekorace, jež stála našeho mistra, Herszela Jabłkowského ze Stoczku, mnoho hodin úsilí a práce.*“⁹

⁹ CYMLICH, Israel, STRAWCZYŃSKI, Oskar, *Escaping Hell of Treblinka*, New York, Jerusalem 2007, s. 168.

Kalman Teigman, jeden z několika očitých svědků, s nímž měl autor možnost udržovat dlouhodobý kontakt a získávat tak cenné informace o Treblince, se zmínil o přesunu vězeňských ubikací z oploceného placu, odkud začínala stezka do plynových komor, hlouběji do tábora, směrem k jeho administrativní oblasti. Podle něj byl přesun motivován zabitím jednoho z nacistů z treblinské posádky věznem. Teigman vypověděl: „*Tam zabili jednoho Němce. [...] Já jsem to viděl, všichni to viděli. [...] Stalo se to během apelu. Počítali nás a samozřejmě nás mlátili. Nevím jak, ale vyskočil jeden takový [muž] z řady a měl nůž, který mu bodl do zad. Jeho samozřejmě okamžitě na místě zabili, zabili ho lopatami. A [toho raněného Němce] jmenoval se Max Biala [...] vzali do nemocnice, ale během cesty zemřel. Pak udělali kasárna a pojmenovali je: Kasárna Maxe Bialy. A následovalo to, že zlikvidovali pět procent lidí z tábora. [...] To, co se stalo potom, to tam už byl Stangl a on tehdy řekl – oni se báli, abychom to neudělali ještě jednou – tak nám řekli, že budeme mít příbytky, ve kterých budeme moct jíst a spát, mýt se a tak dále, a tak dále. A skutečně se to stalo. Předtím jsme spali na písku.*“¹⁰ To, že většina vězňů, vyjma Hofjudů, privilegovaných a kvalifikovaných řemeslníků, spala nejdříve v holých barácích na podlaze, je pro počáteční období příznačné. Teprve později byli vězni přemístěni do kvalitnějších prostor, kde navíc dostali dřevěné pryčny s dekami.¹¹

Dalším rysem druhé funkční fáze byly změny ve vlastním vyhlazovacím procesu. Jednou z nich byl přechod od hromadného pohřbívání zplynovaných obětí k jejich kremaci na otevřeném povětří. Z vlastní zkušenosti o tomto období hovořil někdejší treblinský hrobník Pinchas Epstein, když jej autor navštívil v jeho bytě v Petach Tikvě: „*Zpočátku byla všechna těla házena do [...] jam. Pak položili koleje a přivedli specialistu, který postavil rošty. [...] Tím specialistou byl Herbert Floss. [...] Ach, ten smrad! [...] Člověk je silnější, než si myslí. Ty rošty byly z betonu. [...] Tohle mi to trochu připomíná...*“ přisunul si ozdobný kuchyňský doplněk ve tvaru dřevěného roštu, na který bylo možné kupit různé sladkosti či pekárenské produkty. Připomínal zmenšeninu kremačních roštů, jak bývají popisovány v souvislosti s kremací v táboře. „*... z betonu a železničních kolejí, a na to se vršila do pyramidy těla. A to se polilo benzínem nebo naftou a hořelo to jako benzín. Jakmile byl hrob vyprázdněn, zasypal se a povrch se zahladil, takže nezůstalo takřka nic. Snažili se, aby nezůstaly žádné stopy.*

¹⁰ Teigman – Ch., Bat Jam, 3. 3. 2008.

¹¹ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746004.html>, poslední vstup 2012.

[...] *Ta těla, ty mrtvolky pokryly pod zemí chlórem. A ten chlór, ten uspišil, že všechna těla shnila. A shnilé tělo hoří jako benzín. [...] A byl tam bagr, dva bagry, které vyndávaly těla.*“¹²

K modifikaci a vylepšení technických kapacit došlo i v oblasti zařízení masové likvidace. Vznikla zde novostavba s novými plynovými komorami. Na Treblince je zajímavé, že oproti Sobiboru a Bežcu, druhově podobným táborům, zde byly po postavení nových komor staré komory zachovány. Právě staré komory byly reliktem z období první fáze fungování tábora. Všeobecně se předpokládá, že nových komor bylo deset, zatímco staré byly tři. Tento fakt pak nutí k zamyšlení, zdali došlo k tomu, že by bylo najednou činných všech třináct komor.

Když byl právě na tuto eventualitu dotázán Epstein, odpověděl: *„Jednou nebo dvakrát. Ne více. [...] Já nevím z jaké příčiny, ale několikrát fungovalo všech třináct plynových komor.*“¹³ Epsteinovo svědectví potvrzují i vzpomínky dalšího treblinského hrobníka, Elijahu Rosenberga, který se s nimi autorovi svěčil telefonicky. Podle Rosenberga došlo ke zprovoznění starých i nových plynových komor současně při jakési slavnostní příležitosti, kdy fungovaly najednou všechny komory.¹⁴ „Eberlovy“ komory, v Epsteinově slovníku uváděny jako „kabiny“, k nimž v druhé fázi přibyla zmiňovaná novostavba, připomněl Epstein následovně: *„Kabiny byly [...] z počátku byly tři. Tři malé. [...] Kabina měla čtyři metry na čtyři. A do takové kabiny se natlačilo od sta do sto padesáti obětí.*“¹⁵

Také soubor jam plných mrtvol nedaleko příjezdové rampy, později přetvořený v tzv. „lazarett“, jedno z nejobávanějších táborových míst, prošel pro druhou fázi proměnou. Kalman Teigman, který spatřil toto místo, určené pro mrtvé z transportu, aly i ty, kteří nebyli schopni dojet do plynových komor, na vlastní oči, si z něj odnesl tyto dojmy: *„Já jsem v Lazarettu byl. Viděl jsem, jak tam zabíjeli. Byli tam tři [muži z táborové posádky]. Jeden se jmenoval Mentz. Měl hubu jako opice, takové vyceněné zuby a velké uši. Tak jako d'ábel. Druhý byl Miete, ten měl křivou hlavu a pak tam byl ještě jeden, Bilitz [sic!]. Bilitz utekl a nechtyli ho. U soudu jsem je všechny poznal. Mentze jsme přezdívali Frankenstein, protože vypadal jako Frankenstein, jako ten, kterého vytvořil.*

¹² Epstein – Ch., Petach Tikva, 2. 3. 2008.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Srv.: *„Jednou, a to si pamatuji velice dobře, fungovaly všechny komory najednou. Naráz vstoupilo deset tisíc lidí během čtyřiceti pětáctyřiceti minut.*“ Proces s Adolfem Eichmannem. Rosenbergova výpověď, in: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-08.html>, poslední vstup 2015.

¹⁵ Epstein – Ch., Petach Tikva, 2. 3. 2008.

*Měl takovou ošklivou hubu, takové velké zuby, takové uši. Stál tam celý den a střílel. Stříleli oni a Ukrajinci také. Seděl tam jeden Ukrajinec. Byla tam taková obrovská jáma a pak byl písek, okolo Lazarettu. A tam stále vysedával jeden Ukrajinec a vyhrával na píšťalku.*¹⁶

Druhá operativní fáze Treblinky byla ukončena následkem vězeňské vzpoury, která se odehrála 2. srpna 1943. Tato událost se stala jedním ze symbolů židovského vzdoru v období holocaustu a zcela jistě přispěla k rozhodnutí o ukončení činnosti tábora. Ačkoli treblinská vzpoura znamenala naprosto zásadní mezník v historii táborů Operace Reinhardt,¹⁷ a byla první vzpourou takového rozsahu, někdy se dostává do stínu mladší vězeňské vzpoury, která se udála ve vyhlazovacím táboře Sobibor 14. října 1943. Je nepochybné, že sobiborskou vzpouru provázela lepší organizace a také propracovaný plán na likvidaci táborové posádky, vedená zkušenými sovětskými Židy, kteří do tábora přicestovali z Minsku. A ačkoliv téma obou vzpour je v literatuře zastoupeno v zásadě rovnoměrně, sobiborská revolta se dočkala i filmového zpracování, které mimo jiné vychází z knihy amerického spisovatele Richarda Rashkeho. Tu lze považovat za jistou sobiborskou analogii k literárnímu zpracování dějin Treblinky z pera francouzského spisovatele J. F. Steinera. V obou knihách je gradačním prvkem právě tento extrémní akt vězeňského vzdoru. Na autorovu otázku položenou Richardu Rashkemu, zda se nechal k sepsání své knihy *Escape from Sobibor* inspirovat Steinerovou *Treblinkou*, odpověděl: „*Povstání v Treblince se na mém rozhodnutí psát o Sobiboru nijak*

¹⁶ Teigman – Ch., Bat Jam, 3. 3. 2008.

¹⁷ Cílem Operace Reinhardt byla deportace evropských Židů z ghatt a různých táborů za účelem jejich likvidace ve vyhlazovacích táborech v Generálním gouvernementu. Skupinu táborů, které měly v kompetenci konečnou exekutivu této operace, tvořily tábory Bežec, Sobibór a Treblinka. Etymologie pojmu Operace Reinhardt však bývá inetrpretována rozdílně. V literatuře je možné setkat se především s užitím těchto variant: Operace Reinhard, Operace Reinhardt a se syntézou, která zohledňuje obě předchozí alternativy a jež je užitá i v aktuální práci, Operace Reinhardt/t. Už v české literatuře z padesátých let je uvedeno upozornění, že název nebo heslo „Reinhardt“ se v kontextu s pojmenováním operace „omylem připisuje památce Heydrichově, který však měl křestní jméno Reinhard. Ve IV. procesu amerického vojenského tribunálu v Norimberku byl obžalován vedoucí hlavního hospodářsko-správního úřadu (WVHA) Oswald Pohl a společníci. Tam byla v průběhu přelíčení vyslovena pochybnost o souvislosti akce ‚Reinhardt‘ s památkou na Heydricha nejen pro rozdíl mezi jménem Reinhard a Reinhardt, ale zejména proto, že je nejpravděpodobnější souvislost akce ‚Reinhardt‘ se jménem tehdejšího státního tajemníka v říšském ministerstvu financí, jehož příjmení znělo – Reinhardt a objevilo se častěji v souvislosti s finančními otázkami SS. Tuto přímou souvislost akce Reinhardt dokazuje existence Reinhardtova fondu u říšské banky.“ KRAUS, Ota, KULKA, Erich, *Noc a mlha*, Praha 1958, s. 152–153. V knize Julese Schelvis, bývalého vězně několika nacistických táborů, je k dané problematice v poznámce pod čarou uvedeno: „Název Operace Reinhardt (‚Aktion Reinhardt‘ nebo ‚Einsatz Reinhardt‘) byl původně odvozen od jména Státního sekretáře na říšském ministerstvu financí, Fritze Reinhardta, jehož úkolem byl dohled nad jméním deportovaných Židů. Po atentátu na Reinharda Heydricha v červnu 1942 byla operace nazývána taktéž po něm, což zapříčinilo dva rozdílné způsoby ve psaní názvu operace.“ SCHELVIS, Jules, *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, Oxford, New York 2007, s. 5, pozn. 1.

neodrazilo. Steinerovu knihu jsem si přečetl dlouho potom, co jsem podepsal smlouvu o napsání Sobiboru. Jakmile jsem si přečetl Steinerovu knihu, došel jsem k závěru, že sobiborský příběh byl lepší než ten treblinský, a jestliže ne, představoval kousek historie, jež nesmí být zapomenuta.“¹⁸ Toto je komparativně hodnotící postoj, jenž je vlastní i mnohým jiným zainteresovaným. Je však nutné podotknout, že každá ze vzpour byla rozhodujícím momentem vedoucím ke zrušení obou nejdůležitějších táborů Operace Reinhard/t, a obě vzpoury byly motivovány podobnými ději. Treblinská vzpoura si udržuje prim na časové přímce, zatímco pro sobiborskou vzpouru je charakteristické, že během ní došlo k fyzické likvidaci některých představitelů táborového personálu.¹⁹ To jsou dle mého soudu nejvýznamnější rozdíly mezi oběma vzpourami.

Jelikož ani dvě následující období nejsou v této práci podrobena dalšímu zpracování, i v jejich případě je vhodné se o nich v rámci přehledové kompletace treblinských dějin zmínit. Období e) následuje po treblinské vzpouře, kdy činnost tábora pokračovala, i když v mnohem menším měřítku. Úplně poslední transporty do tábora dorazily z białystockého ghetta. Do tábora přijely 18. a 19. srpna 1943.²⁰ Po tomto finálním transportu věci utichly.²¹ Poslední období f) začíná vládou Kurta Franze. Ten byl ve funkci velitele od 27. srpna 1943 až do zrušení tábora v listopadu 1943.²² „Zbylá část posádky, skládající se z několika esesmanů, skupiny wachmanů a vězňů (tzv.

¹⁸ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Richardem Rashkem, 16. 7. 2009.

¹⁹ Obecně se má za to, že během treblinské vzpoury nebyl zlikvidován žádný příslušník SS, ačkoli v memoárové literatuře se objevují opačná tvrzení. Chiel Rajchman ve svém líčení revolty napsal: „Ze všech stran zaznívá střelba. Ukrajinci, kterým kamarádi slibovali hory doly, když slezou se strážních věží, leží mrtví na zemi. Dva esesáci, kteří obsluhují rypadla, jsou mrtví.“ RAJCHMAN, Útěk z Treblinky, Český Těšín 2010, s. 142. Vědecké publikace však tvrdí: „O obětech z řad SS a Ukrajinců neexistují žádné spolehlivé údaje [...] takže je zřejmé, že oproti povstání v Sobiboru ze dne 14. 10. 1943 zde mezi nimi nebyli žádní mrtví.“ BURBA, Manfred, *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der "Aktion Reinhard"*, Göttingen, 2000, s. 25, nebo: „Německá hlášení se o vzpouře a hromadném útěku z Treblinky nezmínují, poněvadž skutečnost, že během povstání nebyl žádný Němec zabit a raněn byl pouze jeden, umožnila utulat události.“ ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlašovací tábory akce Reinhard*, Brno 2006, s. 372. „Německé ztráty byly relativně malé – jeden zraněný Němec [Kiewe] a okolo šesti mrtvých nebo zraněných Ukrajinců.“ CHROSTOWSKI, s. 94.

²⁰ ARAD, s. 382.

²¹ CHROSTOWSKI, s. 95.

²² BAXTER, s. 150. Franz však před soudem v Düsseldorfu tvrdil, že opustil vyhlašovací tábor již 2. 10. 1943, přestože je známo, že likvidace Židů tam probíhala do konce listopadu. Franzova přítelkyně, sestra Herta Neusüsová, která pracovala pro doktora Sturweho v lazarettu pro Wehrmacht v Ostrowi Mazowické, však toto Franzovo tvrzení, kterým se bezpochyby snažil sejmout ze sebe odpovědnost za čistky spojené s ukončením činnosti tábora, vyvrátila a podotkla, že Franz Treblinku neopustil dříve než začátkem listopadu. Dokonce i nadřízený Neusüsově pod přísahou vypověděl, že Franz zůstal v Treblince do konce listopadu 1943. Z hlášení zpravodaje *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* Lothara Bewerunga. *Verteidiger-Protest im Treblinka-Prozess. Dem Gerichtsvorsitzenden Einschränkung ihres Fragerechts vorgeworfen / Das „Alibi“ des Hauptangeklagten bricht zusammen.* Novinový výstřížek in: The Ghetto Fighters' House Archives (dále jen: GFH), File 28646.

Restkommando) pod vedením Kurta Franze, měla za úkol zahltit stopy existence SS-Sonderkommando Treblinka, a následně opustit území.²³ Toto „zbytkové komando“, jehož základ tvořilo 100 vězňů, kteří zbyli v táboře po vzpouře,²⁴ rozebralo zbylé baráky, které nepodlehly během vzpoury zkáze.²⁵ Demontážní věžeňská četa byla provizorně ubytována ve dvou železničních vagoněch.²⁶

Franz Suchomel, člen treblinské posádky, zanechal svědectví o osudu železničního transportu těch treblinských Židů, kteří už nebyli potřební k demolici tábora. Byli posláni do Sobiboru,²⁷ kam odjel služebně i Suchomel. „V Sobiboru jsme byli přijati velitelem Reichleitnerem a spraveni o sférách naší odpovědnosti. Řekl, že tábor by měl být zdemolován [tak jako Treblinka] a že bychom měli zabalit zbylé položky oblečení, které kdysi patřilo Židům. [...] Během první poloviny listopadu 1943 přijeli [...] Židé [...] z Treblinky. [...] Pak byli [...] rozděleni do skupin, jak rozhodl snad Wagner nebo Frenzel. [...] V 6 jednoho rána v druhé polovině listopadu nám [...] Wagner sdělil, že na konci téhož dne má ohlásit do Lublina, že byli zlikvidováni poslední zbývající Židé. Mělo se počítat s tím, že toho dne budou Židé pracovat dokonce ještě tvrději, aby se vysílili a zamezilo se odporu. Takže Židé, kteří pracovali venku, byli toho dne popoháněni obzvláště tvrdě. Bylo na nich poznat, že pracují bez odpočinku. Jejich likvidace byla provedena na etapy.“²⁸

Po likvidaci většinového kontingentu treblinského *Restkommanda* v Sobiboru, která byla popsána výše, zbylo na vlastním území Treblinky ještě asi kolem třiceti židovských mužských vězňů a dvě ženy.²⁹ Dne 17. listopadu 1943 byli tito vězni na místě zastřeleni a následně spáleni na hranici klestí. Jednalo se o poslední oběti Treblinky.³⁰ Popravu řídil sám Franz. Židé byli popravováni po skupinách a každá z nich musela před vlastní popravou spálit těla předchozí pětičlenné skupiny, přičemž tu poslední spálili wachmani.³¹

Nedlouho potom byl na území vyhlazovacího tábora postaven dům, který zabydlela ukrajinská rodina, jejíž hlavou byl Ukrajinec jménem Strebel, někdejší treblinský

²³ RUSINIAK, Martyna, *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943–1989)*, Warszawa 2008, s. 18.

²⁴ ARAD, s. 383.

²⁵ RUSINIAK, s. 18.

²⁶ KOPÓWKA, Edward, *Treblinka. Nigdy więcej*, Siedlce 2002, s. 43.

²⁷ Obsah vagonů byl oficiálně označen jako Häftlinge – vězni. CHROSTOWSKI, s. 96.

²⁸ SCHELVIS, s. 189–190.

²⁹ ARAD, s. 383.

³⁰ RUSINIAK, s. 20, BURBA, s. 25.

³¹ ARAD, s. 383.

wachman,³² dohlížející na okolní území.³³ O tomto období, stejně jako o dalších „osudech“ bývalého tábora podrobně pojednává velice přínosná práce z pera Martyny Rusiniak *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943–1989)*, jež mapuje události spojené s „posttáborovým“ obdobím až do roku 1989.

³² Tamtéž, s. 383.

³³ KOPÓWKA, s. 43.

Část chronologická

3 Geneze výstavby tábora

Před přistoupením k vlastní historické rekonstrukci výstavby tábora Treblinka je nutné upozornit na skutečnost, že dějiny rozeznávají pod označením Treblinka dva na sobě více méně nezávislé tábory, z nichž první byl o rok starší než známější vyhlazovací tábor, který bývá z důvodu odlišení od prvního pracovního tábora nazýván Treblinkou II (v oficiálním názvosloví SS-Sonderkommando Treblinka). Právě Treblinka II je předmětem výzkumu aktuální práce. Označení Treblinka I a Treblinka II však není ekvivalentem k případnému označení tábor č. 1 a tábor č. 2 v rámci vlastní topografie Treblinky II. Posledně zmíněné rozlišení se obvykle užívá pouze v souvislosti s vnitřním členěním vlastního tábora Treblinka II a na Treblinku I se nevztahuje. Treblinka I byla od Treblinky II vzdálena asi dva kilometry (viz přílohu č. 1).

Ryszard Czarkowski, někdejší vězeň starší Treblinky I, tedy kárného pracovního tábora, srozumitelně vysvětluje rozdíly mezi oběma tábory: „*Ne všichni přece vědí, že byly dvě Treblinky. [...] Treblinka I, známá v okolí jako ‚polská‘, kde jsem byl já [Czarkowski], v nacistickém názvosloví Arbeitslager Treblinka (pracovní tábor) [a] Treblinka II, vyhlazovací tábor pro Židy, který vznikl [...] v rámci tzv. konečného řešení židovské otázky [...] vedle druhově podobných, ale menších středisek smrti v Bežcu a Sobiboru [...] Velitelem [pracovního tábora] byl jmenován SS-Hauptsturmführer Teo van Euppen. [...] Vyhlazovací středisko Treblinka II zaujímalo oblast 14 hektarů písčitých, pouze zčásti zalesněných pozemků vesnice Wólka Okraglik. Stavba začala jarem 1942, a bylo k ní využito věžňů [z kárné Treblinky]. Všechn stavební materiál [...] dodávala kancelář Heinze Auerswalda. [...] Stavba byla oficiálně zakončena na konci června nebo počátkem července 1942.*“³⁴

Vedoucím výstavby vyhlazovacího tábora Treblinka (Treblinka II) byl jmenován SS-Obersturmführer Richard Thomalla, jenž za sebou měl splnění téhož úkolu v Sobiboru,³⁵ kde byl v dubnu 1942 vystřídán Franzem Paulem Stanglem.³⁶ Thomalla se

³⁴ CZARKOWSKI, s. 17–20.

³⁵ V některých pracích bývá Thomalla uváděn jako vůbec první velitel Sobiboru, který byl na jaře 1942 vystřídán Stanglem. HILBERG, Raul, *Die Vernichtung der europäischen Juden, Band 2*, Frankfurt am Main 1990, s. 959. Nicméně v souvislosti s Treblinkou je jako první velitel obvykle zmiňován Eberl, ačkoli schéma zde bylo podobné jako v Sobiboru. Definice velitele druhově stejných táborů (Sobibor, Treblinka) se však spíše váže na exterminační proces tábora, tj. na začátek plnění jeho funkce. V takovém případě pak Thomallu nelze definovat jako prvního velitele, jenže: jak známo, Thomalla zastával tutéž „konstrukční“ funkci v Sobiboru i v Treblince, přičemž v dějinách Sobiboru je Raulem Hilbergem uváděn jako první velitel, zatímco v případě Treblinky již ne. Tamtéž, s. 959. Witold Chrostowski ve své knize uvádí: „Prvním velitelem, nebo spíše vedoucím stavby v Treblince II, byl šéf SS stavební kanceláře a policie, Hauptsturmführer [sic!] Richard Thomalla, který sem přišel v dubnu 1942 ze Sobiboru.“

stal konstrukčním velitelem Treblinky, a to výhradně pro období její výstavby, což koresponduje s výpovědí dalšího z nacistických funkcionářů, Erwina Lamberta, jenž uvedl, že v době jeho příjezdu do Treblinky, která byla ve výstavbě, byl velitelem tábora právě Thomalla,³⁷ jenž zodpovídal za realizaci prací svěřených stavebnímu úřadu v Lublině.³⁸ Zázemí pro výstavbu tábora a „surovinové“ krytí pak zaštiťovalo velitelství SS a policie obvodu Varšava.³⁹ Dvěma hlavními partnery byly firma *Schönbrunn* z Liegnitzu a varšavský koncern *Schmidt und Münstermann* (stavebník zdí varšavského ghetta).⁴⁰

Délka vlastního stavebního procesu se odhaduje na dva měsíce.⁴¹ Thomalla se svým týmem nejprve prozkoumal lokalitu pro budoucí tábor a rozhodl, kde a jak zahájit práce. Sám pak na místě zůstal zhruba osm týdnů.⁴² „Projektem i stavbou tábora smrti v Treblince byla pověřena speciální stavební skupina SS z Centrálního stavebního úřadu SS a policie v Lublině, řízená SS-Obersturmführerem Richardem Thomallou. [...] Ostatným drátem bylo oploceno 17 ha pozemků nacházejících se okolo 500 metrů od hlavní železniční trati a silnice Małkinia – Kosów Lacki. [...] V červnu 1942 byla položena nevelká železniční vlečka, napojující se na již existující úsek železnice vedoucí do štěrkovny, jež byla zakončena rampou. Stavební materiál byl dodáván z Varšavy,⁴³ Sokolowa Podlaského a Kosowa Lackého.“⁴⁴ K finálnímu oplocení území však

CHROSTOWSKI, s. 36. Nicméně na soupisce od téhož autora, kde uvádí přehled velitelů Treblinky, Thomalla v této funkci chybí; u Eberla autor navíc neuvedl jeho SS hodnost, ačkoli Stangl s Franzem, kteří po něm následují, ji zde mají, což poukazuje na nízkou klasifikační preciznost! Tamtéž, s. 41. Z hlediska výše zmíněné definice velitele táborového střediska by tedy měl být ve funkci prvního velitele uváděn Eberl, ale stejně tak v případě Sobiboru by to měl být Stangl, nikoli Thomalla. Jestliže však vezmeme v potaz hypotetickou možnost exterminace vězňů již v rámci výstavby Treblinky (viz dále), tedy před nástupem Eberla, Thomalla by pak mohl být považován za skutečně prvního velitele. V knize Alexandra Donata naopak Eberl vystupuje jako konstruktér a první velitel současně: „7. července 1942 Dr. Irmfried Eberle [sic!], konstruktér a první velitel Treblinky ohlásil komisaři varšavského ghetta, Dr. Heinzi Auerswaldovi, že je Treblinka připravena přijmout ‚vysídlenec‘.“ DONAT, Alexander, *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, New York 1979, s. 13.

³⁶ ARAD, s. 47.

³⁷ Tamtéž, s. 50.

³⁸ KOPÓWKA, s. 7.

³⁹ ARAD, s. 50

⁴⁰ HILBERG, Raul, *The Destruction of the European Jews. Student Edition*, Tenaeck x, s. 228. Tato anglickojazyčná verze Hilbergova německého několikasvazkového díla není pouhou jinojazyčnou obdobou, ale koncepčně je zásadně zestručněnou prací oproti svému německému protějšku.

⁴¹ CHROSTOWSKI, s. 26.

⁴² BAXTER, s. 149.

⁴³ Část stavebního materiálu a vybavení, potřebného k vybudování tábora, byla dodána z dílen ve varšavském ghettě. ARAD, s. 52–53.

⁴⁴ KOPÓWKA, s. 7.

pravděpodobně došlo až v pozdější fázi výstavby, neboť je známo, že jakmile byl tábor oplocen, už do něj nebyli pouštěni kvalifikovaní pracovníci.⁴⁵

Vlastní stavební práce zajišťovali polští a židovští vězni z kárného tábora Treblinka, ale i Židé ze sousedních měst,⁴⁶ popřípadě vesnic. Pracovníci, kteří se ocitli pod Thomallovým vedením, byli např. Židé přivezení na náklad'ácích z okolních vesnic Węgrów či Stoczek Węgrowski.⁴⁷ Městečko Stoczek zaujímal v rané historii tábora pozoruhodné postavení, jak dokládá výpověď Abrahama Krzepického,⁴⁸ který se do města dostal v první polovině září 1942, krátce po svém útěku z tábora smrti. Krzepicki popsal tamější prostředí, jehož součástí stále ještě byli obchodující Židé. Prý bylo obvyklé, že když se tu objevil nějaký uprchlík z Treblinky, zdejší Židé se k němu seběhli a ukazovali fotografie svých příbuzných, deportovaných do tábora, v naději, že respondent některou tvář pozná. Krzepicki během takové konfrontace skutečně identifikoval několik řemeslníků, truhlářů, s nimiž se v táboře potkal. Stoczek byl tou dobou proslulý jako jakýsi azyl právě pro uprchlíky z Treblinky. A co je nejzajímavější, zdejší Židé se domnívali, na základě ujištění samotného velitele Treblinky, že jim nikdo neublíží, neboť to byli lidé z jejich řad, kteří se zasloužili o výstavbu tábora.⁴⁹

Na základě výpovědi „dvorního Žida“ Sznajdmana lze konstatovat, že dosud převažující předpoklad, že „žádný z židovských dělníků využívaných ke stavbě tábora nepřežil“,⁵⁰ je mylný, čehož je on sám nejlepším důkazem. Sznajdman totiž přežil prakticky celé funkční období, i část protofunkčního *entré* Treblinky II, včetně vlastní vzpoury.

Počínaje dubnem 1942 začala skupina vězňů s kopáním základů.⁵¹ Stanislaw Szymańczyk z nedaleké vesnice Poniatowo vzpomínal na stavbu tábora takto: „*Jakmile začali se stavbou baráků, tak jsme museli vozit zeminu a kameny. Už tehdy nám na pomoc přihnali Židy. [...] Jakmile oplotili tábor smrti ostnatým drátem a propletli jej*

⁴⁵ CZARKOWSKI, s. 70.

⁴⁶ ARAD, s. 50.

⁴⁷ CHROSTOWSKI, s. 25. Právě Židé ze Stoczku zformovali původní táborový orchestr, který měl své místo pod stromem, asi 40 metrů od stavby s prvními plynovými komorami. K tomuto původnímu jádru se později připojili hudebníci z Varšavy. DONAT, s. 106.

⁴⁸ Celým jménem Abraham Jacob Krzepicki. 25. 8. 1942 byl z Varšavy deportován do Treblinky, odkud se mu podařilo po osmnácti dnech utéct a vrátit se do varšavského ghetta, kde byl Ringelbumovým archivem svěřen do péče Rachel Auerbachové. Ta dostala za úkol zaznamenat jeho svědectví. K tomu došlo mezi prosincem 1942 a lednem 1943. Tehdy bylo Krzepickému 25 let a jeho svědectví se stalo prvním očitým svědectvím o zločinech spáchaných v Treblince. Report byl pak pohřben v troskách ghetta, kde jej na konci roku 1950 objevili polští stavebníci. K jeho publikaci došlo poprvé v roce 1956, anglický překlad se pak poprvé objevil v Donatově sborníku z roku 1979. DONAT, s. 77.

⁴⁹ Tamtéž, s. 135–136.

⁵⁰ ARAD, s. 50

⁵¹ CHROSTOWSKI, s. 33, pozn.2.

*větvemi, tak si nás do tábora už nebrali.*⁵² Szymańczyk byl jedním ze skupiny nežidovských pracovníků, kteří se podíleli na výstavbě tábora zejména v počátečních fázích. Na práci byl naverbován účelově, aniž by se počítalo s jeho následným uvězněním ve vznikajícím táboře.

Czesław Wyrobek byl dalším pracovníkem, který byl povolán na stavbu tábora ze sousední vesnice Poniatowo: *„Nejprve jsme stavěli baráky coby pracovníci z vesnice [...] v tom polském táboře [v Treblince I] a později v židovském [v Treblince II] [...] Baráky jsme oplocovali ploty z ostnatého drátu, vysokými nějaké dva metry. Oplotili jsme asi dvacet hektarů. Pak začali přivážet Židy a bagr jen pracoval a kopal.*⁵³

V práci *Obóz straceń w Treblince* (Popravčí tábor v Treblince) Zdzisława Łukaszkiewicze, významné osobnosti vedoucí vyšetřování ve věci zločinů spáchaných nacisty v Treblince, se objevuje text karty vydané 1. června 1942 s platností do 15. června 1942, která je v podstatě pracovním povolením vydaným polskému dělníkovi Lucjanu Puchalowi, jenž byl povolán z Varšavy do rozestavěného tábora, aby se zde podílel na položení železniční vlečky napojující se na trať vedoucí do šterkového lomu kárného tábora Treblinka I.⁵⁴

Vlečka stanovila nezbytný základ pro vyhlazovací tábor a tvořila páteřní dopravní ústrojí zakončené rampou v přijímací oblasti. Z Puchalovy karty lze usuzovat, že železniční vlečka nebyla dokončena před 1. červnem a zároveň, že k jejímu položení došlo bezprostředně po něm, tedy na počátku června 1942. Puchala vzpomíná na svůj pobyt v konstrukční četě následovně: *„SS-mani a Ukrajinci dohlížející na práci zabíjeli denně tucet lidí z těch, které přivedli. Když jsem se podíval z místa, na kterém jsem pracoval, na místo, kde pracovali Židé, pole bylo pokryto mrtvolami. Dovezení pracovníci byli využíváni ke kopání hlubokých jam a ke stavbě rozličných baráků.*⁵⁵

O dokončení železniční vlečky, stejně jako o kopání jámy a stavbě baráků se zmínil i Wolf Sznajdman, nejprve deportovaný do Treblinky I a bezprostředně poté převelený na stavbu Treblinky II, kde byl po dokončení tamních ubikací a zabezpečení terénu uvězněn ve funkci „Hofjuda“: *„V červnu 1942, ve čtvrtek, přišli SS mani s Ukrajinci [...] Vzali 177 lidí, mezi nimiž jsem byl i já, naložili nás na auta a odvezli do Treblinky. Jednalo se o ‚kárnou‘ Treblinku. Začala výstavba nového tábora. Vlečka již měla svůj začátek a my jsme měli práci dokončit. Stavěli jsme baráky, vykopali první*

⁵² CZARKOWSKI, s. 70.

⁵³ Tamtéž, s. 69.

⁵⁴ Podrobné znění karty lze nalézt ocitované v novější literatuře, viz BAXTER, s. 39.

⁵⁵ Citace Lucjana Puchaly viz CHROSTOWSKI, s. 26.

jámu. Byla 10 metrů hluboká. Kopali jsme ji schodovitě. Byla to jáma pro těla z ‚Totenlageru‘, druhého tábora.⁵⁶ Tehdy tam ještě nebylo oplocení. Chodili jsme všude možné. Zacházeli s námi velice špatně. Po cestě nás mlátili, když jsme pracovali, pokládali nám kola na hlavy, pálili nás cigaretami na hlavě. Bydleli jsme v barácích, které byly postaveny pro nás a pro lidi z polské kárné Treblinky. Pracovali jsme tvrdě! Byla to tvrdá práce: kopání jam, stavba vlečky, kácení lesa, příprava lesa pro stavební účely. Pracovali jsme tam šest týdnů.“⁵⁷

Své další působení v táboře Sznajdman mimo jiné charakterizoval neustávajícím přísunem nových stavebních projektů, které z Treblinky II činily kontinuálně se rozvíjející a rostoucí tábor: „*Stále bylo co stavět, pořád něco nového, stavěli jsme až do konce, do povstání, bez přestávky, abychom nemohli myslet na nic jiného.*“⁵⁸

Když byla stavba železniční přípojky dokončena, začaly přijíždět vagony s ostatným drátem,⁵⁹ jehož instalací vkročila výstavba tábora do své další fáze. Oplocení staveniště totiž redukovalo členy pracovních skupin na ty, kteří zde měli zůstat jako vězni. Od tohoto okamžiku již nebyvalo zvykem povolávat na práci „svobodné“ pracovníky z okolních vesnic, jako tomu bylo na „otevřeném“ staveništi. Oplocení tábora bylo jasným signálem pro okolní svět, že zde vznikla zakázaná zóna, do budoucna od okolí takřka hermeticky uzavřená. Ve výpovědi Abrahama Krzepického se objevuje zajímavé tvrzení, že ještě na konci srpna 1942 s nimi pracoval ve vyhlazovací Treblince u studny, ve které se nahromadily mrtvoly, které měli vytahávat, Polák z trestního pracovního tábora Treblinka I,⁶⁰ což by mohlo znamenat, že po oplocení tábora a zahájení provozu zde byl tento pravděpodobně bývalý stavebník uvězněn, přičemž vyhlídky na únik odtud byly v takovém případě mizivé, v zásadě nulové.

⁵⁶ V tomto případě je „druhým tábořem“ myšlen vyhlazovací sektor Treblinky II, mezi vězni také nazývaný Totenlager.

⁵⁷ Svědectví Wolfa Sznajdmana, Centralna Żydowska Komisja Historyczna w Polsce. Kopie in: Yad Vashem (dále jen: YVA), Jerusalem, 03/560 (887/55), s. 1.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ CHROSTOWSKI, s. 26. Chrostowski v této souvislosti zmiňuje taktéž protitankové překážky, jež však byly pro stavbu vnějšího oplocení tábora použity až v mnohem pozdějším období, kdy táboru velel Stangl. To překvapivě potvrzuje tentýž autor na s. 32, kde zmiňuje, že na jaře 1943 došlo k instalaci protitankových překážek, nicméně o několik stránek dříve jejich přítomnost klade již do raného období. Pro Chrostowského práci *Extermination Camp Treblinka* je specifické, že autor zobecňuje jinak časově fragmentované události, a v jednotlivých kapitolách, které by měly být jasně časově zarámovány, fúzuje celé dějinné spektrum táborové historie. V kapitole *Výstavba vyhlazovacího centra Treblinka* se tak čtenář obvykle setkává s informacemi, které se týkají pozdějších období fungování tábora (topografie i podrobný popis jednotlivých objektů atp.), ačkoli se očekává, že v rámci výstavby půjde spíše o informace týkající se raných podob tábora.

⁶⁰ DONAT, s. 90.

SS-Unterscharführer Erwin Lambert, který byl pověřen dohledem nad výstavbou baráků a později dozoroval nad výstavbou nových plynových komor,⁶¹ o svém dojmu z rané Treblinky řekl: „*Já a Hengst [August Hengst,⁶² potažmo Hingst⁶³] jsme jeli autem do Treblinky. Velitelem tábora byl SS-Hauptsturmführer [sic!] Richard Thomalla.⁶⁴ Treblinka se stále ještě stavěla. [...] Během této doby se žádné vyhlazování nekonalo. Thomalla byl v Treblince asi čtyři až osm týdnů. Pak přijel dr. Eberl coby nový velitel tábora.*“⁶⁵

MUDr. Irmfried Georg Rolf Eberl, který odpovídal za přípravu tábora k exterminačnímu provozu, a stal se jeho prvním operačním velitelem, napsal 29. června 1942 z Varšavy⁶⁶ své ženě Ruth dopis, ve kterém se již otevřeně zmiňoval o svém nadcházejícím přemístění do Treblinky, přičemž uvedl i tamní adresu, na kterou mu měla posílat poštu. V dopise shrnul shon, který provázal záležitosti týkající se příprav tábora na otevření, stejně jako si postěžoval na mnohé překážky, které se mu stavěly do cesty. Z dopisu vyplývá, že původně se počítalo s včasnějším zprovozněním tábora, které však muselo být revidováno a posunuto: „*Poslední dny provázal opravdový shon [v orig. eine tolle Hetzjagd], zvláště proto, že se stavební práce nachýlily ke konci a začalo nám být zřejmé, že nebudeme schopni dodržet termín 1. 7. jako konečný, přičemž jej budeme smět jen o trochu překročit. Kvůli mnoha komplikacím (uváznutí vozů, nehody, a v neposlední řadě papírová válka) se dostaneme s dokončením do prodlení. [...] Během tohoto týdne budu konečně [v orig. engültig]*

⁶¹ BAXTER, s. 156.

⁶² Tamtéž, s. 154.

⁶³ CHROSTOWSKI, s. 41

⁶⁴ I zde je Thomalla svými kolegy považován za velitele. Navíc je zde uvedena opět vyšší Thomallova hodnost, než kterou ve skutečnosti v daném období měl.

⁶⁵ ARAD, s. 50.

⁶⁶ Svoji úřadovnu měl Eberl v tzv. Brühlově paláci (Palais Brühl) v oddělení tamního SS- und Polizeiführera (SS-Oberführera) Dr. Ferdinanda von Sammern-Frankenegga, který byl zodpovědný za Varšavský distrikt. Každý se čtyř základních distriktů (obvodů) Generálního Gouvernementu (krakovský, lublinský, varšavský a radomský, později byl připojen distrikt haličský) měl svého SS-Polizeiführera, jenž byl administrativním správcem svěřené oblasti v zájmu SS. Vrchní SS- und Polizeiführer sídlil v Krakově. Tito „SS správci“ obvykle spolupracovali s civilními správci těchto oblastí, přičemž v Palais Brühl zastupoval „civilní správu“ guvernér Dr. Ludwig Fischer. Z iniciativy guvernéra Fischera vznikl kárný tábor Treblinka I. Podrobněji viz Tregenza – Ch., Lublin, 31. 1. 2014, příloha č. 5 (dále jen: příloha č. 5) a KOPÓWKA, s. 78, 81. Nicméně hlavní slovo v rozhodování o táborech Operace Reinhard/t, a tedy i o Treblince, která se geograficky nacházela ve Varšavském distriktu, měl šéf Lublinského distriktu SS- und Polizeiführer Odilo Lothario Globocnik, který byl klíčovou personou při „detronizaci“ Eberla. Ostatně pod jurisdikci Lublinského distriktu náležely i ostatní dva tábory téže operace, tj. Bežec a Sobibór.

přemístěn do T. [krycí označení pro Treblinku]. *Má tamní adresa je: SS-Untersturmführer Dr. Eberl, Treblinka b/Malkinia, SS-Sonderkommando.*⁶⁷

Podle zvyklostí Eberl v tomto dopise použil krycího označení pro Treblinku, ačkoli záhy uvedl adresu v plném znění. Jak neopomněl analyzovat Grabher, v tomtéž dopisu se objevuje i druhá adresa, tentokrát berlínská, přes niž mu měla manželka zasílat balíčky a věci (většího?) významu. Tato adresa: Berlin W 35, Tiergartenstrasse. 4 (Osteinsatz)⁶⁸ odkazovala na centrálu organizace T4, resp. 14 f 13, se kterou, jak se ukázalo později, kdy začal mít Eberl problém s administrativou a nezvládal táborový chaos, jej pojilo úzké pouto, díky němuž, zdá se, obcházel Globocnikovu administrativu.

Eberl měl být do tábora podle svých předpokladů přemístěn do neděle 5. července, ale ještě 7. července, následující týden v úterý, odeslal dopis z Varšavy, což by mohlo znamenat, že do tábora ještě převelen nebyl (anebo jel ve služebních záležitostech zpět do Varšavy, odkud dopis poslal), ale došlo k tomu bezprostředně po tomto termínu.⁶⁹

Eberl udržoval kontakt s komisařem varšavského ghetta Heinzem Auerswaldem a je dost možné, že si dopisoval přímo s Thomallou, který byl tou dobou na staveništi, popřípadě vyhledával v ghettě potřebné elementy, jež by dopomohly k výstavbě jeho tábora. V rámci korektnosti je však nutné podotknout, že během výzkumu pro aktuální práci nebyl nalezen žádný dokument, který by korespondenci Eberl–Thomalla potvrzoval. Stejně tak je pravděpodobné, že před svým definitivním převelením do Treblinky ji Eberl příležitostně navštěvoval, aby se tu setkal s Thomallou a vykonal inspekci nad postupujícími pracemi. Ani tento předpoklad však nelze podepřít věrohodnými zdroji. Zbývá tedy pouze aplikace deduktivní metody na základě Eberlovy korespondence a známých okolností.

Jinými slovy, Eberl ve skutečnosti představoval jistého koordinátora celé výstavby, přičemž měl kancelář ve Varšavě na tamním velitelství SS a policie v Brühlově paláci,

⁶⁷ Strojopisný dopis z 29. 6. 1942 napsaný ve Varšavě, Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden (dále jen: HHW), odd. 631a, N°1631 (III/683/5, 147). Mnohé z Eberlových dopisů jsou transkribovány v knize: GRABHER, Michael, *Irmfried Eberl. "Euthanasie" – Arzt und Kommandant von Treblinka*, Frankfurt am Main 2006, nebo v práci: HOFFMANN, Utte, SCHULZE, Dietmar, *Gedenkstätte Bernburg*, Dessau 1997, s. 156–167.

⁶⁸ GRABHER, s. 71.

⁶⁹ Ve své beletrii: CHOCHOLATÝ, Michal, *Jiné místo, jiná doba III. Peklovidec*, České Budějovice 2006, s. 416, jsem na základě mého chybného překladu datace Eberlova dopisu poslaného z Treblinky 30. 7. 1942, GRABHER, s. 73–74, datoval tento dopis na 30. 6. 1942, čímž jsem uspíšil Eberlův příchod do tábora na 25. 6. 1942, CHOCHOLATÝ, s. 410, kdy ve skutečnosti ještě ani nenapsal dopis své ženě Ruth, datovaný na 29. 6. 1942, v němž teprve předpokládá brzký a definitivní odchod do tábora. V rámci zachování jistých posloupností jsem pak v návaznosti na primární chybu antedatoval i dopis z 29. 6. 1942 na 21. 6. 1942. Tamtéž, s. 403.

zatímco Thomalla působil jako přímý stavbyvedoucí, přičemž firmy *Schönbrunn* a *Schmidt und Münstermann* byly kvalifikovanými garanty výstavby co do její celkové realizace. Ve dnech 19. června, 26. června a 7. července 1942 napsal Eberl dopisy doktoru Heinzu Auerswaldovi, od kterého požadoval okamžitou dodávku různých položek, nutných k dokončení úzkokolejky a elektrorozvodných zařízení v táboře.⁷⁰ Elektrikářské práce, stejně jako instalaci generátoru, který dodával elektřinu do baráků a ubikací, měl na starosti Erich Fuchs,⁷¹ který se znal s Eberlem z dřívějšího, kdy byl jeho osobním šoférem, stejně jako spalovačem mrtvol v rámci programu „eutanázie“.⁷² Fuchs vypověděl: „Později jsem jel do Treblinky. V tomto vyhlazovacím táboře jsem nainstaloval generátor, dodávající barákům elektrické světlo. Práce v Treblince mi zabrala kolem tří až čtyř rušných měsíců. Během mého pobytu přijížděly transporty Židů, kteří se plynovali, denně.“⁷³ Fuchsovým asistentem byl SS-Hauptscharführer Lorenz Hackenholt, který v táboře instaloval potrubí pro přívod plynu.⁷⁴

Práce byly organizovány ve dvanáctihodinových směnách. Na židovské i polské stavební čety dohlíželi esesáci nebo Ukrajinci. Jak práce postupovaly, pracovníci viditelně chřadli a ti, kteří přežili, byli nakonec na kost vyhublí.⁷⁵ Czarkowski uvádí, že kromě vězňů byli ke stavebním pracím hojně verbováni lidé z vesnice Poniatowo,⁷⁶ což podporuje výpovědí jednoho z nich, Jozefa Zawistowského: „Když jsme stavěli [...] zamýšleli jsme se, co to bude, sklady nebo něco jiného? Hlídal nás Němec, jmenoval se Naglewicz. Chtěli jsme, aby nám zvedl sazbu za práci, ale tehdy Naglewicz řekl: ‚Vy budete dělat zadarmo, budete v tych barákách sedět a zadarmo dělat a nemysleťte na sazbu!‘“⁷⁷

Dne 7. července Eberl oficiálně informoval Dr. Heinze Auerswalda, že *Arbeitslager* (krycí označení) Treblinka bude provozuschopný (v orig. *betriebsfertig sein*)⁷⁸ v sobotu 11. července.⁷⁹ O dvanáct dní později pak přijel první masový železniční transport

⁷⁰ ARAD, s. 52–53.

⁷¹ BAXTER, s. 46.

⁷² KLEE, Ernst, *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken-oder Judenmord*, Frankfurt am Main 1990, s. 160.

⁷³ ARAD, s. 53.

⁷⁴ BAXTER, s. 52.

⁷⁵ Tamtéž, s. 43.

⁷⁶ Vesnice Poniatowo je fakticky nejbližší k vlastnímu vyhlazovacímu táboru.

⁷⁷ CZARKOWSKI, s. 62. V orig.: „Wy będzieta [sic!] za darmo robić, będzieta [sic!] w tych barakach siedzieć i darmo robić i nie upominajta [sic!] się o stawkę!“

⁷⁸ GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007, s. 378.

⁷⁹ Kopie originálu dopisu je pro českého zájemce k dispozici v obrazové příloze Glazarovy knihy: Tamtéž. V rámci překladu polské předlohy Chrostowského práce do anglické, který provedla Dr. Maria Piotrowska, zřejmě došlo k chybě při překladu měsíců objevujících se na zmíněném dokumentu.

z varšavského ghetta, který prověřil připravenost tábora z procesního hlediska a ozkoušel jeho potenciál přijímat denně několikatisícové transporty vysídlenců z různých lokalit Generálního Gouvernementu.

Chrostowski pravděpodobně čerpal z kopie Eberlova dopisu, kde však figuruje datace uvedená následně v závorkách. V chybném překladu pak stojí: „7. června [sic!], Dr. Irmfried Eberl, velitel tábora, oficiálně informoval Dr. Heinze Auerswalda [...] že Treblinka II bude schopna přijmout první transport vysídlenců 11. června [sic!]“. CHROSTOWSKI, s. 32. Nicméně v Chrostowského knize se objevuje chybná datace i v jiném případě, tedy nejen v souvislosti s Eberlovými dopisy. Srv.: „*Treblinka po povstání v červnu [sic!] 1943.*“ Tamtéž, s. 33.

4 V provozu

Ačkoli panují rozpory v otázce, kdy do tábora dorazil první transport, obecně se má zato, že to bylo 23. července 1942.⁸⁰ Tuto teorii zastává především přednosta treblinské stanice, Polák Franciszek Ząbecki, ale je možné jmenovat i řadu dalších autoritativních pramenů, které se ovšem opírají zejména o Ząbeckého stanovisko.⁸¹ Na základě výpovědi Ryszarda Czarkowského je však nutné počítat s eventualitou, že některé sporadické transporty přijely do tábora mnohem dříve.⁸² Otázkou zůstává, jak početné tyto transporty byly a zdali tábor disponoval potenciálem vysídlení „odbavit“.

4.1 Červenec 1942

Je nepochybné, že Eberl byl do tábora definitivně převelen v nejbližších dnech následujících po 7. červenci 1942, kdy se zformovala družina jeho podřízených. Od počátku se připravoval na funkci operativního velitele, který bude dohlížet na vyhlazovací akce. Každý člen jeho personálu, předtím, než do něho byl začleněn, musel pronést slavnostní přísahu a podepsat speciální prohlášení, že o tom, co v táboře uvidí, zachová naprosté tajemství.⁸³ V textu prohlášení stálo:

Velitel hlavního oddělení Einsatz Reinhard vedoucího SS a policie v obvodu Lublin, SS-Hauptsturmführer Höfle, mne zevrubně zpravil a poučil o tom:

1. že za žádných okolností nesmím podávat informace jakoukoli formou, ústně či písemně, o postupu, průběhu nebo událostech při evakuaci Židů jakékoli osobě mimo okruh štábu Einsatz Reinhard;
2. že proces evakuace Židů podléhá stupni utajení „tajná říšská záležitost“.
Podle cenzurního předpisu Verschl.V.a;
3. že v táborech Einsatz Reinhard je absolutně zakázáno fotografování;⁸⁴

⁸⁰ Je nepochybné, že toto datum koresponduje se započítáním vysídlovací akce varšavských Židů, jejíž počátek je datován na 22. července 1942. Podrobné znění transportního nařízení lze nalézt v: KOPÓWKA, s. 26–27.

⁸¹ Viz ARAD, s. 91.

⁸² Viz podrobněji exkurzivní část aktuální práce.

⁸³ CHROSTOWSKI, s. 40.

⁸⁴ Kurt Hubert Franz porušil základní trivium „katechismu“ táborů Operace Reinhard/t, když v Treblince a Belžcu pořizoval fotografie, které později uspořádal v albu *Schöne Zeiten* (Hezké časy). Velká část Franzových fotografií je reprodukována v Kopówkově knize. To, že fotografování v táborech smrti nebylo naprostým tabu, ostatně dokládá i svědectví Oskara Bergera: „*Dodnes se zachvěju při pomýšlení*

Tímto potvrzuji, že jsem obeznámen s výše uvedenými směrnicemi a jsem si vědom odpovědnosti, jež na mne byla vložena s úkolem, kterým jsem byl pověřen. Slibuji, že ho budu plnit podle svých nejlepších schopností. Jsem si vědom toho, že povinnost zachovávat tajemství trvá i po skončení služby.⁸⁵

Již v červenci 1942 byl do tábora přidělen SS-Stabscharführer Otto Stadie, vězni přezdívaný Fesele,⁸⁶ který dostal na starosti táborovou administrativu a současně byl členem té části personálu, která byla odpovědná za hladký příjem deportovaných do tábora.⁸⁷ Eberlovým zástupcem byl dne 23. července 1942 jmenován SS-Rottenführer Max Biala.⁸⁸ Dalším členem původního táborového personálu se stal SS-Hauptscharführer Alfons Lindenmüller, jenž přijel do tábora na počátku jeho provozu. Byl překvapen „*že komplex nepůsobí ani trochu odstrašujícím dojmem. Příjezdovou silnici, baráky, dům velitele, muniční sklad, garáže a stanici pohonných hmot zdobila záplava květin.*“⁸⁹

Dalším z členů rané táborové posádky byl SS-Unterscharführer August Hengst, který působil v Treblince od jara 1942 a plnil zde funkci kuchaře,⁹⁰ resp. proviantní spojky. Má se za to, že Wirthovi donášel na Eberla. Učinil tak přinejmenším jednou, když mu ohlásil, že opilý Eberl nechal tančit na stole v kuchyni nahou židovskou tanečnicí.⁹¹ Bydlel s manželkou Augustou přímo ve Varšavě, odkud jezdil do tábora. Jak vyplývá z fotografie, na které je zachycen se svou chotí a několika dalšími uniformovanými členy treblinské posádky, častokrát je právě ve Varšavě v době jejich volna hostil. Směl nosit civilní oděv a pro Treblinku obstarával zejména potraviny a další zboží pro personál.⁹²

na výjev, kdy bylo postaveno malé dítě a mrštěno na kmen stromu. [...] A Scharführer [možná opět Franz] si pořizoval snímky podobných scén jako památku na tyto chvíle.“ KOGON, Eugen, Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager, München 1974, s. 218. Na nedodržení základních pravidel naopak tvrdě doplatil SS-Unterscharführer Kurt Arndt, který sloužil v Totenlageru a o účelu tábora se proěkl v jednom hostinci, načež byl poslán do koncentračního tábora Sachsenhausen, kde pravděpodobně zemřel. BAXTER, s. 150.

⁸⁵ ARAD, s. 26–27, CHROSTOWSKI, s. 20–21.

⁸⁶ Jidiš výraz pro „barel“. Stadie byl totiž poněkud tělnatější postavy.

⁸⁷ BAXTER, s. 162.

⁸⁸ Tamtéž, s. 151. Podle Krzepického byl SS-Scharführer Max Biala „*zřejmě ten nejhodnější – pokud lze takové adjektivum použít – z treblinských Němců*“. DONAT, s. 131. Nicméně jak je podotknuto v poznámkách k Donatově knize, jiní vězni takového názoru nebyli. Tamtéž, s. 145, pozn. 15.

⁸⁹ BAXTER, s. 53.

⁹⁰ Tamtéž, s. 154.

⁹¹ SERENY, s. 161.

⁹² BAXTER, obrazová příloha, s. 6.

Podle výpovědi někdejšího vězně Wolfa Sznajdmana probíhal vyhlazovací proces v prvních dnech po zprovoznění tábora v noci: „*Prvních několik týdnů vše probíhalo v noci. Během prvních dnů jsme si mysleli, že vagóny přijíždějí v noci, aby pokračoval transport dál, na východ. [...] Po nějakém týdnu, když jsme spatřili to oblečení skrze otevřené barákové dveře, kde ležely haldy oděvu (tehdy jsme pracovali poblíž, v truhlárně), nám začalo být vše jasné. Potom, co se všechny baráky zaplnily těmi hadry, bylo lidem [vysídlelcům] řečeno, aby se vysvlékali na prostranství, kde se navršily haldy oblečení a bot způsobem, jakým se kupí sláma na dvorech poblíž stodol.*“⁹³ Při konfrontaci s ostatními výpověďmi pocházejícími z tohoto období však nelze usuzovat na to, že by počáteční vyhlazovací akce probíhaly výhradně v noci, kam spíše jen přesahovaly. Je nutné si uvědomit, že, jak Sznajdman sám podotýká, on nebyl tím, kdo by byl v centru dění exterminačního procesu, a proto je nutné brát jeho výpovědi ohledně těchto událostí pouze jako doplňující.

Na základě výše zmíněných informací a dojmů však lze usuzovat, že v červenci v táboře ještě nevládl takový chaos, který udeřil s příchodem prvního srpnového týdne. Zpočátku zřejmě probíhaly vyhlazovací akce víceméně hladce. Teprve v průběhu několika nadcházejících týdnů došlo k rapidnímu zhoršení situace. Je možné, že se Eberl nechal opít pocity z prvních dnů provozu a nakonec přecenil své schopnosti i kapacitní potenciál samotného tábora, když akceptoval (anebo musel akceptovat) enormní navýšení počtu deportovaných, které proběhlo v rámci prvních týdnů po zprovoznění tábora. Tento posun vystihuje Aradem citovaný SS-Unterscharführer August Hengst, který Eberla charakterizoval jako toužícího „*dosáhnout nejvyšších možných čísel a překonat všechny ostatní tábory. Přijíždělo tolik transportů, že vykládání a zplynování lidí už nešlo dál zvládnout.*“⁹⁴

V dopisu datovaném na 30. července (sedm dní po započetí akce vyhlazování varšavských Židů) se Eberl svěřil své ženě, že „*tempo, jaké tu v Treblince bylo nasazeno, je doslova dechberoucí. Kdybych se rozdělil na čtyři části a den měl 100 hodin, ani tak bych ve skutečnosti nebyl schopen to všechno zvládnout.*“⁹⁵ Nejobsáhlejší Eberlovy dopisy z období jeho činnosti v Treblince, které se zachovaly, však jsou především určeny jeho ženě Ruth, podle čehož jsou také koncipovány. Je samozřejmé, že se v nich nesměl otevřeně zmiňovat o podrobnostech, které souvisely s provozem

⁹³ Svědectví Wolfa Sznajdmana, YVA 03/560, s. 1–2.

⁹⁴ ARAD, s. 96.

⁹⁵ Strojopisný dopis z 30. 7. 1942 napsaný v Treblince, HHW, oddf. 631a, N°1631, (III/683/6).

tábora, a proto není možné si na jejich základě udělat komplexní představu o tom, jak zde Eberl vnímal svůj pobyt v kontextu s provozními záležitostmi. Jisté stanovisko však lze přece jen odtušit. Společným jmenovatelem Eberlových dopisů byly stížnosti na mnohé těžkosti, s nimiž se musel potýkat, stejně jako na nehostinné prostředí a stesk po Německu, jak ilustruje následující úryvek: „*Když ze mne po nocích sají blechy, často myslím na mou krásnou vlast v Berlíně.*“⁹⁶

Je těžké si představit, že tyto pocity prožívala tatáž osoba, která byla svými podřízenými popsána takto: „*Když jsem přijel do Treblinky, táborovým velitelem byl doktor jménem Dr. Eberl. Byl to velice ambiciózní člověk.*“⁹⁷ Říkalo se, že si poručil více transportů, než mohl tábor „zvládnout“. To znamenalo, že vlaky musely čekat vně tábora, protože pasažéři z předchozího transportu ještě nebyli zabiti. V dobách, kdy bylo velké horko, a v důsledku dlouhého čekání uvnitř transportů, zahynulo působením intenzivního vedra mnoho lidí. Tou dobou ležely na rampě celé hromady těl.“⁹⁸

Eberlovy ambice ctižádost v souvislosti s výkony v táboře byly věrnými atributy akcentujícími jeho charakter, jak dokládá pokus o vystižení jeho povahy od Iana Baxtera: „[...] v jeho případě palčivá touha překonat všechny ostatní tábory smrti na území dobytém nacisty. Jeho touha ukořistit titul správce největšího vražedného střediska [...] převážila nad všemi racionálními úvahami, jak takového primátu dosáhnout.“⁹⁹ Baxter dodává, že Eberl potají soupeřil s ostatními podobnými zařízeními, především s Bežcem a Sobiborem, jen aby dosáhl nejvyššího počtu zavražděných. Povýšil metody násilí a teroru „nad rámec svých povinností“.¹⁰⁰

Od konce července Treblinku čekala velká zatěžkávací zkouška, kterou představoval závazek převzetí transportů původně určených o několik měsíců staršímu a typologicky příbuznému táboru Sobibor. Na konci července 1942 byly transporty do Sobiboru přerušeny kvůli opravám na železnici, kterou by mohly přijíždět transporty z Generálního gouvernementu.¹⁰¹ Podle Chrostowského byla tato skutečnost zásadním mezníkem v rozrodu chaosu v táboře. Transporty z Varšavy, původně delegované do Sobiboru, musely být z výše zmíněných provozně-technických důvodů odkloněny právě

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ V tom se podle Baxtera lišil Eberl od svého nástupce Stangla, jehož nezajímal tolik počet zavražděných, ale spíše mu šlo o efektivní fungování tábora s nejmenším možným psychickým dopadem na posádku i deportované. BAXTER, s. 91.

⁹⁸ Výpověď Williho Mentze o svém pobytu v Treblince, in:

<http://www.nizkor.org/ftp.cgi/camps/aktion.reinhard/treblinka/mentz.001>, poslední vstup 2015.

⁹⁹ BAXTER, s. 65–66.

¹⁰⁰ Tamtéž., s. 15.

¹⁰¹ ARAD, s. 90.

do Treblinky.¹⁰² Deportace do Sobiboru a vraždění v něm se obnovily až počátkem října 1942, když byly opravy na trati Lublin-Chełm ukončeny.¹⁰³ Záleželo teď především na Treblince, aby ulehčila břemeni, které doléhalo na tábory Operace Reinhardt/t,¹⁰⁴ ačkoli kontingenty varšavských Židů, původně určené pro Sobibor, měly být zčásti posílány i do Bežcu.¹⁰⁵ Je však nutné zdůraznit, že Treblinka musela převzít větší část, protože „v *Bežcu byl provoz snižen a nakonec zcela přerušen [...] [a] do Treblinky přijíždělo tolik transportů, že došlo k jejímu zahlcení.*“¹⁰⁶

4.2 Srpen 1942

Eberl měl v Treblince 1. srpna návštěvu, která byla s provozem tábora velice spokojena, pročež sklídl velkou chválu.¹⁰⁷ Byl to zřejmě jeden z posledních světlých okamžiků v jeho treblinské kariéře, protože v nadcházejících dnech se začalo vše hroutit. Poslední kapku představovalo otevření druhé transportní linky Varšava–Treblinka, nepochybně související s odkloněním transportů původně určených pro Sobibor, dne 6. srpna, tedy pouhých pět dnů po pochvale. „*Od 6. srpna 1942 [...] byl zprovozněn na téže trase druhý kyvadlový vlak, skládající se z 58 nákladních krytých vagonů, tzv. dobytčáků, a dvou osobních vagonů určených pro strážníky. Tento vlak se řídil jízdním řádem č. 548 ze 3. srpna 1942.*“¹⁰⁸

Z úryvku rozsudku proti Franzu Stanglovi je patrné, že právě navýšení transportů během srpna mohlo mít rozhodující vliv na kolaps systému a zasadilo Eberlovi osudnou ránu: „*SS-Obersturmführer [sic!] Dr. med. Eberl [...] se brzy po začátku musel potýkat s těžkostmi [...] jež byly zapříčiněny buď přílišným množstvím transportů, nebo tím, že nebral zřetel na počáteční nízkou vyhlazovací kapacitu tábora. 6. srpna 1942 přibyl druhý denní kyvadlový transport s ‚vysídlenci‘ Varšava–Treblinka. Krom toho v srpnu 1942 přijížděly taktéž již mnohem větší transporty z varšavského distriktu a z radomského a lublinského distriktu. [...] To mělo za následek zhroucení táborového provozu.*“¹⁰⁹

¹⁰² CHROSTOWSKI, s. 37, 58–59.

¹⁰³ ARAD, s. 134.

¹⁰⁴ BAXTER, s. 55.

¹⁰⁵ BLATT, Thomas (Toivi), *Sobibór. Zapomniane powstanie*, Włodawa x, s. 46.

¹⁰⁶ HILBERG, *Vernichtung*, s. 942.

¹⁰⁷ Rukopisný dopis z 3. 8. 1942 napsaný v Treblince, HHW, oddf. 631a, N°1631, (III/683/7).

¹⁰⁸ KOPÓWKA, s. 27.

¹⁰⁹ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd. Nr. 746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746003.html>, poslední vstup 2012.

Podle Baxtera se v druhém srpnovém týdnu situace vyhrotila natolik, že byl Eberl nucen vydat rozkaz, aby byli vysídlenci postříleni rovnou v přijímací oblasti.¹¹⁰ Někdejší vězeň Sznajdman ve své výpovědi konkretizoval další důvody, proč se táborová posádka uchýlovala k metodě hromadné střelby. Podotkl, že to bylo způsobeno příliš zdoluhavým procesem plynování: „*Na prostranství byla metrová vrstva těl. Tak mnoho stříleli Ukrajinci. Bylo patrné, že proces v plynových komorách byl příliš zdoluhavý. V noci nebylo pro nepřetržité střelení možné spát, bylo to jako na frontě.*“¹¹¹

Není bez zajímavosti, jak je možné dočíst se v Czarkowského knize, že se během srpnových nocí roku 1942 odehrávaly silné nálety sovětských bombardérů na území Generálního Gouvernementu, což pochopitelně ovlivnilo i Treblinku. Jelikož bylo prostranství tábora v noci ostře nasvícené reflektory, aby neutekli ještě nezabití Židé, začal se Eberl při jednom takovém náletu obávat, aby Židé nevyužili okamžik zhasnutí reflektorů k útěku. Proto si je nechal seřadit a pronesl k nim těsně před zhasnutím světel řeč, ve které je ujistil, že došlo k dohodě mezi Hitlerem a Rooseveltem a že již příštího rána poputují z Treblinky na svobodu první transporty vězňů. Utichl dieselový motor produkující smrtící výfukové plyny a reflektory zhasnuly.¹¹² I samotné vojenské operace tedy narušovaly plynulý táborový provoz a staly se tak další překážkou k již tolik „zkoušenému“ vyhlazovacímu provozu.

Franz Suchomel, člen táborového personálu SS, který přijel do Treblinky okolo 20. srpna 1942, popsal Claudu Lanzmannovi v dokumentu Shoah žalostný stav tábora pod Eberlovým vedením: „*Můj první dojem z Treblinky, a tentýž měli i ostatní muži, byl katastrofální. [...] Zrovna, když jsme šli kolem, byly otevřeny dveře plynových komor a lidé se z nich vykutáleli jako brambory. [...] Šli jsme zpátky a posadili se na naše kufry a plakali jsme jako stařeny. Každým dnem byla stovka Židů vybrána, aby tahali mrtvolky do masových hrobů. Večer Ukrajinci odvedli tyhle Židy do plynových komor, nebo je zastřelili. Každý den!*“¹¹³

Podle Baxtera byl Suchomel před Treblinkou „*tichý a citově založený jedinec, pracant, který se rád obklopoval blízkými a přáteli. Jeho rodina nebyla nikdy antisemitsky založená a v jeho domě nezaznívaly uštěpačné poznámky na adresu Židů. [...] Ať už si v hloubi duše myslel cokoli, na zážitky z Treblinky nebyl připraven. I pro*

¹¹⁰ BAXTER, s. 75.

¹¹¹ Svědectví Wolfa Sznajdmana, YVA 03/560, s. 2.

¹¹² CZARKOWSKI, s. 106.

¹¹³ LANZMANN, Claude, *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*, USA 1995, s. 44–45.

esesáka tohoto ražení to byl otřes.”¹¹⁴ Treblinka však Suchomela očividně přetvořila, jak vyplývá z vězeňských výpovědí, které zaznamenal sovětský válečný zpravodaj Vasilij Grossman. Z jeho závěrů vyplývá, že Suchomel byl „malý pitvořící se skřet, s grimasami pokřikoval záměrně lámanou němčinou: ‚Dětičky, dětičky, Schneller, Schneller! Voda v lázni stydne. Schneller, dětičky, schneller!‘ Propukal v smích, křepčil, tancoval.”¹¹⁵

V druhé polovině srpna se udála takzvaná Gersteinova mise do táborů typu Treblinka včetně jí samotné. SS-Obersturmführer Kurt Gerstein byl vrchním desinfekčním důstojníkem hlavního hygienického úřadu Waffen-SS a jeho primárním posláním při inspekci Treblinky bylo ověřit možnost nahrazení exterminační techniky výfukovými plyny aplikací cyklonu B po vzoru Osvětimi.¹¹⁶ Je možné, že Christian Wirth, velitel Bežcu a od srpna 1942 inspektor táborů Operace Reinhard/t, jehož tábory pracovaly především na bázi výfukových plynů, se již předtím s cyklonem B (Blausäure) setkal, a to právě v Bežcu, kde byl v počátečních experimentálních fázích zároveň užíván i kysličník uhelnatý v lahvích.¹¹⁷ Wirth si ve své pozici uvědomoval, že by „jeho“ metoda výfukových plynů, mohla být nahrazena cyklonem B, čemuž hodlal zabránit a udržet si tak „developerský statut“. Jak ukázala historie, podařilo se mu to a Wirthovy tábory i nadále používaly konzervativní metodu zabíjení výfukovými plyny. Otázkou zůstává, nakolik by aplikace zabíjení pomocí cyklonu B v Treblince dopomohla k hladšímu průběhu vyhlazovací akce, a zdali by dokázala předejít zhroucení provozu. Pravděpodobné ale je, že druh plynu v této otázce sehrával zcela marginální roli.

Z hlášení, které Gerstein poskytl, vyplývá, že Treblinku navštívil 21. srpna 1942. Uvádí, že 17. srpna mu bylo oznámeno, že existují tři zařízení (vyhlazovací tábory Operace Reinhard/t), přičemž konstatuje, že: „O dva dny později [19. srpna] jsme jeli do Belzece [Bežcu]” a „příštího rána” se událo představení s poruchou plynovacího motoru a s následným zásahem Wirtha, což připadá na 20. srpna. Gerstein dále uvádí: „Příštího dne jsme jeli autem kapitána Wirtha do Treblinky [21. srpna]”, o které však

¹¹⁴ BAXTER, s. 62.

¹¹⁵ BEEVOR, Antony, VINOGRADOVA, Luba (ed.), *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossman s Rudou armádou 1941–1945*, Praha–Plzeň 2007, s. 268.

¹¹⁶ ARAD, s. 105.

¹¹⁷ Hilberg upozorňuje, že potom, co Höss (velitel Osvětimi) navštívil Treblinku (září 1942), usoudil, že metoda kysličníku uhelnatého není tak efektivní jako Blausäure (obchodní značka Zyklon), který zavedl ve svém osvětimském táboře. HILBERG, *Vernichtung*, s. 945. Z dalších stránek Hilbergovy knihy je patrné synonymní označení Blausäure = Zyklon. Tamtéž, s. 955. Baxter se ve své knize zmiňuje, že v únoru 1942 byly v Bežcu provedeny dva testy, přičemž první byl proveden s cyklonem B, zatímco druhý s kysličníkem uhelnatým v láhvi. BAXTER, s. 32.

tvrdí, že zde bylo osm plynových komor, tedy ne pouze tři, které zde ve zmiňovaném období fungovaly, a dále se zmiňuje o „*opravdových horách oblečení*“¹¹⁸ a *spodního prádla, okolo 35–40 m vysokých!*“¹¹⁹ Z Gersteinova výslechu, jenž je mimo jiné citován v Patfieldově knize o Himmlerovi, vyplývá, že Gerstein byl mimo jiné pověřen Odilo Globocnikem, aby našel způsob, jak desinfikovat hromady oblečení po mrtvých.¹²⁰ V rozsáhlejší a detailnější citování Gersteinova svědectví, které lze objevit v knize *Noc a mlha* od českých autorů Ericha Kulky a Oty Krause, lze však narazit na odlišnou dataci Gersteinovy návštěvy Treblinky. Ze zde uvedeného hlášení jasně vyplývá a je konkrétně uvedeno: „*Příští den, bylo to 19. srpna 1942, jsme odjeli autem kapitána Wirtha do Treblinky. [...] Osm plynových komor [...] Na naši počest byl uspořádán banket v typickém staroněmeckém a himmlerovském stylu. Profesor dr. Pfannenstiel zahajoval banket proslovem [...] Jídla byla hojnost. [...] Při loučení [tedy ještě v Treblince] nám nabízeli mnoho kilogramů másla a lahví likérů.*“¹²¹ Z této verze hlášení lze učinit závěr, že v Treblince byl společně s Gersteinem i prof. Pfannenstiel, avšak v dataci je zde poněkud zmatek. Gerstein totiž tvrdí, že příští den po 17. srpnu, tedy 18. srpna, jeli do „*Belzece*“, přičemž transport s vysídlenci přijel až následujícího dne, tedy 19. srpna. Dále však stojí, že cesta do Treblinky proběhla až další den, který je sice uváděn jako 19. srpna, ale jednoduchými počty vychází na 20. srpna. Gersteinův příjezd do Treblinky tak lze datovat mezi 19. srpna–21. srpna 1942.

Přesné zařazení „Gersteinovy mise“ do treblinského dějinného kontextu je však přesto poněkud obtížné. Jestliže by totiž proběhla ve výše zmíněném rozmezí, nepochybně by zasahovala a překrývala se s dalšími důležitými misemi, které tou dobou začaly „proudit“ do Treblinky vzhledem k panujícímu chaosu, který vyústil v Eberlovo odvolání, jak vyplývá z výzkumu prezentovaného na dalších stránkách této práce, a vzhledem k dalším okolnostem by představovala nemístnou a špatně načasovanou misi překážející akutnímu vyřešení urgentních provozních priorit. Anebo byl snad Gerstein jedním z členů těchto „havarijních“ inspekcí a „demoličních čet“, které měly vyřešit Eberlovo selhání, aniž by to z jeho zprávy jasně vyplývalo? Na základě jiných skutečností (osm plynových komor) se lze dokonce domnívat, že Gersteinova mise

¹¹⁸ Srv.: Chil Rajchman, který přijel do Treblinky v druhé fázi jejího fungování, hovoří o ještě stále velice vysoké hromadě oblečení „*jako čtyřpodlažní dům.*“ RAJCHMAN, s. 36.

¹¹⁹ ARAD, s. 106–107.

¹²⁰ PATFIELD, Peter, *Himmler. Reichsführer SS*, Olomouc 1996, s. 379.

¹²¹ KRAUS, Ota, KULKA, Erich, s. 63–71.

proběhla spíše v pozdějším období, tedy nikoli za Eberlovy vlády. V historických pracích je však rozšířený názor její včasější, výše uvedené srpnové datace.

S „eberlovskou Treblinku“ bývá v některé literatuře uváděna do souvislosti také návštěva osvětimského velitele Franze Ferdinanda Rudolfa Hösse, který však tábor s největší pravděpodobností nenavštívil za Eberlovy vlády, nýbrž až později za doby Stanglovy. V Baxterově knize přesto stojí zmínka, že Höss dostal pobídku, aby navštívil nedávno vybudovaný tábor „TII“ [Treblinku II], kde jej po příjezdu uvítal Eberl, podle něhož tu bylo v průběhu poloviny roku [?] usmrceno plynem 80 000 osob,¹²² což si však protiřečí, neboť za Eberla fungovala Treblinka maximálně dva měsíce, ne déle! Höss navíc ve svých vzpomínkách uvádí, že: „*V Treblince jsem viděl celý proces. Stála tam řada komor [...] Zplodiny motorů byly trubicemi přiváděny do komor a usmrcovaly lidi v nich dlící. [...] Po hodině byly komory otevřeny a mrtvá těla vytažena, svlečena a spálena na konstrukci z kolejnic.*“¹²³ V Treblince však byla těla udušených z plynových komor spalována až od jara roku 1943, kdy tu již Eberl dávno nebyl, a zmínka, že oběti byly svlékány až po zplynování, z jiných pramenů taktéž nevyplývá.

V létě 1942 byl do Treblinky „vysídlen“ Oskar Berger, jehož výpověď ve své knize cituje Arad. Hovoří o hromadách pytlů, šatů, brašen, přičemž vše bylo smícháno dohromady. Z jeho svědectví vyplývá, že na střechách baráků stály stráže, které střílely do davu.¹²⁴ O svévolnosti strážní se ve své knize zmiňuje i Baxter, který došel k závěru, že: „*Eberl už na situaci nestačil. Zvláště útočně proto vystupoval vůči svým podřízeným a pod vlivem zhoršující se situace podněcoval své muže, aby se dopouštěli bestialit.*“¹²⁵

4.2.1 Příchod Kurta Huberta Franze do Treblinky

Zcela specifickou otázkou, hodnou hlubší analýzy, představují okolnosti a načasování transferu pozdějšího zástupce velitele Stangla, Kurta Franze, do Treblinky. Franz totiž bývá vnímán především jako nový prvek nastoupivší do Treblinky v rámci znovuzavedeného pořádku po Eberlovském chaotickém období. Některé výpovědi, z nichž mnohé učinil sám, však působí zmatečně a vnáší tak do časové lokalizace jeho působení v Treblince nejasnosti a rozpory. Jedno však lze říci s jistotou, Franz byl do Treblinky povolán z Wirthova Bełżcu. Otázkou pak zůstává, kdy k tomuto přesunu skutečně došlo.

¹²² BAXTER, s. 72, 74.

¹²³ HÖSS, Rudolf, *Velitelem v Osvětimi*, Praha 2006, s. 218.

¹²⁴ ARAD, s. 94.

¹²⁵ BAXTER, s. 67.

Ze spisu bývalého vězně Jankiela Wiernika *Rok w Treblince*, který byl publikován v roce 1944, vyplývá, že Wiernik byl do tábora deportován 24. srpna 1942.¹²⁶ Na jeho vyprávění je však zarážející, že v něm zmiňuje přítomnost France (rozuměj Franze) se psem Barrym při organizaci transportu Varšava-Treblinka. Tou dobou by však měl být Franz ještě v Bełżcu a nezaplétat se do vysídlovacích akcí spojených s Treblinkou, kde je jeho přítomnost předpokládána nejdříve o několik dnů až týdnů později (viz podrobněji dále!). Proto je pozoruhodné, že se podle Wiernika účastnil sběrné akce vysídlenců přímo ve varšavském ghettu, jak dokazují následující řádky: „*Můj pohled ulpívá na jeho obličej. Je nejpodlejší ze všech. Lidský život pro něj nic neznamená. [...] Jmenuje se Franc. Měl psa Baryho [sic!], k němuž se ještě vrátím. Stál jsem v řadě naproti mému domu na ulici Wolyńska. Tamodtud nás odvedli na ulici Zemenhof. [...] Do vagonu cpou po 80 lidech. [...] V nekonečných mukách dojdeme do Małkinie. Tam jsme stáli celou noc. [...] Ráno se dal vlak do pohybu a dojeli jsme na stanici Treblinka. [...] Ve čtyři odpoledne se vlak dal [znovu] do pohybu, a o několik minut později jsme zajeli do tábora Treblinka. [...] Prostranství bylo zahlcené těly, která byla oblečená [v orig. ubraue, což je překlep slova ubrane, kdy ‚n‘ je vysázeno vzhůru nohama] i nahá [bez interpunkce] Jejich tváře byly pokrivené strachem a hrůzou. Byly černé a napučené. [...] Všude byla krev.*”¹²⁷

Zaprvé: Wiernik uvádí přítomnost Kurta Franze již při organizaci transportu ve Varšavě, zadruhé jej vzpomíná i v souvislosti s prvními okamžiky po příjezdu do tábora. Jestliže však Wiernik přijel 24. srpna, znamenalo by to, že tehdy už v Treblince musel Franz být, anebo je docela dost možné, že přijel z Varšavy se stejným transportem jako Wiernik, zřejmě v připojeném v osobním vagonu. Franz se tak mohl účastnit shromažďovací akce v ghettu a následně putovat přímo do Treblinky, kde už zůstal v rámci personální reorganizace, kterou zařizoval Globocnik na základě plánovaných změn a sesazení Eberla. Tento předpoklad je možné podpořit svědectvím bývalého vězně Edwarda Weinsteina, který upozornil, že Franz i Stangl přijeli, ovšem nikoli na základě vlastního očitého svědectví, nýbrž na základě znalosti literatury, právě ve stejný den, jako přijel on, což bylo shodou okolností v tentýž den, co přijel i Wiernik, tedy 24. srpna. Jestliže měl Franz s sebou psa Barryho, jak upozorňuje Wiernik,¹²⁸ je

¹²⁶ WIERNIK, Jankiel, *Rok w Treblince. A Year in Treblinka*, Warszawa 2003, s. 12.

¹²⁷ Tamtéž, s. 13.

¹²⁸ Tamtéž, s. 13. V Donatově knize se však objevuje rozdílná informace, podle které byl pes Barry do vyhlazovacího tábora Treblinka přiveden buď ke konci roku 1942, anebo na začátku roku 1943. DONAT, s. 312.

dost možné, že právě ve Varšavě se v ten samý den den setkali tyto tři pozdější nechvalně proslulé ikony Treblinky, a sice: a) Kurt Franz, který pocházel z Belžcu, b) pes Barry, jehož původ byl v Sobiboru,¹²⁹ a c) Franz Stangl, který přicházel také ze Sobiboru a snad s sebou přivedl právě Barryho, což podporuje tvrzení někdejšího sobiborského vězně Thomase Blatta: „*Groth měl ohromného psa, který rozséval hrůzu. Jmenoval se Barry. Byl tak vycvičen, že na rozkaz: ‚Člověče, vezmi si toho psa,‘ útočil na vězně, vrhaje se na jejich genitálie. [...] Později odvedl do Treblinky Barryho Stangl.*“¹³⁰

V Aradově knize je však citován úryvek výpovědi Kurta Franze, kde se zmiňuje o svém příchodu do Treblinky: „*Bylo pozdní léto nebo začátek podzimu 1942, když jsem přišel z Belzece [sic!] do Treblinky. Šel jsem pěšky z nádraží v Małkinii a když jsem dorazil [do tábora], byla už tma. Všude v táboře se válely mrtvoly.*“¹³¹ Na první pohled by se mohlo zdát, že Franz ve skutečnosti s transportem z Varšavy do Treblinky nepříjel, protože Małkinia Górna se nachází 8 km od tábora a kdyby jel s transportním vlakem, proč by se nenechal odvézt rovnou do tábora? Ovšem při podrobnějším průzkumu lze vyvodit, že i tato výpověď nakonec koresponduje s hypotézou vyvozenou na základě Wiernikovy výpovědi, tedy, že Franz mohl odjet s transportem z Varšavy 23. srpna. Małkinia se totiž nachází na důležitém železničním uzlu Varšava–Białystok a odtud byly varšavské transporty odkláněny na trať do stanice Treblinka. Z Wiernikovy výpovědi navíc vyplývá, že zde transport musel přes noc čekat, než byl přesunut přímo do tábora: „*[...] dojíždíme do Małkinie. Tam jsme stáli celou noc. [...] Ráno se dal vlak do pohybu a dojeli jsme na stanici Treblinka.*“¹³²

Je tedy dost možné, že Franz transport opustil právě v Małkinii a zbytek cesty již došel pěšky,¹³³ protože pro sportovce, jako byl on (na snímcích z jeho alba *Krásné časy* je zachycen při běhu v okolí tábora, jinde pózuje v teplákové sportovní soupravě), to nemohlo představovat žádnou překážku. Jistě by pro něj bylo nepohodlné přečkat

¹²⁹ Srv.: „*Barry byl obří bernardýn, který se objevil nejprve v Sobiboru, potom v Treblince.*“ HILBERG, *Vernichtung*, s. 961.

¹³⁰ BLATT, s. 83, 216, pozn. 90.

¹³¹ ARAD, s. 99.

¹³² WIERNIK, s. 13.

¹³³ Jestliže se vypravíte do Treblinky vlakem z Varšavy, bude pro vás představovat výstup na stanici Małkinia Górna a následný pochod pěšky do osm kilometrů vzdáleného tábora jedinou možností, jak se k cíli dostat, když pomineme automobilovou dopravu. Při autorově doposud poslední návštěvě Treblinky v roce 2004 byla trať vedoucí z Małkinie přes Treblinku a dále nepoužívaná a zrezivělá. Chrostowski k tomu dodává: „*Trať, nepoužívaná téměř 60 let [k roku 2004] zarostlá trávou a ostrým bodlácím.*“ CHROSTOWSKI, s. 24.

s transportem v Małkini celou noc, pokud by však nebyl jeho vagón přednostně odbaven, a tak se raději po svých vydal na nové pracoviště.

Gitta Sereny však ve své knize uvádí, že to bylo „jednoho večera během těchto zářijových týdnů [reorganizace], kdy Wirth řekl Stanglovi, že Kurt Franz, jehož předcházela reputace nelítostné osoby, měl zakrátko přijet [do Treblinky].”¹³⁴

Výpověď bývalého vězně Abrahama Krzepického je ovšem v rozporu s touto informací a přiklání se k eventualitě Franzova dřívějšího příchodu do tábora. Podle Krzepického byl Franz v Treblince už na konci srpna, kdy se zde již stihl neblaze zapsat. Krzepicki líčí vzrušení, které projelo mezi pracovní četou, když se rozkřiklo varovně: „*To je Lalka!* [Lalka byla Franzova přezdívka, kterou mu dali vězni] *Lalka přichází!*”, přičemž na scénu vstoupil SS-Oberscharführer, o němž se Krzepicki záhy dozvěděl, že je jedním z nejobávanějších sadistů v Treblince.¹³⁵ Tuto událost lze podle souvislostí v Krzepického výpovědi datovat na 28. srpna. Výpověď se však dále zmiňuje o tom, že ačkoli skutečným velitelem byl kapitán, Lalka byl faktickým dozorcím nad smrtícím provozem. Jenže hodnost kapitána by spíše odpovídala Stanglovi, popř. Wirthovi, nikoli Eberlovi, který byl stále SS-Untersturmführer, přičemž hodnost kapitána se přibližuje esesácké hodnosti SS-Hauptsturmführer. Je proto možné, že se setkání s Franzem událo až po srpnu 1942.

Chrostowského stanovisko je naopak takové, že Franz přišel do Treblinky společně s Globocnikem, klíčovou osobností reorganizace, a svým věrným psem Barrym v srpnu 1942.¹³⁶ Existuje však i diametrálně odlišné svědectví Kurta Franze, kde on sám datuje svůj příchod do tábora na mnohem pozdější dobu (tak ostatně činí i Stangl), a to snad účelově, aby se zbavil odpovědnosti za participaci v těch nejproduktivnějších vyhlazovacích operacích z léta 1942. Franz tvrdil, že do tábora nepřišel dříve než 31. října 1942 a to navzdory svědectvím shodujícím se v tom, že byl v Treblince od léta 1942 do listopadu 1943.¹³⁷ Franz během vyšetřování často měnil datum svého příchodu do Treblinky. V jedné verzi tvrdil, že „bylo pozdní léto nebo začátek podzimu 1942, když jsem přišel [...] do Treblinky...”¹³⁸, zatímco při vyšetřování z 30. prosince 1959

¹³⁴ SERENY, s. 163.

¹³⁵ DONAT, s. 93.

¹³⁶ CHROSTOWSKI, s. 38.

¹³⁷ *Sühne für Treblinka-Morde. Zehn frührere SS-Angehörige vor dem Düsseldorfer Schwurgericht.* Novinový výstřížek in: GFH, File 28646.

¹³⁸ ARAD, s. 99.

tvrdil, že to bylo na začátku roku 1943, kdy „jsem byl přemístěn z Belžcu do Treblinky.“¹³⁹

4.3 Situace vězňů a transporty

Dodnes nebylo uspokojivě objasněno, na základě jakých kritérií docházelo v červenci a srpnu 1942 k formování pracovních židovských vězeňských skupin podléjících se na chodu tábora a jakou měly takové skupiny životnost. Existují totiž různé interpretace tohoto problému. Stanovisko Franze Suchomela je takové, že pracovní čety tahačů mrtvol byly formovány každý den, kdy bylo vybráno sto Židů, „aby tahali mrtvolky do masových hrobů. Večer Ukrajinci odvedli tyto Židy do plynových komor, anebo je zastřelili. Každý den!“¹⁴⁰

Svědectví vězně Wiernika je však poněkud v rozporu s tím Suchomelovým. Podle všeho to bylo 25. srpna 1942, kdy byl Wiernik „začleněn do skupiny, která pracovala u mrtvol. Byla to velice těžká práce, při které dva museli táhnout tělo 300 metrů. Občas jsme jej obvazovali a táhli ho do hrobu. [...] Večer, po příchodu do baráků hledá každý své známé z předchozího dne. [...] Při práci jsem si všiml, že někteří z pracujících nosí na kalhotách žlutou a červenou záplatu. [...] Takoví zabydleli část našeho drátem odděleného baráku, přepaženou vnitřní zástěnou. Jednalo se o 50 mužů a jednu ženu. Při této práci a v těchto podmínkách jsem žil 4 dny.“¹⁴¹

Skutečnost, že ve Wiernikem zmíněném baráku bydleli taktéž vězni se žlutými záplatami, se však neshoduje s výpovědí Abrahama Krzepického, který do tohoto baráku umístil pouze skupinu vězňů s červenými záplatami,¹⁴² zatímco vězně se žlutými záplatami umístil do baráku v administrativní části tábora, za skladiště potravin, kde byl malý barák, v němž žila „speciální kategorie Židů. Tito jedinci nosili žluté záplaty. Jednalo se o několik desítek Židů z okolních měst, kteří byli před několika měsíci nasazeni na práci při výstavbě tábora. [...] Žluté záplaty – které můžeme po právu nazývat odznakem přežití – nosili tihle Židé na svých pravých kolenech. [...] v táboře byla [i] jiná skupina Židů, kteří přežili déle. To byli privilegované osobnosti z

¹³⁹ WEBB, Chris, *Belzec. The Death Camp Laboratory*, England 2011, s. 80, 86.

¹⁴⁰ LANZMANN, s. 45. Podle vězně Chiela Rajchmana byla podobná praxe, i když ne dovedená do „bezvýjimečnosti“, pro tento táborový sektor specifická i v pozdějším období. Rajchman ve svých vzpomínkách uvedl, že „každý den zabijí několik desítek vězňů, kteří jsou nahrazeni jinými z posledního transportu, abychom se mezi sebou neseznámili.“ RAJCHMAN, s. 76. On sám je však důkazem toho, že se tyto čistky nevztahovaly na všechny vězně z daného sektoru a mnozí je přežili.

¹⁴¹ WIERNIK, s. 14–15.

¹⁴² Barevná diferenciacie vězňů v tomto období ještě nebyla nijak zvlášť sofistikovaná.

trestaneckého pracovního tábora Treblinka I; tihle zase na svých kolenech nosili červené záplaty jako svůj odznak přežití.”¹⁴³

Abraham Krzepicki tedy vyzoroval, že „červené záplaty“ nosila skupina padesáti mužů z trestaneckého pracovního tábora Treblinka I, obývajících nyní Treblinku II, k nimž se chtěl připojit.¹⁴⁴ Do kontaktu s nimi přišel již první noc v táboře: „*Byla již úplná tma. Ve světle elektrických lamp visících ze sloupů jsem nedaleko sebe spatřil skupinu Židů s červenými záplatami na kolenech. Poznal jsem, že jeden z nich byl mým spoluvězněm, když jsme ještě byli válečnými zajatci. Šel jsem k němu a požádal jej, aby mi udělal laskavost a nechal mě připojit se k jeho skupině. Odpověděl, že to je možné. Když jsem hovořil s tímto mladíkem, nový transport najel k rampě.*“¹⁴⁵ Tato část Krzepického výpovědi navíc podporuje tvrzení Wolfa Sznajdmana, že příjezd nočních transportů nebyl v tomto období ničím výjimečným. Stejně tak práce vězňů, která mohla trvat do časného rána. On sám té srpnové noci totiž pracoval do dvou hodin ráno.¹⁴⁶

Koncem srpna byl do vězeňského života zaveden jistý pořádek, který se vyznačoval například prováděním kontrolních sčítání, či instalací polní kuchyně pro pravidelné vydávání stravy: „*Byl zaveden pravidelný stravovací režim. Poblíž studny byla postavena polní kuchyně, kde jsme dostávali třikrát denně půllitru polévky.*”¹⁴⁷ I Wiernik postřehl jisté zlepšení podmínek, když napsal: „*29. srpna, budíček jako vždycky, ale polsky. [...] Seřadili jsme se. Padá polský rozkaz. Celkově se k nám chovají hezky. Franc [Franz] znovu promlouvá. Říká, že od dnešního dne bude každý pracovat ve svém oboru. Začalo se s vybíráním řemeslníků. [...] Já jsem se taktéž přihlásil jako stavební mistr.*“¹⁴⁸

Nicméně nedostatek vody byl stále jednou z nejtrýznivějších součástí zdejšího otrockého živoření. Krzepicki se nechal slyšet, že doušek vody byl tím nejdůležitějším, a tak, aby mohli vězni uspokojit nutkání umýt svá těla, používali k tomuto účelu kolínskou a parfémy, které našli v tlumocích po obětech.¹⁴⁹

K situaci s transporty a jejich drtivou přílivovou vlnou, jaká udeřila po 20. srpnu v Treblince, Suchomel poznamenal: „*Treblinka pracovala na plnou kapacitu. [...]*

¹⁴³ DONAT, s. 103.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 87, 96.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 87.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 88.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 92.

¹⁴⁸ WIERNIK, s. 15.

¹⁴⁹ DONAT, s. 92.

Během dvou dnů přijely tři transporty, každý čítal tři, čtyři, pět tisíc lidí, všichni z Varšavy. Ale ve stejnou dobu přijížděly vlaky z Kielců a jiných míst.“¹⁵⁰

Podle tabulky „vysídlelců“, přetištěné Edwardem Kopówkou v jeho knize, bylo mezi 19. –24. srpem z Varšavy vysídleno 20 000 vysídlelců. Dohromady bylo za měsíc červenec a srpen (přičemž zastavení transportů je zde datováno od 28. srpna¹⁵¹ do 3. září 1942) deportováno z „židovské Varšavy“ 209 226 Židů, z toho však bylo 9 015 posláno do Dulagu.¹⁵² Z přehledu deportací do Treblinky, který cituje Manfred Burba, vyplývá, že v období od 19. srpna–31. srpna 1942 bylo z lublinského distriktu do Treblinky deportováno 18 000, zatímco z radomského distriktu mezi 5. srpem–24. srpem 1942 45 000 osob, z varšavského distriktu pak v období od 19. srpna–22. srpna 1942 34 900 osob a ze samotné Varšavy v období od 23. července–31. srpna 1942 186 224 osob, dohromady tedy 284 124 osob.¹⁵³ Velice podrobný soupis transportů do Treblinky, který se objevuje v dodatku Aradovy knihy,¹⁵⁴ ukazuje, že během prvních pěti týdnů (23. července–28. srpna) bylo do Treblinky deportováno 245 000 Židů z varšavského ghetta a varšavského distriktu, 51 000 z radomského distriktu a 16 500 z lublinského distriktu, celkem tedy 312 500 osob.¹⁵⁵

4.4 Kolaps systému

V důsledku přesycenosti transporty, nedostatečné provozní kapacity, poruchovosti plynových komor a celkové demoralizace táborové posádky začala Treblinka kolabovat. Takto popsal Suchomel chaos, který prostoupil systém: *„Malé komory už dále nemohly stačit takovému náporu. V tomto období pracovaly dnem i nocí. [...] Eberl, táborový velitel, zavolal do Lublina a řekl: ‚Takhle už nemůžeme pokračovat. Takhle už to nezvládnou. Musíme to přerušit.‘ Během noci přijel Wirth. Prověřil situaci a odjel. Vrátil se s lidmi z Belžcu, s experty. Wirth zastavil transporty. [...] To bylo období starých plynových komor.*“¹⁵⁶

¹⁵⁰ LANZMANN, s. 44.

¹⁵¹ Srv.: „Pro zvládnutí situace [...] požádali Wirth se Stangelm ústředí akce Reinhard o dočasné zastavení deportací, s čímž Globocnik souhlasil a 28. srpna 1942 odsuny z Varšavy a jiných míst ustaly.“ ARAD, s. 99–100.

¹⁵² KOPÓWKA, s. 59. Dulag = Durchgangslager (přechodný tábor).

¹⁵³ BURBA, s. 22.

¹⁵⁴ ARAD, s. 404–411.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 96.

¹⁵⁶ LANZMANN, s. 44, 47.

Ve vzpomínkách někdejšího vězně Chiela Rajchmana je uveden velice pozoruhodný fakt týkající se efektivnosti starých plynových komor v porovnání s těmi modernějšími. Rajchman tvrdí, že vzhled mrtvol po zplynování se lišil podle toho, odkud mrtvoly pocházely, jestli ze starých komor, anebo z těch nových. Podle jeho očitého svědectví byla smrt v původních komorách pro oběti rychlejší a lehčí, přičemž plynování zde trvalo 20 minut, zatímco mrtvoly pocházející z nových plynových komor, vybudovaných až v období reorganizace, „*prošly hrůznou proměnou, obličeje mají úplně černý, jako by byli spáleni, těla jsou nafouklá a modrá. Mají [...] sevřené čelisti...*“ a plynování zde trvalo asi tři čtvrtě hodiny.¹⁵⁷ To, že smrt v novějších komorách trvala déle, lze podpořit Wiernikovou výpovědí, ve které uvádí, že smrtelný zápas v nových, větších plynových komorách trval déle než v těch starých.¹⁵⁸

Z toho vyplývá pro aktuální výzkum zajímavý fakt, že staré plynové komory, které měl Eberl k dispozici a jež byly opěrným pilířem jeho vyhlazovací politiky, jakkoli byly poruchové a nedostačující, odváděly zřejmě „rychlejší a čistější“ práci než jejich nástupce. Přesto skutečnost, že byly poruchové, převážila nad jejich technologicky rychlejší a efektivnějším způsobem usmrcení. Zařízení produkující plyny se zkrátka příliš často hroutilo a brzdilo vyhlazovací proces. K výpadkům docházelo i v okamžicích, kdy již na svou řadu čekaly další oběti, které pak musely být nahnány do houfu, což se stávalo třeba i s celým transportem, a postříleny.¹⁵⁹ Také Arad spatřuje v plynových komorách jednoho z hlavních viníků narůstajícího chaosu v táboře: „*Hlavním kamenem úrazu byly tři plynové komory se svými častými poruchami a přebytek z každého transportu se musel postřílet v přijímací oblasti.*“¹⁶⁰

Dalším problémem bylo, že do tábora začaly přijíždět transporty s již mrtvými, zpravidla udušenými vysídlenci, o kterých se zmínil bývalý vězeň Oskar Berger: „*Mezitím přijížděly transporty pouze s mrtvolami. Nabyl jsem podezření, že lidé ve vagoněch byli zabiti plynem, protože jsem si na nich nevšiml žádných zranění.*“¹⁶¹ „Mrtvé transporty“ zmiňuje i další vězeň, Abraham Goldfarb, citovaný Aradem, který

¹⁵⁷ RAJCHMAN, s. 87, 90.

¹⁵⁸ DONAT, s. 49.

¹⁵⁹ BAXTER, s. 76. Srv.: „[...] často se stávalo, alespoň v rané fázi, že se motor porouchal.“ DONAT, s. 311.

¹⁶⁰ ARAD, s. 96.

¹⁶¹ KOGON, s. 218. Oskar Berger, citovaný Kogonem, mohl ve své podstatě hovořit o mobilním způsobu plynování vysídlenců během transportu, ačkoliv mnohem pravděpodobnější se jeví možnost, že tito lidé prostě zahynuli během mnohahodinového transportu v parných letních dnech roku 1942. V historii nacistických táborů je nicméně znám případ, kdy byl dobytčí vagon konvertován na plynovou komoru. Stalo se tak v koncentračním táboře Stutthof v dnešním polském městě Sztutowo. Jeden z takových plynovacích vagonů je v tamním muzeu součástí expozice.

přijel do Treblinky 25. srpna 1942. Hovoří o transportech plných mrtvol a částečně pohlcených chlorem.¹⁶² Není však pravděpodobné, že by byli vysídlenci plynováni ve vagonech během cesty, jak se domnívá Berger, ale spíše zahynuli v důsledku vedra, nedostatku vzduchu či působením vápna, které mohlo ulpívat v nákladních vagonech.¹⁶³

Abraham Krzepicki, který přijel do Treblinky 26. srpna 1942, zde strávil osmnáct dní. Popisoval, jak byli po příjezdu přivítáni pohledem na hromady hadrů a následně odvedeni na oplocené prostranství se dvěma baráky (Entkeidungsplatz), kde byli dva Židé překladatelé, kteří je instruovali, co mají dělat. Krzepicki si vzpomínal, že viděl na střeše levého baráku na prostranství, což byla budova určená ženám, kulomet „s tříčlennou ukrajinskou obsluhou rozmístěnou kolem. Domysleli jsme se, že na nás každou chvíli kulomet otočí a zabijí nás. [...] Ukrajinci na barákové střeše si nad sebou otevřeli slunečník, aby je chránil před sluncem.“¹⁶⁴

Krzepicki také popsal svůj dojem z otevřeného prostranství, které později vstoupilo ve známost jako Sortierungsplatz, kde se v době jeho příjezdu do tábora nacházelo mnoho mrtvol: „Nespočet mrtvých těl všude kolem, navršených jedno na druhém. Myslím, že jich tam bylo tak 10 000. Strašlivý zápach se vznášel povětřím. Většina těl měla strašlivě vypouklá břicha; byla pokryta hnědými a černými skvrnami, oteklá, v jejich kůži se již hemžili červi. Rty většiny mrtvých byly zvláště zkroucené a špičky jejich jazyků vyukovaly skrze oteklé rty. Jejich ústa připomínala ústa leklých ryb. Později jsem se dozvěděl, že většina z těchto lidí zahynula udušením v nákladních vagonech. [...] Nikdy jsme si nedokázali představit takovéto věci, které jsme teď zažívali na vlastní kůži. Byly horší než ty nejstrašnější hororové příběhy z našeho dětství o zlých čarodějnicích, lupičích a sedmihlavých zmijích, které vtahovaly lidi do svých jeskyní, aby je zadusily mezi mrtvolami a kostmi dřívějších obětí.“¹⁶⁵

Právě tyto „dřívější oběti“, jichž byla kolem spousta a které Treblinka nestihla strávit ve svých masových hrobech, byly vizitkou rané epochy táborových dějin. Chaos, jenž infikoval proces řídicí se jistými pravidly, která nyní musela být obcházena, což situaci jen zhoršovalo, lze demonstrovat na příkladu pohřbívání oblečených mrtvol, což bylo proti hospodářským pravidlům, jimiž byl tábor vázán. Další z Eberlových pochybení a důkaz o tom, že se procedurální dozor začal hroutit.

¹⁶² ARAD, s. 93.

¹⁶³ Deporotvaní umírali z rozličných důvodů. Jeden z nich popisuje Vasilij Grossman: „[...] v každém vagoně několik starých lidí nebo lidí s nemocným srdcem obvykle zemřelo, zejména v horkých letních dnech.“ BEEVOR, s. 262.

¹⁶⁴ DONAT, s. 83.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 85-86, 94.

Lidé postřílení v táboře i ti, kteří se udusili cestou během transportu, tak byli pohřbíváni kompletně oblečení, a ačkoli to odporovalo regulím, nedostatek času zapříčinil, že se tato praxe stala denní rutinou.¹⁶⁶

Vrchol chaosu, který na konci srpna ovládl Treblinku, věrně demonstruje očitě svědectví Edwarda Weinsteina, který přijel do tábora 24. srpna 1942. Když byl autorem dotázán, zdali si vybavuje tehdejší přítomnost Irmfrieda Eberla v táboře, odpověděl, že jej neviděl a dále se odvolal se na knihu Alexandra Donata, ve které je příjezd nových špiček táborového managementu, Franze Stangla a Kurta Huberta Franze datován na tentýž den, kdy přijel do tábora i on, tedy na 24. srpna 1942.¹⁶⁷ Na další dotaz, zdali v táboře mluvili jiní vězni o Eberlovi, reagoval tím, že sám byl postřelen 25. srpna a od té doby se skrýval 4 dny v chýši.¹⁶⁸ O Eberlovi se nezmínil. Nicméně potvrdil roztroušené mrtvoly podél železniční tratě, o kterých se zmiňoval například Stangl. Na dotaz: *„Popište mi cestu na plochých vagoněch, s nimiž jste jeli sbírat mrtvoly roztroušené poblíž koleje. Kam jste jeli, jak daleko? Vydali jste se pro mrtvoly až za Małkinii? Viděl jste dobře dům železniční stanice Treblinka? Viděl jste tam Franciszka Ząbeckého?“* reagoval odpovědí, jež byla jako vždy věčná: *„SS a Ukrajinci byli na první a třetí plošině, ta prostřední byla prázdná. Dali nám trochu vody, takže se chtěl připojit každý. Byl jsem tam se svým bratrem. Přijeli jsme na stanici, kde byla většina mrtvých. Já a tři další chlapci jsme museli překročit říčku a sebrat dvě mrtvá těla. Bylo to nějakých 600–700 metrů od rampy. Většina mrtvých byla na stanici kolem vodní pumpy. Nejeli jsme do Małkinie a neviděl jsem Ząbeckého.“*¹⁶⁹

Weinstein autorovi sugestivně vykreslil situaci, jež panovala v srpnové Treblince roku 1942 právě v období kolapsu: *„[...] když jsme přijeli, všude kolem se povalovaly mrtvoly. [...] Posílali příliš mnoho lidí ve vagoněch. Ve vagoněch byli mrtví, ne všichni, ale nějakých šedesát, sedmdesát procent z nich. [...] Toho času do nás stříleli [...] Víte, když jsme přijeli na stanici Treblinka, byla tam vodní pumpa. Oddělili část vlaku, dvacet dobytčáků, a odjeli s ní. Pak přijeli pro dalších dvacet dobytčáků. Naše část byla poslední. Když nás natlačili do cíle, byla už tma. [...] 24. srpna, pondělní noc. Smrákalo se, museli ty lidi ‚vykončit‘. Musel to být dlouhý transport. Takže jsme byli natlačeni dovnitř, všude kolem svítila světla. Když jsme vystupovali na rampu, viděli jsme okénky*

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 90.

¹⁶⁷ Srv.: Franz Stangl byl „24. srpna 1942 jmenován velitelem Treblinky, kde nahradil Dr. Irmfrieda Eberla. Vzal si s sebou do Treblinky svého asistenta, Kurta Huberta Franze (‚panenku‘).“ DONAT, s. 274.

¹⁶⁸ Z e-mailové korespondence mezi autorem a E. Weinsteinem z 28. 4. 2008.

¹⁶⁹ Tamtéž.

vagonu mrtvá těla. Postřílená. Nevím, jak dlouho tam ležela. Myslel jsem si, že jakmile otevřou dveře, na místě nás postřílí. A to jsem cítil. [...] Pamatuji si ten první okamžik, kdy jsem vystoupil a viděl mrtvoly v písku. Má vůle přežít byla silnější než cokoli jiného. [...] První noc, co jsem tam byl, jsem spal na písku, bylo to písčité. [...] Lidé si dovnitř přinášeli hadry, nějaké oblečení, na které si lehali.“¹⁷⁰

¹⁷⁰ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

5 Soumrak I. fáze

Devatenáctého srpna 1942 došlo k tzv. „počáteční inspekci“ Treblinky provedené Wirthem, jehož doprovázel SS-Oberscharführer Josef Oberhauser. Tuto návštěvu lze považovat za první krok vedoucí k následné reorganizaci celého systému. Jejím výsledkem totiž bylo zjištění, že se tábor nachází v naprostém chaosu a že systém zkolaboval.

Když se Wirth s Oberhauserem vrátili do Varšavy, aby zde podali hlášení, svolali do Brühlova paláce konferenci za účasti SS- und Polizeiführera pro lublinský obvod, Odilo Globocnika. Účastníky této konference, jež měla zpečetit osud první fáze Treblinky, byli Globocnik, Wirth s Oberhauserem, kteří měli nejčerstvější informace ze své nedávné návštěvy tábora, a dva muži v civilních šatech. Bylo rozhodnuto o opětovné, tentokrát již společné a početněji zastoupené inspekci tábora.¹⁷¹

O druhé návštěvě Treblinky, které se tentokrát účastnil i Globocnik, jemuž dělal kdysi Oberhauser řidiče, řekl Claudi Lanzmannovi Alfred Speiss následující: *„Globočnik přijel v parném dni srpna. Tábor byl zahlcen zápachem rozkládajícího se masa. Globočnik se ani neobtěžoval vstoupit do tábora. Zastavil se před baráky velitelství, nechal poslat pro Eberla a přivítal jej těmito slovy: „Jak jich můžete akceptovat tolik každý den, když se můžete vypořádat pouze se třemi tisíci?“ Operace byly přerušeny, Eberl byl přemístěn a přišel Wirth, bezprostředně následován Stanglem, a tábor byl kompletně reorganizován.“*¹⁷²

Globocnik učinil urgentní opatření, mezi která patřilo především zastavení transportů. S tímto problémem se obrátil na dva zmíněné muže v civilních šatech, kteří se účastnili druhé inspekce tábora, stejně jako předcházející varšavské konference. Wirth byl pověřen, aby reorganizoval tábor, a to zejména ve smyslu navýšení jeho provozní kapacity. Po splnění tohoto úkolu měl ohlásit, kdy může být přísun transportů z Varšavy obnoven.¹⁷³

Wirthovou pravou rukou a osobou neodlučně spjatou s novou tváří Treblinky, která jí měla být vtisknuta, byl zmíněný SS-Obersturmführer, poručík Schutzpolizei Franz Paul Stangl, jehož dojem z příjezdu do Treblinky, kam jel dost možná již v rámci této druhé

¹⁷¹ TREGENZA, Michael, *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka*, XV, Lublin 1993, s. 7–58), s. 3.

¹⁷² LANZMANN, s. 55

¹⁷³ TREGENZA, s. 4.

výpravu,¹⁷⁴ vystihuje dnes již takřka obligatorně citovaná pasáž k táborovým dějinám: „*Jel jsem tam s řidičem SS [...] Bylo to cítit na kilometry daleko. Cesta vedla podél železniční trati. Když jsme byly okolo patnácti, dvaceti minut cesty od Treblinky, začaly se objevovat mrtvoly u trati, jedna, dvě nebo tři, potom víc, a sotva jsme přijeli na stanici Treblinka, byly jich tam snad stovky – jen tak tam ležely – zřejmě tam byly tři čtyři dny, v horku.*“¹⁷⁵

Gitta Sereny, které se Stangl s popsányými dojmy svěřil, však sama podotkla, že Franz Suchomel Stanglovo vylíčení situace okolo jeho prvního dojmu z Treblinky v mnoha ohledech popřel. Suchomel, který byl v Treblince od 20. srpna, sice souhlasil s množstvím odpadků válejících se kolem, možná i papírových peněz, ale již ne s válejícím se zlatem, o kterém Stangl dále hovořil, diamanty, ani s mrtvolami, jež by se povalovaly vně tábora,¹⁷⁶ což je však v rozporu se svědectvím Edwarda Weinsteina,¹⁷⁷ jenž osobně asistoval při sběru mrtvol daleko od tábora. Nicméně tentýž svědek se nezmínil o cennostech, které by se povalovaly kolem, a tak se zdá, že Stangl při popisu toho, jak se brodil po kolena v penězích, klenotech a drahých kamenech poněkud fantazíroval a zřejmě tím chtěl podtrhnout Eberlovu administrativní nekompetentnost k výkonu funkce táborového velitele, vycházející z nekontrolovatelného toku cenností, míjejícího Lublin a tím (snad) i Globocnikova soukromá konta.¹⁷⁸ Abraham Krzepicki se však o cennostech, povalujících se v tomto období přinejmenším v traktu stezky vedoucí k plynovým komorám, zmiňuje: „*Jakmile jsme přišli blíže ke stezce, spatřili jsme ‚odpadky‘, které jsme měli uklidit předtím, než přijedou nové transporty. Toto ‚smetí‘ sestávalo z mnoha poházených bankovek, které lidé vyhodili předtím, než zemřeli. Dostali jsme speciální borová košťata a hrábě. Hráběmi jsme vyhrabávali z písku zlaté mince, klenoty a diamanty.*“¹⁷⁹

Stangl uvedl, že po příjezdu do tábora následovalo setkání s Eberlem: „*Měli jsme s Eberlem dlouhou schůzku hned po tom, co jsme přijeli. Zašel jsem si do kantýny pro trochu kafe a pohovořil jsem s nějakými důstojníky. Řekli, že se ohromně baví; střelba byla ‚sportem‘; bylo tu více peněz a věcí, než si kdo mohl představit, jen si je vzít. [...]*

¹⁷⁴ Srv. se Stanglovými slovy: „*Wirth přijel příští ráno. A potom, co se setkal s Globocnikem [ona konference?], jsme se vrátili do Treblinky.*“ SERENY, s. 160.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 157.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 158.

¹⁷⁷ Z e-mailové korespondence mezi autorem a E. Weinsteinem z 28. 4. 2008.

¹⁷⁸ Příloha č. 5.

¹⁷⁹ DONAT, s. 102.

Večer [...] pro ně nechává Eberl tančit nahé Židovky na stolech.“¹⁸⁰ Suchomel, jenž byl přímým svědkem „Eberlových výstřelků“, a to navzdory Stanglovi, který měl vše jen z doslechu, však tuto výpověď opět revidoval: „*Nikdy na stolech netančily nahé Židovky. [...] To není pravda. Pravdou je, že jednou, když byl Eberl opilý, nechal tančit v kuchyni nahou tanečnici.*“¹⁸¹

Oberhauser dále vypověděl, že po skončení druhé inspekční cesty se vrátil společně s Globocnikem a dvěma pány v civilním oblečení do Varšavy,¹⁸² zatímco Wirth v Treblince zůstal a podle Stangla, který tam byl tou dobou s ním, jim v noci během večere oznámil, že Eberl a čtyři další z jeho posádky budou odvoláni na důležitou misi, zatímco on nějakou chvíli zůstane.¹⁸³ Podle Oberhausera, který strávil ve Varšavě po návratu z inspekce tábora dva nebo tři dny, se tu nakonec objevil i Eberl, u něhož se počítalo s návratem do Berlína.¹⁸⁴ Globocnik se prý vyjádřil, „že kdyby nebyl Eberl jeho krajan, zatkl by ho a postavil před soud SS a policie.“¹⁸⁵

Existuje dopis, datovaný Eberlovou ženou Ruth na 24. srpna 1942, ve kterém již věděla o manželově „konci“ v Treblince.¹⁸⁶ Je málo pravděpodobné, že by Eberl spěšně odjel z Varšavy přímo do Německa, aby se zde setkal se svou ženou a poreferoval jí o vývoji událostí na východě. Když totiž vyjdeme z faktu, že se počáteční inspekce udála 19. srpna, načež následovala konference v Brühlově paláci ve Varšavě, aby se následně (bezprostředně po 19. srpnu) udála druhá inspekce, které se nyní účastnil i Globocnik, jenž rozhodl o Eberlově propuštění, přičemž Oberhauser a další se vrátili do Varšavy, kde se následně objevil i Eberl (21. srpna?), zbývá málo času pro Eberlovu hypotetickou cestu do Německa, kde by se s Ruth setkal a odkud by se vrátil zpět do tábora, přičemž o důvodech jeho návratu by bylo možné pouze spekulovat. To, že byl v táboře ještě 22. srpna 1942, dokazuje jím podepsaný cestovní příkaz datovaný na tento den s místem vystavení v Treblince, nemluvě o dalším takovém příkazu

¹⁸⁰ SERENY, s. 160.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 161. Poněkud tendenčně pak vyznívá Chrostowského postoj, ve kterém tvrdí, že někdy byly vybrány ze skupin židovských žen určených k vyhlazení ty nejkrásnější, jež byly donuceny podílet se na orgiích organizovaných v táboře, přičemž po několika dnech či týdnech byly poslány do plynových komor a nahrazeny novými. CHROSTOWSKI, s. 45. Je možné, že se Chrostowski nechal inspirovat Grossmanovou zprávou, ve které stojí, že jednou z hlavních radovánek personálu bylo noční znásilňování a mučení krásných mladých žen a dívek, vybíraných z každého transportu, přičemž ráno byly tyto nešťastnice odvedeny do plynových komor. BEEVOR, s. 274.

¹⁸² TREGENZA, s. 4.

¹⁸³ SERENY, s. 161.

¹⁸⁴ TREGENZA, s. 4.

¹⁸⁵ ARAD, s. 98–99. Globocnik i Eberl pocházeli z Rakouska.

¹⁸⁶ Strojopisný dopis z 24. 8. 1942 napsaný v Berlíně-Schönebergu, HHW, odd. 631a, N°1631 (III/683/8, 153). „*Ke konci Tvé činnosti v Treblince...*“ (v orig. „*Damit Du zum Schluss Deiner Tätigkeit in Treblinka...*“).

s Eberlovým podpisem, který je dokonce datován až na 9. září 1942 a vyhotoven taktéž v táboře.¹⁸⁷ Pravděpodobnější je, že Eberl informoval svoji ženu o svém pádu telegramem, nicméně není vyloučeno, že se po svém odvolání přece jen vypravil „na rychlou dovolenou“, ze které se ale ještě vrátil do Treblinky. Tato hypotéza však příliš nekoresponduje s výpověďmi některých členů táborové posádky, kteří o Eberlově propuštění hovoří jako o náhlé události.

Suchomel vypověděl, že krátce po ohlášených nadcházejících změnách Wirth na den Treblinku opustil, aby se vrátil s komandem Němců a Ukrajinců z Bełżcu. Podle něj mezi nimi byl SS-Oberscharführer Lorenz Hackenholt a SS-Scharführer Kurt Franz (Lalka), vedoucí tamní ukrajinské stráže,¹⁸⁸ který vystřídal dosavadního vedoucího treblinských strážů SS-Scharführera Siegfrieda Graetschuse, jenž měl být odvolán společně s Eberlem.¹⁸⁹ Graetschus byl přemístěn do tábora okamžitého vyhlazení Sobibor, kde se stal tamním vedoucím ukrajinských strážných. Teprve v Sobiboru byl povýšen do hodnosti SS-Untersturmführera a padl zde během vězeňské vzpoury.¹⁹⁰

Je zřejmé, že jedním ze zásadních problémů, který musel být v rámci reorganizace Treblinky vyřešen, bylo přeobsazení funkcí právě na postech velitelů čet ukrajinských strážných mezi jednotlivými tábory Operace Reinhard/t. Stangl si při svém prvním kontaktu s Treblinkou ihned všiml neukázněnosti strážných, kterou popsal následovně: „[...] všude po obvodu tábora byly stany a otevřené ohně se skupinkami ukrajinských strážných a dívky – děvky, jak jsem se dozvěděl později, z celého kraje – opíjeli se, tancovali, zpívali, muzicírovali...“¹⁹¹

Anarchie prostupující disciplínu ukrajinských strážných byla dalším z charakteristických rysů Eberlovy vlády, což dokládají jednak Stanglovy dojmy, jednak tvrzení Chrostowského, který zastává názor, že na „počátku táborové existence gangy opilých ukrajinských strážných systematicky ‚přepadaly‘ vesnice v sousedství. Krátce potom, co se Stangl stal velitelem tábora, zakázal jim nosit zbraně, když opouštěli tábor.“¹⁹² Neukázněnost v posádkové disciplíně dokresluje svědectví

¹⁸⁷ Wehrmachtfahrschein z 22. 8. 1942 a 9. 9. 1942 s oficiálním razítkem SS-Sonderkommando Treblinka a Eberlovým podpisem. Oba dokumenty pochází z YVA a jsou přetištěny in: WEBB, Chris, CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, Hannover 2014, s. 424, 425.

¹⁸⁸ TREGENZA, s. 4.

¹⁸⁹ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746003.html>, poslední vstup 2012.

¹⁹⁰ SCHELVIS, s. 256.

¹⁹¹ SERENY, s. 157.

¹⁹² CHROSTOWSKI, s. 66.

bývalého vězně Oskara Bergera, pocházející z tohoto období, kdy je SS honili do práce se šnapskem v jedné ruce a pistolí v druhé.¹⁹³ Baxter se zmínil, že esesáci přihlíželi, jak vězni házejí těla do obrovské jámy, a neustále při tom popíjeli vodku, koňak či jiný alkohol.¹⁹⁴

Sereny ve své knize poukazuje na rozpory, které vzbuzuje Stanglem udané načasování pro momenty, jež vedly k odvolání Eberla. Podle Stangla došlo k událostem takto: 1) Když přijel do Treblinky, brodil se v peněžích atd. Uvedl, že když poprvé navštívil Treblinku, Eberl jej táborem provedl a sdělil mu, že transporty jsou vykradeny ještě ve Varšavě.¹⁹⁵ 2) Stangl se vrátil do Varšavy a řekl Globocnikovi, že nemůže splnit úkoly, které mu svěřil a požádal o převelení, jež se však neuskutečnilo. 3) Do hry vstoupil Wirth, který se sešel s Globocnikem a tito tři společně odjeli do Treblinky, kde měli s Eberlem dlouhou schůzku. 4) Večer Wirth sdělil, že Eberl a další čtyři muži z jeho posádky opustí tábor příštího rána. 5) Byly zastaveny transporty z Varšavy.

Sereny však upozorňuje, že podle Suchomela byl Eberl v době Stanglova příjezdu již pryč! Na základě Oberhauserova sdělení uvádí, „*že to bylo v Treblince, ,naproti dveřím (baráku) na náměstí, kde Globocnik rozhodl o Eberlově vystřídání a řekl, že to ,zařídí všechno ze své kanceláře příští den‘ - stejně jako Stanglovo nahrazení v Sobiboru (Reichleitnerem)*“¹⁹⁶, což by naznačovalo, že tou dobou byl Stangl ještě v Sobiboru, odkud byl s jasným záměrem převelen do Treblinky. Sereny je tudíž toho mínění, že Stanglova interpretace tehdejších událostí byla způsobena jeho snahou o vzbuzení dojmu, že pro něj převelení do Treblinky bylo překvapením.¹⁹⁷

5.1 Stangl jako Eberlův nástupce

Jedním z nejdůležitějších pramenů pro rozkrytí jisté rivality panující mezi Eberlem a Stanglem jsou Stanglovy subjektivní výpovědi, které poskytl britské novinářce Gittě Sereny pro její knihu *Into that Darkness*. I když neexistují hodnotově srovnatelné prameny, které by přispěly k pochopení situace také z Eberlovy perspektivy, přesto se nabízí celá řada různých interpretací, nakolik závažné byly spory mezi oběma osobami, z nichž každá reprezentovala zájmy svých představených, přičemž zjištěná podmíněná

¹⁹³ KOGON, s. 218.

¹⁹⁴ BAXTER, s. 65.

¹⁹⁵ SERENY, s. 160.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 161.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 156–162.

osobnostními povahovými rysy každého z nich zde nepochybně sehrála stejně důležitou roli.

Takto Stangla charakterizoval bývalý vězeň Sobiboru Šlomo (Stanisław) Szmajzner: *„Kapitán Stangl byl perfektně oblečený. Jeho bílý žaket byl zapnut na knoflíky od shora dolů, jeho volné kalhoty byly napěchované a zmačkané, a nad úrovní prachu z nádvoří se leskl vršek jeho bot. Bylo mu třicet let, byl pružný a hubený. Pod stříbrnou lebkou na jeho SS čapce vyrůstaly od špičky uší světle hnědé vlasy a pod jeho spodním rtem byl náznak d'olíku. V pravé ruce třímal pár vatově bílých rukavic. Mluvil měkce, trpělivě a klidně se usmíval. [...] měl vytríbenou eleganci univerzitního profesora válkou vytrženého ze své třídy a vrženého do písečných půd východního Polska.“*¹⁹⁸

K jeho převelení ze Sobiboru do Treblinky je možné z rozsudku proti němu vyčíst: *„Na konci srpna či začátkem září 1942 dostal obžalovaný [Stangl] rozkaz [...] hlásit se u Stabsführera Höf.(lleho) v Lublině. Ten mu sdělil, že musí do Treblinky, ale napřed se má hlásit u Globocnika, který se tou dobou zdržoval také ve Varšavě. V průběhu zavádění nové organizace do tábora v Treblince, jejíž provoz zkolaboval kvůli četným transportům, byl obžalovaný jmenován vedoucím tábora v Treblince, jakožto nástupce Dr. Eberla.“*¹⁹⁹

Stangl se o své první zkušenosti s Treblinkou vyjádřil jako o té nejohavnější věci, kterou viděl za celou dobu Třetí říše. Přirovnal ji k Dantovu peklu. *„Dante ožil. Když jsem vstoupil do tábora a vylezl z auta na náměstí (Sortierungsplatz), nořil jsem se po kolena v penězích; netušil jsem, kam se obrátit, kam jít. Brodil jsem se oznámeními, penězi, vše bylo rozházené po náměstí. Ten zápach byl nepopsatelný; stovky, ne, tisíce těl se válely všude, rozkládala se, zahnívala.“*²⁰⁰

Podle rozsudku proti Stanglovi: *„[...] byl v Treblince, stejně tak jako předtím v Sobiboru [...] ve svém postavení táborového vedoucího [...] odpovědný za to, aby veškerý táborový provoz, zvláště pak průběh masového zabíjení, probíhal v rámci nařízení a směrnic hladce, a to především tam, kde průběh masové likvidace Židů pod vedením Dr. Eberla vázl. Byl představeným německého a ukrajinského táborového personálu [v orig. Lagermannschaften] a jako takový byl odpovědný za správné udržování militantní disciplíny a pořádku v táboře. Pro celý táborový personál, židovskou pracovní sílu nevyjímaje, byl v nepřítomnosti Wirtha nejvyšší instancí v*

¹⁹⁸ RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, Urbana, Chicago 1995, s. 12.

¹⁹⁹ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746005.html>, poslední vstup 2012.

²⁰⁰ SERENY, s. 157.

táboře. Mimo to byl jeho reprezentantem. Jeho interní označení v táboře u německých podřízených a židovské pracovní síly bylo ‚Kommandant‘.²⁰¹

Tento vztah ke svým podřízeným byl dalším specifickým prvkem, kterým se Stangl podle Baxtera odlišoval od Eberla. Baxter je totiž toho názoru, že Eberl si vypěstoval se svými muži osobní kontakt,²⁰² zatímco Stangl si zřejmě udržoval formální odstup. Z citace, ve které se objevuje označení *Kommandant* je zamyšlení hodný zejména onen důraz, který je na něj kladen. Jako by zde toto označení, jež lze pokládat za zcela běžné a univerzální označení pro táborového velitele obecně, mělo nějaký nadřazený smysl, jako by se jím Stangl oprostil od také užívaného, a možná poněkud fádního označení *Lagerleiter* (popř. úředního *Kommandoführer*), tedy táborový vedoucí. Povýšené označení *Kommandant* snad demonstrovalo disciplínu, kterou chtěl vnést v rámci reorganizace do prohnitého a zchátralého řádu, který za sebou zanechal Eberl. Možná mělo suplovat Eberlův titul doktora medicíny, který Stanglovi chyběl. Každopádně je zde patrná změna v nazírání na celou táborovou hierarchii. Stangl je najednou absolutní autoritou, která však nad sebou má ještě vyšší autoritu (avšak obvykle neviděnou, i když jaksi všudypřítomnou = Foucaultovský dispozitiv dozoru), a sice inspektora Wirtha, který je dokonce vzpomínán jako nejvyšší představitel táborového personálu, ačkoliv formálně velitelem Treblinky nikdy nebyl. Ke změnám v chápání autorit snad došlo v důsledku anarchistické Eberlovy vlády, na základě kteréžto zkušenosti se Wirth mohl pasovat na „nekorunovaného“ velitele Treblinky,²⁰³ anebo jej tak vnímal Stangl, jenž si tím nechával otevřená zadní vrátka a vytvořil si komplice, a to jak pro období fungování tábora (jistě nechtěl dopadnout jako Eberl, kdyby měl plnou odpovědnost), tak, a to spíše, pro poválečnou dobu, kdy čelil obviněním ze spáchání zločinů proti lidskosti. Je to nicméně jev, jenž je, zdá se, pro Stanglovo poválečné chování zcela charakteristický a kdysi jej vyzorovala Gitta Sereny.

Od svého převelení do Treblinky byl Stangl odhodlán vyčistit chlév, který po sobě Eberl zanechal,²⁰⁴ o čemž se zmínila i Stanglova manželka, která jej nazývala prostředním jménem Paul (Franz Paul Stangl): „*Příští den se Paul vrátil, jen na jediný den, možná méně. Řekl, že byl převelen do Treblinky – místa, kde byl strašlivý nepořádek, kde se děly ty největší prasárny a kde je nutné to vše vymést železným*

²⁰¹ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746005.html>, poslední vstup 2012.

²⁰² BAXTER, s. 86.

²⁰³ V Chrostowského pojetí představoval Wirth táborového „iniciátora a designéra“. CHROSTOWSKI, s. 30.

²⁰⁴ BAXTER, s. 79.

koštětem. [...] Krátce nato jsem od Paula obdržela dopis, ale nebyla v něm jediná zmínka o Treblince; řekl mi, že nikdy nesmím Treblinku zmiňovat, ani nic o ní, nebo něco naznačovat ve svých dopisech...“²⁰⁵

Stangl se Sereny svěřil, že v rámci jeho první návštěvy Treblinky jej táborem provedl Eberl: „Všude se střílelo... Zeptal jsem se jej [Eberla], co se děje s cennostmi, proč nejsou posílány na velitelství. Řekl, [že] „transporty jsou vykradeny ještě před opuštěním Varšavy.““²⁰⁶ Je však známo, že vysídlení s sebou peníze a cennosti po opuštění ghetta stále měli, alespoň někteří, jak vyplývá ze skutečnosti, kdy na stanici Treblinka platili horentní sumy za sklenici vody, kterou jim místní Poláci prodávali právě za peníze či cennosti.²⁰⁷

Stangl tvrdil, že jeho zvláštním úkolem bylo rozkrýt v Treblince problém s cennostmi a penězi. „Nabyl jsem zvláštního pocitu, že se mezi Eberlem a Wirthem odehrávalo cosi podezřelého. [...] Připadalo mi, že ten chaos – to celé zhroucení bezpečnosti – mohlo být důsledkem promyšleného činu, aby byla znesnadněna kontrola, což by umožnilo obejít velitelství v Polsku (Globocnikovo), aby věci mohly být posílány přímo do Vůdcovy kanceláře v Berlíně. [...] Nemáte ponětí, jaká rivalita a intriky se rozehrávaly mezi jednotlivými odděleními, sekcemi, ministerstvy a jednotlivci. Jednalo se o enormní – fantastické – sumy a každý chtěl být účasten, uzmout kousek, a všichni chtěli mít kontrolu.“²⁰⁸

Schematicky vypadala síť těch nejdůležitějších nacistických administrativních oddělení, po které proudil tok cenností z táborů Operace Reinhard/t, následovně: na vrcholu pyramidy stál Adolf Hitler, jemuž přímo podléhala dvě oddělení, jednak oddělení Reichsführera SS a šéfa německé policie Heinricha Himmlera, jednak paralelně se vydělující oddělení Führerovy kanceláře, ve které byly nejvlivnějšími osobnostmi Philipp Bouhler, Viktor Brack, Werner Blankenburg a Dietrich Allers. Tomuto oddělení byl podřízen inspektor Sonderkommand „Einsatz Reinhard“ – od srpna 1942 právě Christian Wirth, který však současně spadal pod oddělení Sonderauftrag, kde byl od dubna 1942 vedoucím Odilo Globocnik,²⁰⁹ který pak

²⁰⁵ SERENY, s. 138–139.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 160.

²⁰⁷ CHROSTOWSKI, s. 67, pozn. 5.

²⁰⁸ SERENY, s. 162.

²⁰⁹ Pro úplnost je třeba zmínit, že dispozičním právem nad cennostmi a penězi ze všech táborů Generálního gouvěrnementu (i Horního Slezska) náleželo Oswaldu Pohlovi, jehož autorita byla manifestována skrz kancelář A oddělení WVHA (Oddělení hlavní hospodářské správy) při subordinaci duálního aparátu v Osvětimi a Lublinu, přičemž v Osvětimi byl na stejné pozici jako Globocnik v Lublinu (Sonderstab G v WVHA) pan Möckel a pouze vyhlazovací tábor Kulmhof (Chełmno nad Nerem ve

podléhal Himmlerově oddělení. Prostřednictvím jemu podřízeného Christiana Wirtha spravoval Globocnik Bežec, Sobibor a Treblinku.²¹⁰ Toto je základní tepna vedoucí z nejvyšších míst až k jednotlivým táborům smrti. Je z ní patrné, že právě Wirth fakticky podléhal dvěma vzájemně na sobě nezávislým institucím, a to Führerově kanceláři a kanceláři Globocnikově. Cennosti z Treblinky pak putovaly zřejmě po linii vedoucí přes Wirtha přímo do Führerovy kanceláře, ačkoli měly končit v Globocnikově kanceláři. A to byla machinace, kterou mohl rozkrýt právě Stangl.

To zřejmě vedlo ke vzniku dvou opozičních stran. Stangl se stal Globocnikovým mužem a společně s ním a jeho velitelstvím v Lublině tvořil protipól vůči někdejšími spojencům Wirthovi a Eberlovi, „*těm lotrům*“, jak se nechal slyšet Globocnik, když se mu Stangl svěřil, že tito dva spiklenci posílali cennosti z Treblinky do Führerovy kanceláře v Berlíně místo na jeho lublinské velitelství.²¹¹

5.2 Organizační a procesní změny

Po tom, co si s sebou Wirth přivedl pomoc z Bežce, začaly pro treblinskou posádku „těžké časy“. Prvotním úkolem bylo uklidit tábor. Pracovalo se od pěti ráno do jedenácti večer, po čemž následovalo školení vedené Wirthem, který v něm podrobně popisoval, jakými pravidly se bude řídit nový táborový provoz.²¹² Wirth v Treblince nakonec zůstal asi tři týdny, aby zavedl do táborového pořádku zcela novou organizaci.²¹³ Stangl potvrdil, že „*Wirth zůstal dva týdny nebo tak a reorganizoval tábor. Uklidil ho – tak bych to nazval. Zavolal do Varšavy a zastavil transporty, aby bylo možné místo uklidit.*“²¹⁴ Ve skutečnosti to byl spíše Globocnik, kdo vydal rozkaz k zastavení transportů, jak vyplývá z Oberhauserovy výpovědi.²¹⁵ Wirth zřejmě neměl dostatečně vysokou hodnost, aby byl kompetentní k tak důležitému kroku.

Baxter je toho názoru, že Wirth bydlel skoro celý měsíc v pokoji pro hosty, jenž sousedil s někdejšími Eberlovými bytem, který nyní obýval Stangl.²¹⁶ Je pravděpodobné, že všichni „němečtí SS“ bydleli v jednom větším baráku, jehož interiér byl rozdělen na

Warthegau) byl přímo podřízen nikoli WVHA – A, nýbrž ekonomickému oddělení lodžského ghetta a to společně s táborem Pabianice. HILBERG, *Vernichtung*, s. 1016.

²¹⁰ BURBA, s. 8.

²¹¹ SERENY, s. 163.

²¹² TREGENZA, s. 4.

²¹³ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746003.html>, poslední vstup 2012.

²¹⁴ SERENY, s. 161.

²¹⁵ Srv.: „*Globocnik řekl těm dvěma civilům [...] že musí být zastaveny všechny transporty z Varšavy do Treblinky.*“ TREGENZA, s. 4.

²¹⁶ BAXTER, s. 81.

několik oddělení, přičemž je dost možné, že Stangl s Wirthem (zpočátku snad ještě za přítomnosti Eberla), bydleli v oddělené barákové části, jež byla přepažena stěnou od ubikací ostatních „německých SS“. Tento předpoklad lze podepřít skutečností, že Suchomel, jenž byl svého času uvnitř baráku v prostorách určených pro většinu mužstva, slyšel, jak za stěnou Wirth křičí na Eberla.²¹⁷

Suchomel také vzpomínal, jak Wirth během úklidu tábora vyvíjel na všechny zúčastněné, Židy, Němce či Ukrajince nepřetržitý tlak. Neustále vyhrožoval koncentračním táborem či převelením k Waffen SS.²¹⁸ Člověkem, jenž měl s realizací Wirthových výhrůzek osobní zkušenost, byl SS-Scharführer Erwin Keiner, jehož Wirth v rámci reorganizačního intermezza pověřil úklidem hromady zahnívajících těl zplynovaných vysídlenců, tyčící se ve stínu starých plynových komor. Byla to práce, kterou každý jiný, včetně Židů a Ukrajinců, odmítl udělat, přičemž vězni před takovým úkolem preferovali sebevraždu. Strašlivé podmínky, v nichž měl Keiner fungovat, nakonec i jej přiměly uchýlit se k témuž východisku a pokusit se o sebevraždu zastřelením. Zraněním však nepodlehł hned, ale teprve po převozu do nedaleké nemocnice v Ostrowi Mazowiecké,²¹⁹ určené pro raněné německé vojáky.

Keiner pocházel z Berlína a společně s Heinrichem Unverhauem byl v roce 1940 povolán do centrály T4 a následně přidělen do střediska „eutanázie“ v Grafenecku, kde oba sloužili jako ošetřovatelé. Jelikož nesouhlasil s tím, co se ve středisku dělo, a podle Unverhauova svědectví mnohokrát žádal o přeložení, byl nakonec zatčen a poslán do koncentračního tábora. Později mu však bylo prominuto s tím, že bude poslán do vyhlazovacího tábora pro Židy Treblinka, kde byl pověřen plněním úkolů spojených s vytahováním mrtvol z plynových komor (v orig.: *wo er mit dem Ausräumen der Leichen aus Gaskammern beschäftigt worden sei*). Bylo mu jasné, že jestliže se postaví na odpor i zde, tak jako to udělal předtím v Grafenecku, zajisté jej znovu pošlou do koncentračního tábora. Proto se prý Keiner pokusil o sebevraždu zastřelením.²²⁰

V Treblince bylo zformováno speciální komando uklízečů, které sestávalo taktéž ze skupiny vězňů z trestanecké Treblinky I. Chrostowski ve své knize napsal, že potom, co byla těla odstraněna a tábor uklizen, někteří z pracovníků již nebyli zapotřebí a tak jich

²¹⁷ Srv.: Příloha č. 5.

²¹⁸ TREGENZA, s. 5.

²¹⁹ Srv.: Příloha č. 5.

²²⁰ *Treblinka – Zeuge brach zusammen, Düsseldorf Nachrichten*. Novinový výstřižek in: GFH, File 28646. Existuje však jiná teorie, podle které byl Keiner poslán do koncentračního tábora Sachsenhausen ze střediska Hadamar proto, že v místním baru příliš hlasitě hovořil o pitvách mozků zabitých ve středisku. Příloha č. 5.

bylo 50 začleněno do skupiny vězňů z pracovního kárného tábora Treblinka I. (zřejmě k vystavění nového týmu pro reorganizovaný tábor), a dalších 100 bylo posláno do plynových komor.²²¹ Krzepicki se však zmiňuje o popravách tzv. „starousedlíků“, kteří měli být po uklízacích pracích odstraněni a nahrazeni nově vybranými z obnovených transportů, kdy hromadná poprava 500 mužů probíhala nejdříve střílením desetičlenných skupinek, načež kati shledali tuto metodu příliš zdlouhavou, a tak přistoupili k hromadnému masakru za použití kulometu.²²²

Z Krzepického svědectví je patrné, že v rámci zavádění nového pořádku, zvláště když byl tábor zbaven prioritních problémů spojených s vlastní exterminací, především zahlcenosti „nezpracovanými“ těly, došlo k třídění uloupené kořisti, během kterého se ukázalo, že v administrativní oblasti tábora, kterou on sám nazývá „německým táborem/ sektorem“, pravděpodobně v místech, kam byli teprve později přemístěni všichni vězni z dolního tábora, a tedy v místech, kde prozatím sídlili pouze vězni specialisté, tj. Hofjudi, byly tamní baráky užívány jako skladiště majetku uloupeného obětem. „*Vedli nás skrze tři brány do ubikací, které byly umístěny v odděleně oploceném sektoru na druhé straně německého tábora. Tyto ubikace byly plné hadrů, jež tu ležely nevytříděné po celé týdny, či dokonce měsíce. Brali jsme z nich vrstvu po vrstvě. Očividně to byly věci varšavských Židů. [...] Byly tam také věci po německých Židech, Židech z Vídně a Berlína, kteří byli zřejmě do Varšavy přivedeni před samotnou Aktion [vysídlovací akcí].*“²²³

V tomto období byli povoláni řemeslníci, kteří měli vylepšit stávající táborové zařízení, jak dokládá další část Krzepického výpovědi, ve které zmiňuje, že zverbovali truhláře, které poslali do dřevařské dílny v německém táborovém sektoru, zatímco vyčlenili skupinu Židů, kteří byli určeni na kácení stromů v lese, další pak na opravu cesty vedoucí do německého tábora,²²⁴ tj. vnitřní táborové cesty, která protínala administrativní sektor, procházela hlavní branou a ústila na placu přecházejícímu v příjezdovou rampu pro vysídlenec.

Do přípravy vysídleneců na zplynování byla zavedena nová praxe. Odted', jakmile byli muži odděleni od žen, museli se zutí postavit do řady s botami svázanými k sobě,

²²¹ CHROSTOWSKI, s. 68–69.

²²² DONAT, s. 113–116.

²²³ Tamtéž, s. 98.

²²⁴ Tamtéž, s. 97.

kteře drželi v rukách, čímž se mělo předejít tomu, aby splynuli s vybranými vězeňskými pracovníky, jak se to dosud často stávalo.²²⁵

Nejdůležitější změna, která měla být provedena, se týkala samotného srdce exterminačního ústrojí, tedy plynových komor. Jejich kapacita musela být navýšena. Bylo proto rozhodnuto postavit nové a větší plynové komory. Jankiel Wiernik se osobně podílel na jejich výstavbě: „*Nová stavba [...] na které jsem pracoval, vznikla velmi rychle. Ukázalo se, že jde o nových 10 komor. Tyto komory byly větší než ty předchozí [...] Na štítu střechy byla ze strany tábora sijonská hvězda. Budova vypadala jako starosvětská svatyně. Jakmile byla dokončena, řekl ‚Hauptsturmführer‘ poddaným: ‚Endlich die Judens tadt [sic!] fertig‘.*²²⁶ Práce na těchto komorách trvala 5 týdnů. Byly to pro nás věky. Práce od úsvitu do soumraku pod tlakem bičů a pařeb. Jeden ‚wachman‘ Woronkow do nás nemilosrdně bušil. Každým dnem zabil několik pracovníků. Jakkoli naše fyzická muka překračovala vnímání normálního lidského chápání, ještě více jsme při této práci strádali morálně. Každým dnem přijížděly transporty. Bylo jim [vysídlencům] nařídzeno okamžitě se vysvléknout, po čemž byli vedeni do třech starých plynovacích komor. Cesta k těmto komorám vedla přes naše pracoviště. Nejednou si mezi oběťmi všiml svých dětí, ženy, rodiny. Takový se pak utřhl a veden bolestí se k nim rozběhl, aby byl na místě zabit. V takovýchto podmínkách jsme stavěli komory smrti pro sebe a svoje bratry.“²²⁷

I Krzepicki měl participovat na nové stavbě, o jejímž účelu získal zkrácené informace: „*Bylo nám řečeno, abychom pomohli se vztyčením zdí nové stavby. Někdo říkal, že to bude krematorium pro těla těch, kteří byli udušeni v plynové komoře, protože jejich pohřbívání zabíralo příliš místa.*“²²⁸

Za účelem výstavby nových plynových komor přijel do Treblinky Erwin Lambert a Lorenz Hackenholt, který byl tvůrcem nového plynovacího zařízení v Bežcu, pojmenovaného po něm „Stiftung Hackenholt“ (Hackenholtova nadace). Treblinská novostavba měla vycházet právě z Hackenholtovy bežcecké předlohy.²²⁹ Hlavními vylepšeními měla být větší plocha, přičemž společným jmenovatelem s bežceckou předlohou pak byl například charakteristický chodbový systém, který vedl středem budovy s komorami nacházejícími se po obou stranách koridoru. V tomto kontextu je

²²⁵ Tamtéž, s. 120.

²²⁶ „*Konečně je židovské městečko úplné.*“ Tato slova údajně vyslovil na počátku října Wirth, TREGENZA, s. 6.

²²⁷ WIERNIK, s. 19–20.

²²⁸ DONAT, s. 102.

²²⁹ TREGENZA, s. 5.

zajímavá citace Kurta Franze, zdůrazňující vylepšení aplikované do funkčního principu nových plynových komor, spočívající v instalaci vnějších komorových dveří, které se otevíraly nahoru na způsob garážových dveří,²³⁰ přičemž z výpovědi bývalého vězně Elijahu Rosenberga je zřejmé, že tímto způsobem se otevíraly vnější dveře již ve starých, menších plynových komorách.²³¹

Červená cihla ke stavbě nových komor byla získána z poraženého továrního komína, jehož demolici detailně zdokumentoval Kurt Franz pro své osobní album.²³² Stavební materiál však zřejmě nepocházel z tohoto jediného zdroje, ale byl dovážen také z varšavského ghetta, jak dokládá svědectví jednoho varšavského Žida, který zaznamenal, že cihly pro nové komory byly na varšavském Umschlagplatzu nakládány na vagóny, které pak byly připojovány ke každému transportu.²³³

Suchomel k novým plynovým komorám řekl: „*Nové plynové komory byly postaveny v září 1942. [...] Hackenhold [sic!] a Lambert byli vedoucími Židů určených na tuto práci, přinejmenším ke kladení cihel. Ukrajínští truhláři udělali dveře. [...] Staré [plynové komory] nebyly zničeny. Když přijíždělo příliš vlaků, mnoho lidí, staré [plynové komory] byly opět zprovozněny. A zde... [v souvislosti s novými komorami] Židé tvrdí, že tam bylo na každé straně pět komor.*²³⁴ *Já říkám, že tam byly čtyři, ale nejsem si jist. V každém případě se využívala jen horní řada.*“²³⁵

Existuje výpověď o tom, že během stavby komor zastřelil Lambert jistého Žida proto, že udělal chybu při kladení cihly do správného úhlu.²³⁶ Do Lambertovy stavební skupiny patřili především Židé, ale i Ukrajinci, kteří byli zaměstnáni jako zedníci či truhláři.²³⁷

K dalším vylepšením, která vzešla podle Suchomela ze Stanglovy iniciativy, patřilo vybavení vnitřku „schlauchu“, uličky obehnané plotem z ostnatého drátu, která vedla

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ Z telefonického rozhovoru autora s E. Rosenbergem (2003) a z Rosenbergova nákresu pro Chrise Webba, in: WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 437. Dále srv. Wiernikův popis otevírání vnějších dveří u starých plynových komor: „*Dveře (2,50 x 1,80) každé místnosti se ze strany tábora č. 2 otevíraly pouze zvenku zezdola nahoru s pomocí železných vzpěr.*“ WIERNIK, s. 17.

²³² KOPÓWKA, s. 16, zobrazení demolice tamtéž, s. 18.

²³³ WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 56, 176.

²³⁴ Srv.: „*Od samého počátku [soudního procesu] se všichni obžalovaní shodli na tom, že tam bylo šest komor, zatímco židovští svědci uvedli, že jich tam bylo deset.*“ DONAT, s. 301.

²³⁵ LANZMANN, s. 51. Srv.: „*Nikdy nefungovalo oněch 6 nebo 10 komor v novém plynovacím domě naráz a současně.*“ DONAT, s. 311.

²³⁶ Z hlášení zpravodaje *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* Lothara Bewerunga. „*Mit Peitsche und Revolver an der Rampe.*“ *Franz im Treblinka – Prozess des heimtückischen Mordes beschuldigt / Den Baumeister der Gaskammern wiederkannt?* Novinový výstřižek in: GFH, File 28646.

²³⁷ TREGENZA, s. 5. Lambert si s sebou po skončení práce odvezl ukrajinské stavební komando do Sobiboru, kde je čekal tentýž úkol jako v Treblince. Tamtéž, s. 11.

z přijímací oblasti přímo k plynovým komorám: „Prvním nápadem, o kterém jsem slyšel, že chtěl Stangl realizovat po svém příjezdu [...] bylo položit kbelíky pro ženy do schlauchu. Všechny se vyprazdňovaly, rozumíte, když běžely, nebo tam stály, čekajíce. Stangl se svěřil, že nechal do schlauchu v Sobiboru postavit kbelíky, což se ukázalo užitečným. Wirth mu odpověděl: ‚Nezajímá mě, sakra, co jste dělal s hovny v Sobiboru. Ať se poserou. Pak se to může uklidit.‘ Asi dva muži byli poté určeni ‚k úklidu‘ cesty vedoucí do plynových komor v intervalech mezi jednotlivými transporty.“²³⁸

Chrostowski však přišel se zajímavým postřehem, že kbelíky ve „schlauchu“ měly ve skutečnosti usnadňovat práci hrobníkům v Totenlageru, kteří museli po každém plynování odklízet exkrementy udušených v komorách. Kdyby se prý oběti vyprázdnily před samotným vstupem do komor, mohlo by to práci hrobníků urychlit.²³⁹ Potom by však tento záměr nevypovídal o Stanglově snaze ulehčit osud na smrt odsouzeným, ale primárně by se jednalo o pragmatické zefektivnění vlastního exterminačního procesu.

Při jedné ze svých výpovědí Suchomel řekl, že v rámci táborového úklidu byl mezi shromaždiště za rampou a nové plynové komory položen dva metry široký a nezastřešený průchod ohraničený maskovaným plotem („schlauch“), který se opět nechal inspirovat belžeckou předlohou,²⁴⁰ což by však naznačovalo, že „schlauch“ byl výtvorem teprve reorganizačního intermezza a předtím tu nebyl. Tím však vzniká teorie, stojící v protikladu k jiné teorii, předpokládající dřívější existenci „schlauchu“ ústícího do starých plynových komor. Ta je vystavěna na předpokladu, že „schlauch“ tu byl již před samotnou reorganizací. Ústil až v původních komorách a v rámci reorganizace byl naopak zkrácen, aby byl napojen na vchod do novostavby plynových komor, přičemž je možné, že během stavebních prací na nových komorách z něho oběti vycházely před staveništěm, které pak obešly, aby se dostaly ke vzdálenějším aktivním komorám, což by podporovalo svědectví Jankiela Wiernika, anebo původní „schlauch“ obcházal staveniště systémem jakéhosi „bypassu“. Navíc je nepravděpodobné, že by byl „schlauch“ tou dobou součástí exterminačního systému v Bežcu i Sobiboru, kde se osvědčil, a nikoli již v nejmladší Treblince, jež mohla načerpat maximum ze zkušeností svých předchůdců. A co víc, Stanglův nápad s umístěním kbelíků do „schlauchu“, o kterém ostatně hovořil sám Suchomel, nahrává skutečnosti, že „schlauch“ zde v době Stanglova příchodu nebyl žádným novem, čímž si Suchomel v jednotlivých výpovědích

²³⁸ SERENY, s. 161.

²³⁹ CHROSTOWSKI, s. 60–61.

²⁴⁰ Suchomelova výpověď z roku 1972, in: TREGENZA, s. 6.

poněkud protiřečí. Nákres tábora od Krzepického²⁴¹ je navíc taktéž v souladu s teorií o existenci „schlauchu“ vedoucího již k původním plynovým komorám (objekt na plánu s označením 8), přičemž je z něho patrné, že „schlauch“ vedl v době výstavby nových plynových komor nad staveništem (objekt 9²⁴²), tedy jej míjel v jihovýchodním směru. Už méně pravděpodobné je, že by Krzepicki do zmiňovaného plánu zakreslil tuto stezku vedoucí k „popravčímu místu“ jako pouhé vytyčení jejích krajnic, tedy bez ohraničení plotem, které bylo pro „schlauch“ charakteristické.

Pro úplnost je však nutné zmínit, že ačkoli se Suchomel vyjádřil o „schlauchu“ jako o novince importované z Belžcu do Treblinky v rámci reorganizace, na jiném místě vypověděl, že po „okamžitém započítí totální reorganizace tábora [...] byla metoda procesu změněna a ‚schlauch‘ byl přemístěn,“²⁴³ tedy již ne „nově zaveden“.

Jisté nesrovnalosti lze shledat i v chronologicko-topografickém zařazení základního rozdělení Treblinky II na tzv. dolní a horní tábor, potažmo tábor č. 1 s dominantou v přijímací oblasti a tábor č. 2 s plynovými komorami. Píscité zeminy, jež je pro táborovou oblast charakteristická a která byla v tunách hloubena z jam užívaných pro odklizení tisíců mrtvol zahnívajících po táboře, bylo totiž v rámci reorganizace výrazně užíváno k vylepšení vnitřní táborové struktury.

Jeden z nejdůležitějších valů, který takto vznikl, zvýraznil (anebo vytvořil) hranici mezi horním a dolním táborem. Z práce Michaela Tregenzy vyplývá, že tento val teprve od tohoto momentu rozděloval tábor na dvě části, přičemž začalo být pro jejich rozlišení užíváno označení Tábor I (dolní tábor) a Tábor II (horní tábor).²⁴⁴ To však vybízí k zamyšlení, byly-li tyto dva sektory v době Eberlovy vlády vůbec separované (viz oddíl o táborové topografii). O pozdějším oddělení obou táborových částí se totiž zmínil i člen posádky SS Willi Mentz: „Asi za dva měsíce [...] co Eberl odešel, prošlo vše v táboře rekonstrukcí. Obě táborové části byly odděleny oplocením z ostatného drátu. Byly použity borovicové větve, aby nebylo možné přes oplocení vidět. Totéž bylo provedeno podél cesty vedoucí z ‚přemísťovací‘ oblasti do plynových komor.“²⁴⁵

²⁴¹ Nákres přetištěn např. in: BAXTER, s. 73.

²⁴² Krzepicki tento objekt, v době jeho pobytu v táboře ve výstavbě, nazývá krematorium, neboť svého času nebylo ještě patrné, jaký bude mít nová stavba účel a mezi vězni se o ní říkalo, že půjde o krematorium. DONAT, s. 102.

²⁴³ Cit. z *Archives of the Holocaust. Zentrale Stelle der Verwaltungen Ludwigsburg*, New York, London 1993, in: WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 202. Tato výpověď z roku 1967 je o 5 let starší než dříve zmíněná (1972).

²⁴⁴ TREGENZA, s. 7.

²⁴⁵ Výpověď Williho Mentze o svém pobytu v Treblince, in: <http://www.nizkor.org/ftp.cgi/camps/aktion.reinhard/treblinka/mentz.001>, poslední vstup 2015.

Tomu však odporuje svědectví bývalého vězně Oskara Strawczyńského, který se v něm odvolal na svého spoluvězně Herszela Jabłkowského. Ten se podílel na kopání prvního masového hrobu a zároveň se dostal do vyhlazovací Treblinky ještě před příjezdem prvního transportu, kdy zde ještě nebyl žádný buldozer. Jabłkowski byl později zaměstnán při stavbě „lázně“ (rozuměj plynových komor) a Strawczyńskému tvrdil, že „*tehdy to byl všechno jeden tábor. Den předtím, než přijel první transport, byly tábor č. 1 a tábor č. 2 odděleny.*“²⁴⁶ Tedy ne až v období „posteberlovské Treblinky“, jak vypověděl Mentz, nýbrž těsně před začátkem vysídlovací akce varšavských Židů, což je velice zajímavý poznatek.

Další procesní změnou byla aplikace nové informační strategie. Stangl se zmínil o tom, že když přijel do Treblinky, uviděl na přijímacím prostranství velké informační tabule, které oznamovaly, že všichni musejí do koupele a mezitím se vydesinfikují jejich šaty. Teprve Wirth prý v rámci reorganizace nařídil, aby byla vývěska odstraněna a přistoupilo se k ústně oznamovací metodě, na které měli participovat pracovní Židé jako tlumočníci.²⁴⁷ Tomu však neodpovídá tvrzení Chrostowského, který se zmínil, že na počátku táborové existence pronášel komandant nebo jeho zástupce řeč k Židům shromážděným na rampě.²⁴⁸ Na druhou stranu je to opět Chrostowski, kdo uvádí, že v rámci reorganizace tábora byla vybrána skupinka čtyřiceti německy hovořících Židů, jejichž úkolem bylo vysvětlit nováčkům, co mají dělat a uklidnit je nanejvýš optimistickým tónem hlasu.²⁴⁹ Je možné, že Chrostowski čerpal z téhož pramene jako Ian Baxter (bohužel ani v jednom případě není patrné, o jaký pramen jde), který uvedl, že poté, co se vysídlení seřadili a čekali na další pokyny, prošel branou Eberl v doprovodu svého zástupce, SS-Rottenführera Maxe Bialy, a promluvil k nim.²⁵⁰

Přibližně v tomtéž období, co byly stavěny nové plynové komory, došlo k výstavbě nové a větší rampy v přijímací oblasti, jež byla především prodloužena, aby k ní mohlo být přistavěno více vagonů. Byla také navýšena a pokryta asfaltem, čímž se vzhledově přiblížila obvyklému železničnímu nástupišti.²⁵¹

²⁴⁶ CYMLICH, STRAWCZYŃSKI, s. 171.

²⁴⁷ ARAD, s. 99.

²⁴⁸ CHROSTOWSKI, s. 60. Chrostowski zřejmě učinil svůj závěr na základě Donata, který uvedl: „*V mnoha případech, alespoň během rané fáze masového vyhlazování, se ke shromážděným nově příchozím na staniční rampě obracel člen německého táborového personálu. Ten deklamoval přibližně tytéž směrnice, které byly vytištěny na cedulích.*“ DONAT, s. 309.

²⁴⁹ CHROSTOWSKI, s. 69.

²⁵⁰ BAXTER, s. 61. Baxter i Chrostowski se nejspíše nechali ovlivnit novelou *Treblinka* od J. F. Steinera.

²⁵¹ TREGENZA, s. 6.

Změnami prošel i jeden z nejdůležitějších momentů vlastního exterminačního procesu, a sice stříhání vlasů obětem před jejich zplynováním.²⁵² Je možné, že ke stříhání obětí za Eberlovy vlády nedocházelo a tato praxe byla zavedena teprve o něco později. Tento závěr podporuje výpověď treblinského „dvorního Žida“ Wolfa Sznajdmana, který se podílel na výstavbě tábora ještě před jeho zprovozněním a byl svědkem prvních transportů. Řekl, že: „*Všechny ženy, nahé, chodily v pozdějším období k holiči, který jim stříhal vlasy,*“²⁵³ z čehož je patrné, že stříhání nebylo součástí exterminační procedury od samého počátku zahájení provozu.

Pro Treblinku, stejně jako pro Sobibor a Bežec, bylo stříhání vlasů *ante mortem*²⁵⁴ pro zaběhnutý a vyšperkovaný vyhlazovací systém nedílnou součástí. V rámci nové organizace Treblinky došlo k experimentům se stříháním obětí, zejména z hlediska lokality, kde k tomuto úkonu docházelo, než se systém ustálil a „holičstvím“ se stala část levé chatrče na svlékacím placu,²⁵⁵ kde toto stříhání probíhalo v již plně zaběhnutém stanglovském provozu.

První pokusy se stříháním obětí v Treblince se zřejmě soustředily do oblastí vyhlazovacího sektoru, kde za holičství sloužily prostory plynových komor, jak vyplývá ze vzpomínek Chiela Rajchmana, který se na čas stal jedním z vězeňských holičů. Rajchman vypráví, že jako holiči se museli jednoho dne na povel hlásit a byli odvedeni do plynových komor.²⁵⁶ Konfrontaci s nimi popsal následovně: „*Vpustí nás do první místnosti, z níž se jde do chodby a ven. [...] Na lavičkách stojí desítky kufrů,*“ prázdných a čekajících, až budou naplněny ostříhanými vlasy.²⁵⁷ Z Rajchmanova líčení lze vyvodit závěr, že některá z dosud prázdných komor operativně sloužila jako holičství, ze kterého se ostříhané oběti odebraly do jedné ze sousedních místností, tedy do další

²⁵² Svědecké výpovědi hovoří o tom, že ke stříhání byly používány nůžky (např. Abraham Bomba). Válečný zpravodaj Vasilij Grosman se však zmínil o používání strojku. BEEVOR, s. 266.

²⁵³ Svědectví Wolfa Sznajdmana, YVA 03/560, s. 2.

²⁵⁴ V Osvětimi-Březince (Auschwitz-Birkenau) bylo běžnou praxí, že zde docházelo ke stříhání vlasů *post mortem*, tedy až po zplynování obětí a jejich vytažení z plynových komor. Viz podrobněji in: CHOCHOLATÝ, Michal, *Plynové komory KL Lublin ve světle poválečného bádání* (bakalářská práce, ved. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D., obhájeno 11. 9. 2012 v Praze, UK FF), s. 72, pozn. 2.

²⁵⁵ GLAZAR, vložený plánec (bod. č. 27).

²⁵⁶ RAJCHMAN, s. 45–46. Podle popisu se jednalo o budovu s novými komorami, protože Rajchman uvádí, že tábor 2, tedy vyhlazovací sektor, byl od vězňů-holičů, když byl ještě mimo jeho teritorium, oddělen, a vězni odtud neměli styk s těmi z vyhlazovacího sektoru. Nové komory se však nacházely blíže ústí vyhlazovacího sektoru a tudíž mohli vejít přímo do nich, aniž by byli konfrontováni s okolím. Tamtéž, s. 64.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 54.

komory, kde měly být zplynovány. Mezitím holiči čekali v nepracující komoře na další skupinu: „*Jsem ohromený: v sousední místnosti umírají v plynu a my máme zpívat.*“²⁵⁸

V tisku mapujícím Düsseldorfský proces se objevily zmínky o holiči Gustavu Boraksovi, který v Treblince patřil ke skupině dvaceti pěti holičů, kteří museli stříhat ženám vlasy uvnitř plynové komory,²⁵⁹ což je dalším důkazem, že ke stříhání nejprve docházelo přímo v zařízeních určených pro vlastní masovou likvidaci. Je tedy dost možné, že prostory komor byly částečně využívány za tímto účelem, protože nebylo ničím neobvyklým, že část nových komor, zpravidla celá skupina na stejné straně chodbového systému, nepracovala,²⁶⁰ jindy pak byly podle Rajchmanova svědectví pro malé skupinky používány pouze staré plynové komory,²⁶¹ přestože toto kombinované užití „komory-holičství“ by bylo pro přesnější stanovení procesu nutné analyzovat v časové perspektivě. Pro novější období se pak v souvislosti se stříháním žen uvádí výhradně barák v dolním táboře, tedy na svlékacím placu.

5.3 Vstup do II. fáze

Abraham Krzepicki byl očitým svědkem příjezdu prvního transportu po reorganizačním intermezzu a znovuzahájení provozu. Ačkoli ve svém svědectví neuvedl jména, lze z něho bez větších pochybností usuzovat na přítomnost vrchního managementu reprezentovaného Wirthem a Stanglem. Zajímavé je, že ve Wirthovi spatřoval Krzepicki samotného velitele Treblinky, zatímco ve Stanglovi viděl „pouze“ jeho pobočníka. Natolik Wirth vtiskl do treblinských dějin svou důležitost, která gradovala především po odvolání Eberla a nejvíce se projevila právě během reorganizace a následného obnovení provozu. Epilog „eberlovské Treblinky“ byl dovršen triumfem tohoto dua, oděného v bílém: „*Kolem osmé hodiny ráno přijel vlak z Varšavy. [...] Co nám tento nový transport přiveze? Už jsme byli v Treblince více než týden [tzn. že by mělo být po 2. září 1942]. Viděli jsme, jak se otevřela a zavřela táborová brána. [...] Tentokrát se vedoucí zabijáků, velitel Treblinky, rozhodl přijít nový transport přivítat. Byl to kapitán, padesátník, tlustý a středního vzrůstu. Měl naduté červené tváře a černý knírek [podle všeho Wirth]. Působil dojmem aktivního vojáka. Vždy byl plný vzteku;*

²⁵⁸ Tamtéž, s. 56, 59.

²⁵⁹ Z hlášení zpravodaje *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* Lothara Bewerunga. „*Mit Peitsche und Revolver an der Rampe*“. *Franz im Treblinka – Prozess des heimtückischen Mordes beschuldigt / Den Baumeister der Gaskammern wiederkannt?* Novinový výstřižek in: GFH, File 28646.

²⁶⁰ Podle Suchomela pracovala jen jedna řada komor. LANZMAN, s. 51.

²⁶¹ Sr.v.: „*Pro malé transporty se používala budova, kde byly tři plynové komory.*“ RAJCHMAN, s. 87.

těžko říct, zdali jej pociťoval pouze vůči Židům. Nosíval s sebou v ruce gumový obušek a nikdy neváhal vylít si svou zlost na nějakém kolemjdoucím Židovi. [...] V tento jedinečný den byl kapitán oděn celý do bílého – bílá uniforma a bílá čepice, a jeho pobočník, vysoký, světlavlasý nadporučík zhruba téhož věku, měl na sobě docela nový bílý kabát [s největší pravděpodobností Stangl]. [...] Tihle dva tlustí, staří Němci²⁶² chodívali vždycky spolu, kočovali po táboře a bili Židy.“²⁶³

V Hilbergově knize výčtu komandantů Treblinky se na druhém místě objevuje, hned po Eberlovi, SS-Oberstuführer Ernst Schemmel,²⁶⁴ což budí dojem, jako by to byl právě on, kdo, byť zřejmě pouze krátce, působil v Treblince v meziobdobí po Eberlovi, snad v zastoupení Stangla. O Schemmelovi se zmiňuje i Franz Suchomel, který se po dovolené vrátil do tábora 1. října 1942. „Když jsem se vrátil do Treblinky [...] šel jsem za Hauptmannem Schemmelem. Domnívám se, že Stangl tehdy ještě něco zařizoval v Sobiboru, anebo byl sám na dovolené. Každopádně nebyl v Treblince,²⁶⁵ když jsem se vrátil. Pamatuji si, že tehdy byly nové plynové komory hotové a v provozu.“²⁶⁶

Ernst Schemmel tedy s největší pravděpodobností představoval Stanglova místodržícího (úřadujícího velitele) v období, které bylo bezprostředně spojeno s jeho převelením ze Sobiboru do Treblinky. Zřejmě byl v táboře v době, kdy jej musel Stangl na delší čas a z jistých důvodů opustit.

²⁶² Stangl byl „rakouské“ národnosti, stejně jako Eberl či Globocnik.

²⁶³ DONAT, s. 108–109.

²⁶⁴ HILBERG, *Vernichtung*, s. 959. V Baxterově knize, která zde čerpá z ARC, je Ernst Schemmel uváděn jako kapitán policie a SS-Scharführer, který v roce 1942 sloužil krátkodobě v administrativním oddělení Treblinky. BAXTER, s. 161.

²⁶⁵ Srů.: „Po dobu několika týdnů (od konce září do časného října 1942) bylo Stanglovo místo převzato starším policejním důstojníkem, kapitánem Sch---- [Schemmelem] z Drážďan, avšak po tomto období zůstal [Stangl] v Treblince bez přerušení do srpna 1943.“ DONAT, s. 303.

²⁶⁶ Cit. z *Archives of the Holocaust Zentrale Stelle Der Landesjustiz – Verwaltung Ludwigsburg*. New York, London 1993, in: WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 203.

Část topografická

6 Táborová topografie v první operační fázi

Tato část práce se bude zabývat podobou tábora z hlediska topografie a rozvoje nejdůležitějších segmentů jeho infrastruktury. Zvláštní pozornost bude přirozeně věnována samotným likvidačním zařízením, jako byly plynové komory či pověstný „lazarett“. Dále budou zkoumány jednotlivé táborové sektory jako svlékací prostranství, „pole hrobů“ s třídící oblastí či samotný táborový půdorys.

Výzkum se opírá o táborový nákres, který autor vyhotovil na základě informační cedule, jež byla ještě v roce 2004 k vidění v památníku Treblinka.²⁶⁷ Tato verze zobrazuje tábor ve svém maximálním topografickém rozkvetu, a proto byla pro aktuální výzkum modifikována s přihlédnutím k táborové topografii raného období treblinských dějin. Tentýž, modifikovaný nákres pak byl využit v rámci autorovy korespondence s očitým svědkem pozdní srpnové a raně zářijové Treblinky roku 1942, panem Edwardem Weinsteinem. Byl to právě Weinstein, který autorovi během četných rozhovorů, týkajících se mimo jiné výzkumu táborové topografie, doporučil vycházet ze zmíněné informační tabule. Do ní osobně vkreslil detaily vážící se k jeho pobytu v táboře. Ten pokrývá období od 24. srpna 1942 přes reorganizační intermezzo a v podstatě se kryje s pobytem dalšího klíčového svědka zkoumaného období, Abrahama Krzepického.²⁶⁸ Ačkoli pozdní srpen představuje v aktuální práci gradační moment táborových dějin, lze z něj pro efektivní a konstruktivní demonstraci táborového „růstu“ vycházet.

Základem výše zmiňovaného nákresu (viz přílohu č. 3 a 4), který vznikl ve spolupráci autora s Weinsteinem, jsou tři oblasti: největší oblast „Administration area“ (podle Krzepického „německý tábor“²⁶⁹), stejně tak jako „Totenlager“, jsou do plánu zapracovány pouze jako doplňující část táborového půdorysu, neboť v těchto částech očitý svědek Weinstein nebyl, a tudíž do nich nejsou zakresleny žádné konkrétní objekty, které se zde nacházely, s výjimkou původních plynových komor napojených na

²⁶⁷ V posledních letech byla tato cedule nahrazena plánem tábora vyhotoveným Samuelem Willenbergem. Původní cedule ukazující tábor ve své nejrozvinutější fázi je k nahlédnutí v příloze č. 2.

²⁶⁸ E. Weinstein se během rozhovorů s autorem často odvolával právě na Krzepického, o kterém mimo jiné řekl: „Abraham Krzepicki [...] tvrdí, že byl jedním z prvních uprchlíků. Jsem si jist, že utekl ve stejném vagonu [jako já]. Jestli utekl devátého, desátého, nebo jedenáctého [září], to nevím. Nejsem si jist, co do data, ale byl to docela první vlak, který si přijel pro věci. Treblinka se potom stala.... Když jsme přijeli, fungovala měsíc. Od třidvacátého července. A tohle byl srpen, čtyřicátého, a já utekl desátého, myslím, devátého nebo desátého [září]. Bylo to tedy čtyřicet pět až padesát dní po začátku operace. Vymyslel jsem titul pro svou knihu: Sedmáct dní v Treblince, i když jsem tam možná strávil devatenáct dní.“ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

²⁶⁹ DONAT, s. 98.

„schlauch“. Pro popis objektů těchto sektorů však postačuje Krzepického svědectví, které je ve výzkumu taktéž zohledněno, ale i svědectví jiných očitých svědků.

Weinstein podal poměrně detailní popis třetí táborové části, jejímž základem je přijímací oblast a v hrubém nákresu přidělil některým objektům, s nimiž přišel přímo do styku, čísla, a to v souladu s číslováním použitým na někdejší informační tabuli. K některým objektům navíc doplnil komentáře. Výsledky společné práce na těchto nákresech jsou reprodukovány v části příloh k této práci.

Weinsteinem zanesené změny, které byly v rozporu s autorovými předpoklady, spočívají především v lokalizaci tří okrouhlých jam u pravého plotu (modře a zeleně vyznačené) a dvojici menších „jamek“ u plotu za chýše č. 26 (červeně vyznačené). Tyto barevně zvýrazněné objekty byly do plánu vkresleny právě jím. Dalším patrným novem je zevrubný nákres oddělené části ubytovací chýše č. 26 pro vězně s červenými záplatami (detail je pak k nahlédnutí v přiloženém výseku).

Jedna z autorových otázek, které byly Weinsteinovi v rámci rekonstrukce táborové topografie položeny, se týkala přítomnosti strážní věže v pravém dolním cípu tábora, na konci železniční vlečky, na kterou vjížděly dobytčáky tlačené parní lokomotivou. Weinstein se vyjádřil, že si není jist tím, zdali tam strážní věž skutečně stála. Strážní věž však umístil do rohu hranice mezi „Totenlagerem“ a tou táborovou částí, ve které strávil sedmáct dní.²⁷⁰ V souladu s obecně přijímaným názorem na genezi táborové topografie autor při přípravě základního nákresu zdůraznil, že okolo tábora ve zkoumaném období nebylo žádné vnější oplocení (zátarasý ze španělských jezdců), jak tomu bylo v pozdějším období, a jež je patrné na informační tabuli památníku. Z té Weinstein vyloučil objekt č. 22 (latrínu), která tam v době jeho pobytu údajně ještě nebyla, a naopak ji umístil do uličky mezi stěnu baráku č. 26 a oplocení vnitřního perimetru. Bod „SHOT“ pak znázorňuje místo, kde byl postřelen. Barák č. 18 je označen jako skladiště-třídírna a zvláště je vyznačeno místo po jeho boční a čelní stěně, kde probíhalo vlastní třídění, evidentně vně chýše.²⁷¹

Těmito komentáři doprovodil Weinstein v přiloženém dopise plánek se svými zásahy, který vrátil autorovi: „*Náš transport přijel na stanici Treblinka 24. srpna 1942 odpoledne. Část vlaku, ve které jsem byl, přijela do tábora, když už se smrákalo.*

²⁷⁰ Srv.: „Původně byla dodatečná strážní věž postavena u jižní hranice tábora, na půl cesty mezi dvěma rohovými věžemi, avšak tato konstrukce byla později přemístěna doprostřed tzv. „tábora smrti“ (Totenlageru).“ Tamtéž, s. 298.

²⁷¹ Plánky s vysvětlivkami od E. Weinsteina pocházejí z poštovní korespondence (28. 5. 2008) mezi jím a autorem.

Mladým mužům a chlapcům bylo rozkázáno odstranit mrtvé z dobytčáků, a když byl vlak vyprázdněn, bylo nám nařízeno odtahat těla do jam poblíž oplocení stavby č. 26. Naplnili jsme je. Následujícího rána přijel velký kopací stroj, který začal hloubit 3 velké jámy naproti oplocení. Později toho dne jsem byl postřelen, když jsem čekal ve frontě na vodu (SHOT). Můj bratr mne schoval v baráku č. 18 a odešel, aby se mi porozhlédl po nějaké vodě; už se nikdy nevrátil. Po 4 dnech úkrytu v této stavbě začali pracovníci zabedňovat vchody, a tak jsem úkryt opustil. Za barákem č. 18 jsem potkal kamaráda. Všude podél tohoto baráku a na straně (SORTING, ASSORTING) seděli pracovníci a rozříd'ovali oblečení po mrtvých. Do doby, než jsem utekl, byla prostřední jáma vedle oplocení lazaretem (nemocnicí). V baráku č. 25 se lidé vysvlékali. V baráku č. 26 spali pracovníci a byl v něm vyčleněn možná pětinový úsek pro pracovníky s červenými záplatami²⁷² s odděleným vchodem. Vchod pro ostatní pracovníky souhlasí s odkazem č. 24.²⁷³

Abraham Krzepicki, který přijel do Treblinky podle svého svědectví „Osmnáct dní v Treblince“²⁷⁴ s největší pravděpodobností dva dni po Weinsteinovi, tedy 26. srpna 1942, popsal táborovou topografii, v tomto případě zejména administrativní sektor, z období na přelomu srpna a září následovně: „Uvnitř tábora jako celku bylo pět menších oplocených prostorů v rámci jednoho velkého oplocení. Oblast, ve které jsem pracoval při třídění hadrů, byla centrem Werterfassung, což je místo, kde byla shromažďována a přebírána kořist sebraná těm, kteří zemřeli. Dva tamní baráky byly naplněny osobními věcmi Židů. [...] Poblíž této oblasti se nacházel tzv. ‚německý tábor‘ [Administration area], skrze který maširovala každý den naše parta do práce [pravděpodobně v pozdějším období Krzepického pobytu v táboře, kdy vycházel ven z tábora na práci do lesů]. Byly tam dva dlouhé baráky, které stály naproti sobě. Ložnice, kuchyně a kantýna SS manů byly umístěny v jednom z nich. V baráku naproti bylo velitelské apartmá a skladiště jídla, kde si Němci schraňovali nejlepší potraviny, které našli uvnitř židovských zavazadel. [...] ve čtyřech cípech tábora stály strážní věže, z nichž každá dosahovala výšky třípatrového domu. [...] Většina staveb v táboře byla ze

²⁷² Jednalo se o třídiče šatstva, o kterých se Weinstein vyjádřil ve své knize: „Všichni třídiči oblečení dostali červený trojúhelník, který si přišili nebo přišpendlili spínacím špendlíkem na pravou nohavici od kalhot.“ WEINSTEIN, Edward J., *Quenched Steel. The Story of an Escape from Treblinka*, Jerusalem 2007, s. 49.

²⁷³ Z dopisu od E. Weinsteina pocházejícího z poštovní korespondence (28. 5. 2008) mezi jím a autorem.

²⁷⁴ E. Weinstein se autorovi svěřil, že by rád pro nové vydání své knihy „Zakalená ocel“ použil jiný titul. Prý se rozhodl pro: „Sedmnáct dní v Treblince“, přičemž se zřejmě nechal inspirovat právě názvem Krzepického zprávy.

dřeva. Plynové komory a nová stavba [až září 1942], – jež byla ve stádiu výstavby [nové plynové komory] byly z cihel.“²⁷⁵

6.1 Lazarett

Edward Weinstein dokázal popsat především přijímací oblast tábora, jejíž součástí bylo i prostranství s věcmi po deportovaných a jámami pro mrtvolky (oblast za barákem č. 18 a napravo od baráku č. 26, dále ohraničená vnějším oplocením a hranicí „Totenlageru“), kde vznikl pozdější nechvalně proslulý „lazarett“, popravčí jáma pro ty, kteří se nemohli podrobit „plynovací proceduře“, pro zesláblé vězně, stejně jako jámka pro mrtvé z transportů. Byl proto dotázán právě na okolnosti, jež stály za vznikem tohoto místa, jež postupně měnilo svou tvářnost. Odpověděl: *„Jedinkrát, kdy jsem se ocitl poblíž lazarettu [z jeho literárních vzpomínek vyplývá, že to bylo v období potom, co již opustil svůj úkryt, tedy po 29. srpnu 1942 a zároveň to muselo být až v době, kdy již byly obnoveny transporty, tj. začátek září 1942, protože ty souvisely s jeho návštěvou ‚lazarettu‘, resp. ‚protolazarettu‘²⁷⁶], to bylo, když tam byly ty děti sedící vedle jámy a esesman odešel na oběd. Naléhal jsem, abych se mohl podívat. Bylo to pro mne velice nebezpečné. Chopil jsem se nějakého odpadu a odběhl tam. Viděl jsem ty děti sedět zabalené v dekách. Ani jedno z nich neplakalo, hleděly každému do tváře a do toho inferna pálicích se těl. Ne, ony neplakaly. Stále tam seděly nemocné ženy, které jsme našli v dobytčácích hodinu předtím. Mohl jsem tam být tak 10 vteřin. Pamatuji si, že lazarett byl prostřední ze tří jam naproti oplocení. Její tvar si nepamatuji.*“²⁷⁷

„Protolazarett“²⁷⁸ byl prostřední jámou mezi dvěma dalšími jámami, které byly vyhloubeny bezprostředně po Weinsteinově příjezdu do tábora, protože původní dvojice jam blíže k svlékacímu placu, již byla podle jeho výpovědi zahlcená těly. *„Když jsem přijel, byly docela plné. Celou noc jsme tahali těla odtud [ukázal na rampu]. Přijeli jsme v noci, byla už tma. Přijelo tolik lidí, a tak vybrali mladé lidi, chlapce, aby zůstali. A s nimi vybrali i nás, abychom tahali mrtvolky. A druhý den přijel kopací stroj [...] a začal s kopáním, s kopáním tří velkých jam. [...] Později [...] Říkal*

²⁷⁵ DONAT, s. 102–104.

²⁷⁶ WEINSTEIN, s. 48, 51, 56, 57.

²⁷⁷ Z e-mailové korespondence mezi autorem a E. Weinsteinem, 28. 4. 2008.

²⁷⁸ Boris Weinberg, který přijel do tábora 4. 9. 1942, popsal tuto jámu jako díru bez oplocení a jména. Podle něj se označení „lazarett“ zažilo teprve později. ARAD, s. 102.

*jsem vám [autorovi], že možná později je změnili v jednu velkou, avšak když jsem tam byl já, lazarett byl tou prostřední jámou.*²⁷⁹

O třech jámách poblíž oplocení, stejně jako původním pohřebišti nedaleko ubikací, se zmínil i Krzepicki. Ten také potvrdil zapojení kopacího stroje do hloubení klíčových jam v dané oblasti a zároveň popsal celý zkoumaný sektor: *Byl nasazen stroj „ke kopání hrobů. Tento stroj, společně se svým motorem, byl velký jako lokomotiva. Jeho mechanické lopaty vykopávaly hromady špíny. Ta se nakládala na vozy, které se otáčely a vyklápěly ji na stranu. Na tomto velkém prostranství to aktivitou doslova pulsovalo. Mnoho Židů zde již pracovalo předtím. Tahali mrtvoly do jam, které pro ně vykopal ten stroj. Také jsme viděli Židy, kteří tlačili káry naplněné těly k velkým jamám na kraji pole. [...] Na tomto prostranství byly různé druhy jam. V dálce, u vnějšího oplocení, byly tři velké masové hroby, ve kterých byli mrtví uloženi ve vrstvách. Blíže k barákům byla vykopána o něco menší jáma. [...] Skupina pracovníků chodila kolem oblasti a posypávala mrtvoly chlorovým práškem [...] Měl bych podotknout, že v této oblasti nebyla pohřbena žádná z obětí zplynování; pouze ty, které zemřely během transportu nebo ty, které byly zastřeleny po příjezdu do tábora. [...] Hlavní jámy poblíž oplocení [...] byly 60 nebo 70 metrů dlouhé. Byly také hluboké, ale nemohu říct jak, protože jámy, ke kterým jsme byli přiděleni, byly již zaplněny mnoha vrstvami mrtvol. [...] Když jsem byl v Treblince [26. srpna–13. září 1942], jenom malá jáma nalevo, u které jsem pracoval první den, byla uzavřena. [...] O několik dní později [po 28. srpnu] bylo kopání zastaveno a byl zaveden nový systém. Začali se spalováním mrtvých v hrobech a my jsme vysypávali do hrobů staré oblečení, cestovní tašky a haraburdí, které jsme posbírali na place. Tyto věci byly podpáleny a oheň hořel dnem i nocí.*²⁸⁰

Weinstein odmítl, že by dvě jámy po stranách centrálního „lazarettu“, ty u vnějšího oplocení, sloužily pro něco jiného než pro mrtvoly, kupříkladu pro odpadky: *„Pro odpadky ne. Ta prostřední [jáma] neustále spalovala odpad, protože ho tam bylo tak moc.*²⁸¹ Znamenalo to tedy, že pouze prostřední jáma, kterou nazval „lazarett“, měla dvojí funkci: byla jak spalovačem odpadu, tak otevřeným krematoriem pro mrtvoly, což lze podepřít úryvkem z jeho knihy: *„[...] napůl spálená těla starých lidí a dětí, smíchaná s doutnajícím smetím.*²⁸²

²⁷⁹ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

²⁸⁰ DONAT, s. 86, 92.

²⁸¹ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

²⁸² WEINSTEIN, s. 57.

K popravám vysídlenců prováděným v této oblasti zřejmě sloužila také pouze ona centrální jáma, zatímco okolní dvě jámy pojímaly mrtvolky z transportů. Jak je totiž patrné z Weinsteinem nakreslené linky objevující se na inkriminovaném místě v nákresu táborového půdorysu, byla tato jáma zřejmě oddělena jakousi zástěnou od ostatních, a to v souladu s jeho vlastním svědectvím, které uvedl ve své knize: „*Jáma byla oddělena od rozlehlého pole bariérou čerstvých borových větví [...] aby byla před nově příchozími skryta do posledního okamžiku.*“²⁸³

Rachel Auerbachová ve své práci „*V polích Treblinky*“ k problematice „lazarettu“ mimo jiné napsala: „[...] vždy otevřená jáma u jam, do kterých byly vyhazovány mrtvolky příchozích. Tyto jámy se taktéž používaly pro odpad a smetí z baráků, a oheň v nich plál celou dobu. Dokonce i v časných měsících treblinského provozu to byl táborový oheň.“²⁸⁴

Willi Mentz, který byl pověřen SS-Hauptscharführerem Fritzem Küttnerem, aby pracoval v „lazarettu“ jako střelec, zpočátku neměl ten správný grif a postrádal dostatečné *know-how* v technologii střílení, jaké od něj činnost v „lazarettu“ vyžadovala. Profesí byl mlékařem a se střílením neměl žádné zkušenosti. Ještě na podzim 1942 přicházeli Židé z transportů jednoduše do velké jámy, kde se postavili ke stěně a družina Ukrajinců do nich střílela tak dlouho, dokud nebyli mrtví. Teprve později jim táborový inspektor Wirth ukázal správnou metodu střelby do zátylku.²⁸⁵

Oskar Berger se zmínil o situaci, kdy byly sporadické skupinky deportovaných, kteří jako jedni z mála přežili útrapy ničujících transportů a dostali se tak do tábora ještě živí, stříleny kulometnou salvou přímo na placu.²⁸⁶ To dokládá, že právě tato praktika představovala další z mnoha způsobů likvidace v raném období tábora, kdy se posádka příliš nezdržovala snahou o kamufláž podobných poprav, tak jako později v případě zřízení „lazarettu“, který vzešel z experimentální fáze letního období 1942, aby získal „masku“ polní nemocnice s mnohými charakteristickými atributy, jimiž byla pověstná vlajka s červeným křížem. Její instalace tak symbolicky dovršila postupnou genezi „drsného“ popravčího místa v předstírané „místo odpočinku a úlevy“.

²⁸³ Tamtéž, s. 57.

²⁸⁴ DONAT, s. 37.

²⁸⁵ „*Meine Aufgabe war, Juden zu erschiessen*“. *Geständnisse im Treblinka-Prozess / Die Angeklagten Mentz und Miete*. Novinový výstřižek in: GFH, File 28646. Srv.: „*Původně se zabíjelo kulkou z karabiny či pušky. Později se však provádělo výhradně kulkou vystřelenou do zátylku z pistole. To bylo v souladu s rozkazy, které vydal sám Wirth. Ten osobně zabil několik Židů v ‚lazarettu‘ kulkou do zátylku, aby ukázal obžalovanému M. [Mentzovi], jak se to dělá.*“ DONAT, s. 309.

²⁸⁶ KOGON, s. 218.

6.2 Příjímací oblast a svlékačí plac

Jedním z prvních baráků, které vysídlenci po výstupu z transportních vagónů spatřili, byla podlouhlá stavba lemující příjezdovou rampu. Weinstein ji popsal jako dlouhou budovu „okolo které jsme seděli a třídili šaty. Byl jsem střelen přímo tady [nalevo od této budovy]. Dva chlapci nesli vědra s vodou a utvořila se fronta. Předě mnou stál hoch, který zakřičel, že byl zabit jeho otec. A pak jsem padl já. Můj bratr stál za mnou. Odvlekl mne k baráku. Později z toho místa udělali stanici. Lidé seděli kolem tohoto velkého baráku po stranách. A tady byla mrtvá těla. Položil mě [bratr] tady u toho baráku [barák č. 18]. [...] Žádná okna, jen vchody, vchody, nebyly tam dveře. Mohl jste vidět skrze spáry mezi prkny. Tady v tom baráku, kde jsem ležel čtyři dny, jsem viděl jména z Radomi, to je, co si pamatuji. Byla tam zavazadla. Nevím, zdali náš transport přijel se zavazadly, protože, když hnali lidi k transportu, všechno jim bylo ukradeno, stříleli po nich. A tak si nemyslím, že by náš transport přijel se zavazadly. Tahle se sem snad dostala před námi.“²⁸⁷

Weinstein se taktéž zmínil o zvlášť oploceném prostoru, který Richard Glazar ve své knize „Treblinka, slovo jak z dětské říkanky“ nazýval Entkleidungsplatz²⁸⁸. Řekl, že tam byly dvě budovy a potvrdil, že jedna sloužila k vysvlékání žen. Nemohl už ale říci, zda zde byly ženám stříhány vlasy. Obecně si nebyl vědom toho, že by byly v době jeho pobytu v táboře obětem před zplynováním stříhány vlasy, i když byl autorem upozorněn, že mohl přijít do styku s komandem holičů za předpokladu, že by tu v tomto období nějaké skutečně bylo. Pak ukázal na sousední chýši s komentářem: „A v této budově, ta byla rozdělena. [...] A tady byl oddělený vchod, odtud sem, oddělený vchod na straně [viz přílohu č. 4]. A ten sloužil pro červené záplaty,“²⁸⁹ tedy pro vězně s červeným označením. Zároveň dodal, že jinak barevně diferencovaná komanda neznal: „Já si pamatuji pouze na ‚červené záplaty‘. Později jsem se dozvěděl, že tam byli modří... To bylo asi až po mně.“²⁹⁰

Abraham Krzepicki se ve svém svědectví zmínil o určení baráku na svlékačím placu, ve kterém bydlely „červené záplaty“ (barák č. 26), jimž zde byla vyčleněna speciální sekce,²⁹¹ což koresponduje s Weinsteinovým popisem, stejně jako o první zkušenosti,

²⁸⁷ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

²⁸⁸ GLAZAR, s. 69.

²⁸⁹ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ DONAT, s. 114, 116.

kteřou s tímto barákem udělal: „V baráku leželo mnoho mrtvých těl a bylo vidět, že byli zastřeleni. Štěrbinou v barákové stěně jsme na druhé straně spatřili ukrajinského strážného, který držel pušku. [...] Jak jsem později zjistil, mrtvolý patřily Židům z transportů z Kielců, kteří do Treblinky dorazili dnešního rána [zřejmě 26. srpna]. Byla mezi nimi matka se synem. Když přišel čas jejich odloučení – ženy nalevo a muži napravo – syn zatoužil říci matce poslední sbohem. Když se jej pokoušeli odstrčit, vyndal kapesní nůž a bodl jím Ukrajince. Za trest strávili celý den střílením všech Židů z Kielců, kteří byli v táboře. [...] ty ubikace napravo [barák č. 26], byly uprostřed přepaženy stěnou. [Strážný] nás zavedl do menší poloviny a řekl nám, abychom se uložili ke spánku.“²⁹²

V knize Alexandera Donata je uvedeno, že zmiňovaný barák sloužil po jistou dobu jako úkryt a „svlékáč barák“ pro židovské muže, přičemž později byl využíván výhradně jako skladiště oděvu a třídírna.²⁹³ Je totiž známo, že v pozdějším období se muži vysvlékali výhradně venku a pouze ženským vysídlencům bylo vyhrazeno podrobit se této proceduře pod přístřeškem sousedního baráku, kde bylo posléze zřízeno také holičství.

Svůj dojem ze svlékáčeho perimetru zanechal ve svém svědectví další z bývalých vězňů, Jankiel Wiernik, který do tábora přijel ve stejný den jako Weinstein. „Vedou nás na nádvoří. Z obou stran nádvoří stály baráky. Byly tam dvě cedule s nápisy, aby bylo odevzdáno zlato, stříbro, brilianty, peníze a všechny cennosti. [...] Na střechách stáli Ukrajinci s puškami²⁹⁴ [v orig. kmami = karabinami?]. [...] Po jisté době [...] nás nahnali do baráků. V baráku byla tma, bez podlahy. Usadil jsem se na písku a usnul jsem.“²⁹⁵

Weinstein se však nemohl upamatovat na skutečnost, že by na střechách táborových baráků, zvláště ve zkoumaném sektoru, byli strážníci se zbraněmi. Řekl k tomu: „Ne, ne, o tom nevím. [...] Nevím, neviděl jsem, nedíval jsem se po střeše.“²⁹⁶ V Aradově knize se však objevuje zmínka o zavedení tohoto „bezpečnostního opatření“, tedy o ozbrojeném personálu, který zaujímal pozice na střechách táborových objektů, podporující Wiernikovo stanovisko: „Když se vlak k táboru smrti přiblížil, vydala

²⁹² Tamtéž, s. 84, 89.

²⁹³ Tamtéž, s. 299.

²⁹⁴ Srv.: „Viděli celé řady oplocení z ostatního drátu, maskovaného zelenými větvemi, těžké kulometry na střechách baráků.“ Tamtéž, s. 29. O zbraních na střechách, tentokrát transportních vagonů, se zmiňuje Wolf Sznajdman: „Také jsme si všimli, že na střechách transportních vagonů byly postaveny kulometry. Střelili do transportů.“ Svědectví Wolfa Sznajdmana, YVA 03/560, s. 2.

²⁹⁵ WIERNIK, s. 14.

²⁹⁶ Weinstein – Ch., Praha, 13. 8. 2008.

lokomotiva, tlačící nákladní vozy, táhlé zapískání, aby upozornila na příjezd vyhnanců, což bylo znamení Ukrajincům k zaujetí strážních pozic kolem přijímací oblasti a na střechách okolostojících budov.“²⁹⁷ Oskar Berger je dalším, kdo zmiňuje strážné na střechách: „[...] němečtí a ukrajinští členové SS stáli na střechách a ledabyly stříleli do davu. Muži, ženy a děti byli zaliti vlastní krví, divoké křiky a pláč se rozléhaly vzduchem.“²⁹⁸

Ony dvě cedule, o kterých se zmínil při svém popisu sledovaného sektoru Wiernik, nesly tento text a suplovaly uvítací řeč pro nově příchozí.

Varšavští Židé, pozor!

*Nacházíte se v tranzitním táboře (Durchgangslager), odkud budete posláni do pracovního tábora (Arbeitslager). Aby se předešlo epidemii, musíte předložit své oblečení a zavazadla k okamžité desinfekci. Zlato, peníze, cizí měnu a šperky uložte u pokladních výměnou za stvrzenku. Tělesná hygiena vyžaduje, aby se každý před pokračováním v cestě vykoupal.*²⁹⁹

Podle výpovědi Jakuba Rubinowicze se tytéž cedule nacházely v táboře ještě v pozdním září 1942,³⁰⁰ čímž se staly mementem a dědictvím po první fázi fungování tábora, protože nová politika táborového managementu již kladla důraz na ústní, tedy osobnější sdělování podobného obsahu, jaký se do té doby objevoval na cedulích.³⁰¹ O nich se zmínil v rámci popisu téže oblasti také Krzepicki: „*Oblast mezi baráky [Entkleidungsplatz], kde jsme seděli, byla hlídána ze všech stran. Opřeny o telefonní sloup stály dvě velké cedule, které jsem si teď poprvé přečetl. ‚Pozor, lidé z Varšavy!‘³⁰² hlásaly velkými písmeny, načež následovaly instrukce pro lidi, jako by přijeli do normálního pracovního tábora. Měli odevzdat svůj oděv k odvšivení a desinfekci. Naše peníze a další majetek nám bude navrácen později.*³⁰³

²⁹⁷ ARAD, s. 92.

²⁹⁸ KOGON, s. 218.

²⁹⁹ ARAD, s. 92.

³⁰⁰ CZARKOWSKI, s. 105.

³⁰¹ Wirth prý v rámci reorganizace nařídil, aby byla vývěska odstraněna a přistoupilo se k ústně oznamovací metodě, na které měli participovat pracovní Židé jako tlumočníci. ARAD, s. 99.

³⁰² Text na cedulích byl napsán ve dvou jazykových mutacích: polské a německé. DONAT, s. 309.

³⁰³ Tamtéž, s. 84.

6.3 Totenlager a plynové komory

Totenlager, jak bývá označována separovaná táborová oblast s plynovými komorami a masovými hroby, jinak také známá pod značením „druhý tábor“, popř. „tábor smrti“, či vyhlazovací oblast, představoval základ celé vyhlazovací Treblinky. V raném období byly jeho dominantou masové hroby a zděná budova s plynovými komorami, k nimž teprve v návaznosti na reorganizační intermezzo přibyla větší stavba s vícero komorami, jež převzala dominantní statut oblasti, charakteristický až pro druhé funkční období; to však již není předmětem výzkumu aktuální práce.

Totenlager byl podle některých teorií propojen s přijímací oblastí tábora hadovitou uličkou z ostnatého drátu, která byla nazývána „hadice“ (v orig. „schlauch“), podle jiné teorie mohlo k vytvoření této uličky dojít až později, stejně jako k přísnému oddělení této části od zbytku tábora. Zřejmě teprve v rámci reorganizace byl pak tento táborový sektor oddělen náspelem z půdy, o kterém Donat říká, že později porostl travou.³⁰⁴

Budova původních komor, jinak také zvaných malých (Rosenberg, 2003), popř. starých komor, sestávala ze tří vlastních komor s přiléhající strojovnou. Existuje několik popisů tohoto zařízení, z nichž jedním z nejdůležitějších je popis pocházející od Abrahama Krzepického, jenž stavbu s původními komorami popsal následovně: „[...] podlouhlá, nevelká cihlová stavba stojící uprostřed ,tábora smrti‘ [vyhlazovací oblasti] mě obzvláště fascinovala: byla to plynová komora. [...] tato stavba byla obestoupena stromy. [...] všiml jsem si drátové zelené sítě rozprostřené nad její střechou, jejíž okraje nepatrně přesahovaly přes půdorys budovy. To mohlo sloužit jako ochrana před leteckými útoky. Pod sítí, na vrchu střechy, jsem spatřil rozvod trubek. Stěny stavby byly pokryty betonem. [...] Měl jsem možnost nahlédnout dovnitř skrze jeden ze dvou masivních nabílených železných vchodů, jenž byl otevřený. Viděl jsem před sebou nevelkou místnost. Vypadala jako obyčejná sprchovací místnost s veškerým příslušenstvím veřejných sprch. Stěny místnosti byly pokryty malými, bílými dlaždicemi. Byla to hezká, čistá práce. Podlahu pokrývaly oranžové terakotové dlaždice. Ve stropu byl nainstalován poniklovaný kovový vodovod. To bylo vše. Pohodlná, hezká malá lázeň umístěná uprostřed zalesněné oblasti. Nic víc k vidění tam nebylo. Ale jakmile jste se postavili naproti vchodu do této ,lázně‘, mohli jste spatřit hromady vápna, a za nimi obří, stále otevřené masové hroby. [...] Vedle ,lázně‘ byla velká truhla. [...] židovský ,dentista‘ u ní stával s kleštěmi, prohlížel ústa každé mrtvoly a vytahoval zlaté zuby

³⁰⁴ Tamtéž, s. 300.

nebo platinové korunky, pokud nějaké objevil.“³⁰⁵ Na této výpovědi je zajímavá především zmínka o zastřešení maskovanou sítí, které bývá zmiňováno spíše v souvislosti s popisem plynových komor v Bežcu.

Bývalý hrobník Elijahu Rosenberg v rámci svého popisu původních plynových komor napsal, že barevnými dlaždicemi byly pokryty i stěny komor, nikoli pouze podlaha, jak vypověděl Krzepicki. Takto si staré komory zapamatoval on: „[...] stavba postavená ze surových cihel zhruba velikosti stodoly. Jak jsem se později dozvěděl, byly to plynové komory, ve kterých umíral nespočet lidí strašlivou smrtí. Stavba obsahovala tři oddělení³⁰⁶ přibližně o velikosti normálního obývacího pokoje. Podlaha a polovina stěny byly pokryty červenými dlaždicemi, na kterých nebyla vidět krev, jež na stěnách ulpívala. Ve stropu bylo zabudováno malé okno, neprodyšně uzavřené, které se neotvíralo³⁰⁷ a přes které se mohl dívat člověk, který řídil plynovací proces. Na stropě byla kromě toho ještě sprcha, skrze kterou však netekla voda. Jelikož bylo v komorách velmi temno, nebylo vidět, že podél stěn vedou roury o průměru asi pěti centimetrů, jimiž proudil plyn – jednalo se o výfukový plyn z diesellového motoru. Do jedné komory bylo vtěsnáno čtyři sta lidí.“³⁰⁸

O pozorovacím okénku na střeše komory se lze dočíst i ve výpovědi Oskara Strawczyńskiego, který v ní reprodukoval popis plynových komor od vězně zaměstnaného v tomto táborovém sektoru: „Němec kontroluje proces ‚práce‘ skrze malé okénko ve stropu. Když si je jist, že je každý uvnitř mrtev, otevírá vnější desky a mrtvoly vypadávají na betonovou rampu.“³⁰⁹

Jankiel Wiernik staré plynové komory nejprve popsal jako dřevěný barák obstoupený ze všech stran ohradou, který se nacházel osaměle na nádvoří.³¹⁰ Vzápětí však doplnil, že ve skutečnosti se jednalo o zděnou budovu, která byla v době jeho příjezdu (24. srpna 1942) oddělena od tábora č. 1 (přijímací oblasti) dřevěnou stěnou

³⁰⁵ Tamtéž, s. 105–106.

³⁰⁶ Tři malé plynové komory zaujímaly dohromady plochu 48 m². ARAD, s. 125.

³⁰⁷ Během jednoho z prvních telefonických rozhovorů, které vedl autor s Elijahu Rosenbergem v letech 2003–2006 se Rosenberg nechal slyšet, že si pamatuje na výjimku, kdy bylo zmiňované okénko otevřeno, aby jím jeden z Ukrajinců (podle něho to byl Ivan Hrozný, ale s jistotou to říct nemohl), nalil dovnitř malé komory chlór na skupinku několika desítek lidí, kteří byli součástí skupiny pokořených vzbouřených vysídlenců. Z autorova telefonického rozhovoru s Elijahu Rosenbergem (2003).

³⁰⁸ Výpověď E. Rosenberga „Das Todeslager Treblinka“, Vídeň, 24. 12. 1947. Kopie výpovědi in: GFH, 4494, 182, s. 4.

³⁰⁹ CYMLICH, STRAWCZYŃSKI, s. 170. Pozorovací okno ve střeše plynových komor lze vypátrat i u sobiborských plynových komor: „Bauer vyprávěl svým kumpánům o příhodě, kdy se nahá žena zeptala esesmana zavírajícího dveře plynové komory: ‚Co ten důstojník dělá v okně na střeše? Jak se můžeme mýt, když se sem dívá?‘“ BLATT, s. 59.

³¹⁰ WIERNIK, s. 16.

přiléhající ke zděné budově a tvořící s její stěnou koridor, kterým vstupovaly oběti do plynových komor.³¹¹ Při pohledu z dolního tábora tak mohla stavba působit dojmem, že je celá dřevěná, přičemž ve skutečnosti byla ze dřeva pouze přístavba. Wiernikův popis by dále znamenal, že tehdejší imaginární hranicí mezi později oddělenými dvěma táborovými částmi (Tregenza, 1993, popř. Mentz) byla v raném období právě (a pouze!) stavba s původními plynovými komorami, přičemž však není jasné, zdali zde již tehdy existoval „schlauch“, který by vedl až ke vchodu do Wiernikem zmiňovaného koridoru a který se objevuje na Laponderově plánu (Peter Laponder, 2004³¹²). Jestliže zde totiž tento „schlauch“ existoval již před stavbou nových plynových komor a byl napojen na staré plynové komory, pak musel být při jejich výstavbě přerušen, protože staveniště nových plynových komor se podle některých názorů nacházelo přímo v jeho dráze.³¹³ Výstavba nových komor navíc probíhala paralelně s obnoveným exterminacním procesem, jak dokládá Wiernikovo svědectví, ve kterém říká, že během stavby přijížděly každým dnem nové transporty, jejichž oběti byly po vysvlečení voděny ke zplynování do třech starých plynových komor. Jejich cesta přitom vedla přes jejich pracoviště.³¹⁴ Buďto byl tedy „schlauch“ přerušen, anebo vedl jinudy (Krzepicki), anebo tu dosud žádný nestál a oběti šly od svlékacího nádvoří směrem ke starým komorám přímější cestou, míjejíce staveniště, než jakou by musely ujit ve směru zakřivení „schlauchu“. Poslední varianta samozřejmě za předpokladu, že tehdy ještě skutečně neexistovala žádná bariéra oddělující tyto dvě táborové části, která byla navržena teprve v době reorganizačního intermezza z vyhloubených jam určených k úklidu těl hniјících na území tábora, přičemž následně začaly být stavěny nové plynové komory, ke kterým byl již projektován „schlauch“, další z atributů převzatých z Bełżcu, který tak mohl být „zlepšovákem“ dodaným sem společně s komorovým systémem otestovaným tamtéž. Přesto se výše nastíněná hypotéza o „splývajících“ táborových úsecích a neexistenci „schlauchu“ v raném období jeví v konfrontaci s jinými svědectvími jako méně pravděpodobná (viz výše!).

³¹¹ Tamtéž, s. 17.

³¹² Srv.: Plán předříjnové Treblinky vyhotovený Peterem Laponderem pro ARC tým, www.deathcamps.org

³¹³ Ve vysvětlivkách Laponderova plánu předříjnové Treblinky se o „schlauchu“ dočítáme: „*Roura*“ (Povšimněte si její původní délky a také toho, že vedla přímo ke vchodu do starých plynových komor. Nové plynové komory byly postaveny tak, aby využily její polohu. Existují důkazy o tom, že vchod do staré plynové komory [sic!] se nacházel v téže linii se střední chodbou nových komor). Plán předříjnové Treblinky vyhotovený Peterem Laponderem pro ARC tým, www.deathcamps.org, přetisk např. in: BAXTER, s. 128–129.

³¹⁴ WIERNIK, s. 19.

Podle Chrostowského nebylo umístění stavby s malými plynovými komorami příliš dobře promyšlené, protože hned nalevo od stavby se nacházely velké masové hroby, důsledkem čehož oběti při pohledu na ně a zejména jejich obsah přirozeně panikařily.³¹⁵ Podobný problém s příliš exponovanými hroby se však ukázal také při pohledu zvenčí, konkrétně ze strany železnice, vedoucí z vesnice Treblinka ve směru Kosowa Lackého. Aby byl pasažérům vlaku zabráněn pohled na masové hroby za táborovým oplocením, byla v rámci reorganizace systému naplánována výsadba menších stromů nedaleko železnice, jež by vytvořily přírodní clonu mezi pasažéry a výjevy z exterminační oblasti Treblinky. Treblinští sadisté, jak je nazval Krzepicki, pokřtili tuto „kamulflázní“ výsadbu stromků jako „školku“.³¹⁶

Zprvu byla u původních komor položena úzkokolejná dráha, jejíž koleje vedly k masovým hrobům. Byly na nich vagóny, do kterých hrobníci pokládali zplynovaná těla pro převoz do jam.³¹⁷ Ručně posunovaná drezína, užívaná k přesunu mrtvol, však často vykolejovala a převracela se, a tak bylo nakonec rozhodnuto o úplném opuštění této metody.³¹⁸ Tento způsob nahradila jiná, snad ještě primitivnější metoda, kdy byly mrtvoly nošeny do hrobů na nosítkách (k tomu účelu byla zformována asi 40 členná skupina „nosičů mrtvol“ (v orig. Leichentransport), která odnášela jednotlivé mrtvé na nosítkách³¹⁹), popř. ještě později byly vlečeny prostým způsobem na řemenech,³²⁰ nicméně tyto posledně zmíněné techniky se týkaly zřejmě až provozu nových plynových komor.

Rachel Auerbachová ve své práci „*V polích Treblinky*“ nastínila možný způsob zabíjení v komorách tím, že po nastartování motoru nainstalovaného ve strojovně „lázně“ byla nejdříve použita sací pumpa, která měla za úkol odsát z interiéru komory vzduch, načež byla aktivována trubka pro přívod výfukového plynu.³²¹

Donat ve své knize popisuje „starý plynovací dům“, tedy původní plynové komory jako masivní cihlovou stavbu stojící na betonových základech, která obsahovala tři

³¹⁵ CHROSTOWSKI, s. 31.

³¹⁶ DONAT, s. 107.

³¹⁷ CHROSTOWSKI, s. 63.

³¹⁸ ARAD, s. 96. Srv.: „Zpočátku byly mrtvoly dopravovány do masových hrobů na malých železničních vagonch tlačných vězni v běhu. Skutečnost, že vagony často vykolejovaly, způsobila časté přerušení provozu, v důsledku čehož byl tento způsob dopravy opuštěn a vězni museli nosit těla do hrobů vlastníma rukama. Nicméně ještě později byly ustaveny dvoučlenné vězeňské skupiny, z nichž každá pokládala jednu nebo dvě mrtvoly naráz na dřevěná nosítka, s nimiž pak vězni běželi k masovému hrobu.“ DONAT, s. 301.

³¹⁹ *Mitangeklagte belasten Franz: Mentz und Miete gestehen Beteiligung an Erschiessungen.* Novinový výstřížek in: GFH, File 28646.

³²⁰ BEEVOR, s. 270.

³²¹ DONAT, s. 35.

plynové komory, z nichž každá měřila 4 x 4 metry a byla vysoká 2,6 metru, dále komoru s dieselovým motorem a generátorem zajišťujícím světlo pro celý tábor. Každá z komor se otevírala do dřevěné chodby postavené před stavbou. Do této chodby vedlo několik schodů, jimiž se vystupovalo k vchodovým dveřím do plynových komor, které měřily 1,8 x 0,9 metrů. Komory byly projektovány jako protiletcké kryty a jakmile se zavřely dveře, došlo k jejich hermetickému utěsnění. V protější stěně každé komory byly padací dveře vyrobené z fošen. Ty měřily přibližně 2,5 x 1,8 metru a otevíraly se zvenku na způsob otevírání dveří moderních garáží. Otevíraly se na betonovou plošinu, jež kompletně obkružovala stavbu a byla vysoká 70 centimetrů. Podlahu plynových komor pokrývaly dlaždice a svažovala se směrem k rampě. I zde byly do určité výše pokryté dlaždicemi. Na stropě každé komory vedly trubky se sprchovými hlavicemi, což mělo navodit dojem, že se jedná o sprchy. Trubkami byl však do komor veden výfukový plyn vyráběný dieselovým motorem ve strojovně. Komory neměly vlastní osvětlovací aparát.³²²

6.4 Shrnutí

Tábor vypadal na sklonku srpna a počátkem září 1942 dle výpovědí následovně: železniční vlečka s přijímací oblastí, rampou a dřevěným barákem bez oken a dveří, podél jehož stěn se třídily věci přivezené vysídlenci. Za tímto barákem se prostíralo pole s obrovským množstvím mrtvol a vyhloubených jam. Na zvlášť oploceném svlékacím place, kterému dominovaly dva dřevěné baráky, stál telefonní sloup a dvě cedule s oznámeními obracejícími se jmenovitě na varšavské Židy. Barák vpravo sloužil jako ubytovna pro dělníky a disponoval separovaným oddělením vyhrazeným pro pracovníky označené červenými záplatami. U jeho podélné stěny byla latrína. Barák vlevo sloužil k „odbavení“ žen. Kolem se povalovalo množství papírů, hadrů a všemožného haraburdí, podle Stanglovy výpovědi však i drahokamy, zlato, šperky.³²³ Na „poli s hroby“, zasazeném do prostoru mezi dřevěným barákem na rampě, svlékacím placem a exterminací oblastí, hloubil bagr jámy, které vznikly u vnějšího oplocení tří, v sousedství svlékacího placu, za barákem č. 26 pak jedna či dvě. Ve všech byly mrtvolky, ale pouze v prostřední z novějších jam plál oheň, který stravoval společně s mrtvolami také odpadky. V této prostřední jámě, která byla zácloňena zástěnou,

³²² Tamtéž, s. 300.

³²³ SERENY, s. 157.

docházelo ke střílení dětí, zesláblých vysídlenců a starců a stala se základem budoucího „lazarettu“.

Na území administrativní části tábora, tj. uvnitř „německého tábora“, jak tuto část nazýval Krzepicki, byly kasárna pro táborovou posádku a další budovy zajišťující táborový provoz, stejně jako skladiště věcí uloupených obětem, které bylo v pozdější fázi táborových dějin proměněno v nové vězeňské ubikace. Nedaleko zdejší studny se nacházely padací dveře s okénkem, za kterým bylo vidět sedícího Ukrajince. Jednalo se o jakýsi druh kobky pro ukrajinské strážné, kteří se provinili proti táborovému řádu.³²⁴

Dominantou exterminačního táborového sektoru byly již popsané plynové komory s dřevěnou přístavbou, na kterou se s nejvyšší pravděpodobností napojoval tzv. „schlauch“, stezka propojující tuto část se svlékacím placem. Budova komor se nacházela v zalesněné oblasti a zřejmě byla zastřešena kamuflážní síťovinou, takže při pohledu shora nebyla zpozorovatelná. V těsném sousedství tohoto „srdce“ vyhlazovací oblasti byly hromady vápna a vyhloubené masové hroby s mrtvolami. Na hranici mezi „polem s hroby“ v dolním táboře (táborem č. 1) a exterminační oblastí, horním táborem (táborem č. 2), strměla strážní věž. Další strážní věže se pak tyčily především v cípech táborového půdorysu. V exterminační oblasti postupně vznikalo zázemí pro vězně-hrobníky, kteří zde pracovali, stravovali se a nocovali, neboť se vžil úzus, že vězňům z obou táborových částí byl vzájemný styk přísně zakázán.³²⁵

³²⁴ DONAT, s. 122.

³²⁵ WIERNIK, s. 18, 23.

Exkurzy

7 Počátek vyhlazovací akce – Vyhlazování ještě před 23. červencem 1942?

Většina názorů zabývajících se stanovením přesného data počátku vyhlazovací akce v Treblince se přiklání k interpretačnímu modelu shodnému s následujícím tvrzením, které pochází ze soudního přelíčení s Franzem Stanglem: „*Vyhlazovací tábor Treblinka byl určen především k vyhlazení varšavských Židů. [...] Na základě dopisu, který poslal první táborový velitel Dr. Eberl komisaři pro židovský obvod ve Varšavě dne 7. července 1942, měl být tábor připraven 11. července 1942 a 23. července 1942 do něho dorazil první transport s 5000 Židy, který opustil varšavské ghetto dne 22. července 1942.*“³²⁶ 23. červenec, jakožto den příjezdu prvního transportu do vyhlazovacího tábora Treblinka, je většinou historiků zabývajících se problematikou Treblinky považován za víceméně neoddiskutovatelný počátek vyhlazovací akce. Otázkou však zůstává, zdali tento transport nereprezentoval „pouze“ započetí vyhlazovací akce varšavských Židů „ve velkém měřítku“, přičemž je možné, že některé menší a sporadické transporty přijížděly do tábora již dříve. Touto eventualitu motivuje především stanovisko Ryszarda Czarkowského, jenž přišel s nonkonformním tvrzením, že do tábora přijížděly transporty již před „konzervativním“ termínem 23. července, což podepřel postřehy učiněnými na základě očitých svědectví relevantních událostí.

Cílem tohoto exkurzu však není stanovit příjezd prvního železničního transportu, ale jakéhokoli transportu, který mohl být v táboře přijat před uvedeným červencovým datem a fakticky započít vyhlazovací akci. Jedná se o zjištění případných automobilových, koňských či pěších transportů, ale samozřejmě i dřívějších železničních transportů.

7.1 Czarkowski vs. Ząbecki

Jedním z míst, které je nutné sledovat pozorněji ve snaze pokusit se odpovědět na rozpor v dataci prvního transportu, je železniční stanice Treblinka, vzdálená čtyři kilometry od vlastního tábora. Je známo, že v den onoho „červencového“ transportu na stanici působili dva důležití němečtí železničáři: Rudolf Emmerich a Willi Klinzmann.³²⁷ Z Emmerichova deníku vyplývá, že dohlížel na posunování rozpojených

³²⁶ Úryvek z rozsudku proti táborovému veliteli Treblinky, Franzu Stanglovi, Lfd.Nr.746, in: <http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746003.html>, poslední vstup 2012.

³²⁷ ARAD, s. 91. Srv.: „*Na stanici v Treblince odbavovali a přijímali transporty stále dva spolehliví nacisté: Rudolf Emerich a Willy Klinzmann.*“ KRAUS, KULKA, s. 80. Baxter uvedl, že o Klinzmannovi

transportních vlaků po trati ze stanice Treblinka do tábora. Esesáky, kteří na rampě „červencový“ transport přijali, byli SS-Unterscharführer Lothar Boelitz a SS-Unterscharführer Ernst Gentz.³²⁸ Nedílnou součástí staničního personálu pak byl polský výpravčí Franciszek Ząbecki (čti Zombecky), jehož paměti vydané v roce 1977 pod názvem „*Wspomnienia dawne i nowe*“³²⁹ představují jeden z nejdůležitějších pramenů týkajících se transportů přijíždějících do Treblinky, a zejména na jejich základě bývá první transport dorazivší do tábora datován na 23. července 1942.

Nejzásadnějším oponentem Ząbeckého tvrzení je pak bývalý vězeň trestanecké pracovní Treblinky I, Ryszard Czarkowski, který uvedl: „*Jako bývalý vězeň Treblinky I s naprostou jistotou tvrdím, že datum [prvního transportu 23. července 1942] není pravdivé. Už v květnu a červnu 1942, kdy nás vozili železničními plošinami na práci do Małkinie nebo na tzv. siedleckém mostě na řece Bug, jsem viděl Židy přivážené automobily. S naprostou jistotou přijížděly v červnu 1942 do Treblinky II transporty Židů v nákladních zamřížovaných vagonech. [...] Je možné, že 22. července [sic!] přijel první transport Židů z varšavského ghetta, ale z jiných měst byli s naprostou jistotou přivázeni již mnohem dříve.*“³³⁰

Czarkowského kniha „*Cieniom Treblinki*“, ze které pochází předchozí citace, vnáší do problematiky určení prvního transportu značný rozpor. Czarkowski se v ní pokusil o analýzu nejen Ząbeckého názorů, ale i názorů jiných, ve své době předních odborníků na problematiku Treblinky, Zdzisława Łukaszkiwicze či Staniława Wojtczaka.³³¹ Zpochybnil hodnověrnost Ząbeckého svědectví s poukazem na skutečnost vzájemných obsahových rozporů. Ząbecki totiž nesepsal pouze výše zmíněné paměti, ale také vypovídal v procesech týkajících se Treblinky, popř. poskytl rozhovory různým zainteresovaným osobám. Změny, resp. nesrovnalosti v jednotlivých svědectvích byly podle Czarkowského zapříčiněny konfrontací Ząbeckého vlastních vzpomínek s výpověďmi jeho kolegů železničářů, stejně jako mohly být ovlivněny pozdějším studiem železničních dokumentů.³³² Mimo jiné i proto nabývá Czarkowski pochybností, co se týče hodnověrnosti Ząbeckého závěrů. Sám pak předkládá výpovědi jiných

v současnosti „*neexistují žádné oficiální záznamy, ale ví se, že v Treblince dočasně sloužil patrně jako strážný.*“ BAXTER, s. 156.

³²⁸ Tamtéž, s. 152, 58.

³²⁹ ZĄBECKI, Franciszek, *Wspomnienia dawne i nowe*, Warszawa 1977.

³³⁰ CZARKOWSKI, s. 21.

³³¹ Tamtéž, s. 189.

³³² Tamtéž, s. 194.

svědků, aby jimi podpořil své vlastní přesvědčení učiněné na osobní zkušenosti, které je v rozporu s konzervativním prostředím.

Ve své knize uvádí výpověď Poláka Jana Sułkowského, jejíž obsah je pro zkoumanou otázku velice zajímavý: „*Ukrajinská stráž vykonávala popravu hned po vykopání jam, což bylo na počátku června nebo května 1942. Dozvěděl jsem se od židovských kápů, že plynují lidi v komorách,*“³³³ z čehož vyplývá, že docházelo-li již tehdy k plynování, mohly tyto oběti pocházet (a nejspíše pocházely) ze starších transportů, ať již složených z nákladních automobilů, povozů, pěších transportů či železničních transportů. Stejně zajímavý je i fakt, že již v takto raném období docházelo k „popravám“, tedy vyhlazování, realizovaném ukrajinskými pomocnými jednotkami.

Na dalších stránkách své knihy Czarkowski shrnuje: „*22. července 1942 [...] odjíždějí z varšavského ghetta [...] první vlaky do vyhlazovacího střediska v Treblince II, kde akce usmrcování Židů začala již v červnu 1942,*“³³⁴ což je rezolutní Czarkowského tezí týkající se počátku vyhlazování, jež bylo úzce spjato s příjezdem prvních transportů do tábora.

Dále Czarkowski konstatuje, že: „*Za počátek prvního období přijímám den 20. června 1942. V dubnu 1942 se začalo se stavbou vyhlazovacího střediska za pomoci Židů a skupiny Poláků z trestaneckého tábora Treblinka I. [...] Naštěstí ještě žije korunní svědek, který může podpořit mé závěry, jež se týkají zmíněného data, Jan Sułkowski, který poskytl 20. ledna 1945 výpověď při procesu se zločincem Ludwigem Fischerem. Jan Sułkowski, který byl do Treblinky I uvězněn 19. května 1942, již za dva dny pracoval ve skupině vězňů – Poláků, stavějících vyhlazovací středisko. Sułkowski vypověděl, že viděl, jak kolem 22. května 1942 přijel první transport Židů čítající takřka 800 osob. Do konce svého pobytu v trestaneckém táboře, kdy [v rámci trestu] pracoval ve středisku smrti, viděl svědek transporty čítající sumu okolo 20 000 lidí, z nichž bylo asi 17 000 vyvražděno. [...] 25. června už existovaly, a proto musely fungovat, plynové komory. [...] V té samé době, jenomže od počátku května téhož roku, jsem byl [Czarkowski] vězněm Treblinky I, pracoval jsem v pískovně, později na kolejích v Małkinii a při výstavbě tzv. siedlckého mostu na Bugu. V červnu a v červenci 1942 jsem sám viděl přijíždějící transporty Židů v nákladních vagonech na stanici Treblinka. V tomto období přijížděl nejméně jeden transport denně, a není vyloučeno, že i více, protože jsem na stanici Treblinka, kam jsme byli voženi na práci, viděl vlaky na dvou,*

³³³ Tamtéž, s. 81–82.

³³⁴ Tamtéž, s. 90.

dokonce i třech záložních kolejích. V té době taktéž přijížděly transporty ‚vysídlenců‘ jedoucích osobními vagony. Potvrzují výpověď Jana Sułkowského, naproti tomu se divím, že se o tak zřejmých faktech nezmiňuje výpravčí Franciszek Ząbecki, který ve své knize píše, že vyhlazovací tábor byl v roce 1942 činný od 23. července.“³³⁵

Je také nutné připustit, že se Ząbecki odvolával pouze na ty železniční transporty, které si v rámci okolností vynutily průjezd stanicí Treblinka, přičemž tak tomu nemuselo být vždycky, zvláště v případě, kdy některý transport přijížděl z opačného směru. Je totiž otázkou, zdali musel každý transport mířící do lágru smrti projet železniční stanicí Treblinka, anebo některé z transportů přijíždějících z jiného směru, tedy takové, které stanicí neprojížděly, mohly být do tábora expedovány mimo „odbavovací“ proceduru treblinské stanice, kde měl Ząbecki pracoviště. Jak mohl navíc Ząbecki vědět, který z přijíždějících a na stanici se objevivších transportů míří do kárné Treblinky, jež fungovala už od roku 1941, a který do vyhlazovacího střediska, jež teprve začínalo fungovat? Značení na transportech totiž nemuselo být v raném období zcela určující. To, co se dělo „tam v lese“, jinými slovy, kde který transport skončil, nemohl Ząbecki vědět, neboť byl od „místa činu“ vzdálen na čtyři kilometry!

Je docela logické, že právě vězni trestanecké Treblinky, mezi něž patřil Czarkowski, měli daleko lepší kontrolu nad počátkem vyhlazování v nedalekém zánovním táboře, neboť právě oni se ve velké míře podíleli na jeho výstavbě. Ve vzpomínkách sepsaných roku 1943 někdejším židovským vězněm trestanecké Treblinky, Isrelem (Sruelem) Cymlichem, jenž v nich datuje svoji návštěvu Varšavy před polovinu července 1942, stojí: „Byl jsem ve Varšavě a stal jsem se svědkem odjezdu prvního transportu z ulice Gęsia. Lidé říkali, že odjížděl do pracovních táborů; nikdo však nevěděl, že se jednalo o první experiment masového zabíjení a pálení [sic!] těl v Treblince.“³³⁶ Autor výpovědi jasně poukazuje na to, že k této události došlo dříve než 15. července 1942. Byl snad tento transport jakýmsi přípravným transportem před nadcházejícím spuštěním velké vysídlovací akce varšavských Židů do Treblinky, anebo se Cymlich spletl v dataci a transport uspíšil? A proč by měl mít právě Cymlich pravdu? Jak mohl vědět, že transport z Varšavy mířil do Treblinky II, když sám přijel do sousední Treblinky I až v srpnu 1942? Je však možné, že se souvislosti dozvěděl od vězňů ze svého tábora, kteří se podíleli na výstavbě likvidačního lágru, jak napovídá následující citace: „Většina obyvatel tohoto baráku (C) byli němečtí a čeští Židé, kteří sem byli přivezeni před

³³⁵ Tamtéž, s. 191–192.

³³⁶ CYMLICH, STRAWCZYŃSKI, s. 25.

stavbou tábora smrti. Dlouhou dobu pracovali na výstavbě druhého tábora, aniž by tušili, co stavějí. Kontingent, jenž tam chodil na práci, byl zván ‚T-skupina‘, vyslovuj Tej. Vězni si ono ‚T‘ vysvětlovali tím, že znamenalo Treblinku nebo technickou skupinu. Nevěděli, že název T-skupina byl určen pro tábor smrti během výstavby: tzv. T-Halle, anebo, pokud budu ještě přesnější: Tohalle [hala smrti].”³³⁷

Jedním z primárních motivů, které Czarkowského přivedly k revizi konzervativní treblinské historie, zejména pokud jde o období prvních transportů, je jeho explicitní záměr „zvýšit“ oficiálně uváděná čísla celkových obětí Treblinky, k čemuž má dopomoci precizní rozpracování periodizace táborových dějin na základě frekvenčních a kvalitativních specifik transportů, stejně jako snaha (a velmi úspěšná) o nový náhled na táborovou historii, jež je až energicky inovativní právě ve své snaze revidovat tradiční výklad treblinských dějin.

Co se týče jiných než železničních transportů, které mířily do Treblinky, pak je známo, že „*občas přicházely do tábora sporadické transporty cikánů, které přijížděly výhradně na nákladřácích, nebo na povozech, a to stejně jako Židé z okolí Treblinky.*“³³⁸ To se shoduje s Grossmanovým popisem příjezdu asi tisícičlenné skupiny cikánů z Besarábie, kteří přišli pěšky, přičemž se za nimi táhla karavana koňských povozů.³³⁹ I s takovými transporty je nutné při určení počátku transportní akce počítat.

Vzhledem k dané problematice je velice přínosná výpověď Oskara Bergera, který byl do Treblinky deportován z ghetta v Kielcích v červenci 1942, i když není zřejmé, v který den přesně. Berger hovoří o tom, že v táboře byli nazi lidé určení k vyhlazení vedeni lesem k otevřeným jámám. „*Ve skupinkách, držíce se za ruce, jako by nastupovali k tanci v kole, byli postaveni nad vybagrované hroby. Členové SS [...] tyto nešťastníky posílali výstřelem do zátylku na onen svět. [...] V průběhu týdnů, co jsem pracoval v Treblince, byla kromě toho v lese postavena malá cihlová budova. Na cestě k této budově stála tabule s nápisem ‚Ke koupeli‘.*“³⁴⁰ Znamená to, že k hromadným popravám zde docházelo ještě před dokončením plynových komor, jejichž existenci zmiňuje Czarkowski již k 25. červnu 1942?

³³⁷ Tamtéž, s. 32.

³³⁸ CHROSTOWSKI, s. 59. Anebo jak uvádí Donat: „*Další Židé, kteří žili v okolí Treblinky, přijížděli do tábora na koňských povozech a nákladřácích, stejně jako cikáni.*“ DONAT, s. 296.

³³⁹ BEEVOR, s. 272.

³⁴⁰ KOGON, s. 219. Je však možné, že Berger byl do Treblinky deportován až v srpnu 1942 (WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 232), což by naznačovalo, že se stal svědkem hromadných poprav zastřelením v důsledku poruchovosti původních plynových komor, a že nová stavba (přestože se o ní zmiňuje jako o malé) byly ve skutečnosti nové plynové komory.

Jestliže Berger uvádí správně časovou posloupnost, tedy že do tábora přijížděly transporty ještě před dostavěním budovy s plynovými komorami, přičemž sám přijel jedním z nich, pak by to znamenalo, že buď nebyly komory v době krátce po započetí „regulérních“ transportů z varšavského ghetta ještě připraveny k operaci, anebo že Berger přijel do tábora před příjezdem oficiálně a konvenčně zmiňovaného prvního železničního transportu 23. července 1942. Z toho by logicky vyplývalo, že do tábora přijížděly transporty již před tímto datem a oběti tehdy byly běžně hromadně stříleny nad otevřenými masovými hroby po vzoru techniky aplikované na východě jednotkami zvanými *Einsatzgruppen*.

Válečný zpravodaj Rudé armády Vasilij Grossman poznamenal, že v době výstavby malých plynových komor přijelo několik vlaků s vysídlenci, kteří byli zabíjeni sekýrami, kladivý a kyji, protože esesáci nechtěli střílet, aby neprozradili účel Treblinky,³⁴¹ což opět potvrzuje Czarkowského stanovisko o dřívějších transportech.

Ząbeckého tvrzení naopak potvrzuje výpověď vesničana Czesława Borowého, který v dokumentu Clauda Lanzmanna *Shoah* vzpomíná na první transport Židů z Varšavy, o kterém hovoří jako o „něčem zcela novém“, z čehož lze usoudit, že železniční transport s Židy přijel poprvé na stanici Treblinka skutečně až 23. července a něco podobného zde nemělo precedens. Lidé se divili, co se s nimi stane, uvedl Borowi a dodal: „*Jasně, že budou zabiti, ale nikdo ještě nevěděl jak?*“³⁴² Jak vyplývá z této výpovědi, ale i mnoha dalších, včetně následující citace, první transport zahajující vysídlovací akci z Varšavského ghetta odtud skutečně odjel 22. července 1942, aby do Treblinky dorazil následující den: „[...] *dvacátého druhého je* [Adam Czerniaków, představitel *Judenratu* ve Varšavském ghettu, který zodpovídal za shromažďování transportů] *zavolán Sturmabführerem Höflem, jenž má na starost záležitosti spojené s vysídlením* [...] *Höfle mu říká [že] dvacátého druhého [má začít vysídlovací akce]. Czerniaków je tak rozrušen, že neuvádí [do deníku, který si vedl od počátku války] správně data – místo aby uvedl 22. července 1942, uvádí 22. července 1940. [...] A dnes ve 4 odpoledne musí být dodán kontingent šesti tisíc Židů [k vypravení do Treblinky]. A tato kvóta bude denním minimem.*“³⁴³

Na treblinské stanici stáli 23. července 1942 čtyři důstojníci SS (je pravděpodobné, i když nedoložené, že mezi nimi byl i velitel Eberl) s německými železničáři. Vlak

³⁴¹ BEEVOR, s. 270.

³⁴² LANZMANN, s. 18.

³⁴³ Tamtéž, s. 175.

dorazil v půl desáté dopoledne.³⁴⁴ Následovaly nezbytné úkony spojené s přípravou transportu na expedici přímo do vyhlazovacího střediska. Wolf Sznajdman, který popsal příjezd tohoto transportu do tábora, jej v souladu se Ząbeckého stanoviskem datuje na konec července, přičemž je nutné připomenout, že se Sznajdman podílel na výstavbě tábora a tudíž byl dobře obeznámen s chronologickým uspořádáním událostí spojených s jeho zprovozněním: „Pamatuji si datum příjezdu prvního transportu: ‚Tišebuv‘ ke konci července. Netušili jsme, kdo přijel. Viděli jsme, že tam jsou ženy s dětmi. Oddělili nás od transportu. Jak se ukázalo, vzali černé [?] pracovníky do druhého tábora k mrtvolám, a my jsme dokončovali stavební práci. Vůbec jsme netušili, že ty lidi přivezli na popravu. Nejprve jim dovolili vstoupit do baráků na prostranství, kde jim rozkázali vysvléct se. Od baráků vedla cesta do ‚koupele‘, tj. do plynové komory.”³⁴⁵

Oskar Strawczyński se ve svých pamětech odvolává na spoluvězně Herszela Jabłkowského, který přijel do Treblinky 18. června 1942, v období před prvními transporty. „Podle něj přijel první transport na Tiša B‘Av v roce 1942 (23. července).” Jabłkowski, stejně jako Sznajdman, se podílel na výstavbě vyhlazovací Treblinky, kde kopal první masový hrob.³⁴⁶ Jestliže však uvádí svůj příjezd do Treblinky na 18. června, zatímco tvrdí, že první transport dorazil až 23. července, je dost možné, že onoho června přijel nejprve do trestanecké Treblinky. Nicméně i on potvrzuje Ząbeckého závěry.

Na základě tohoto exkurzu lze vyvodit, že žádný velký železniční transport do vyhlazovací Treblinky před 23. červencem 1942 zřejmě nepříjel, a jestliže ano, pak se s největší pravděpodobností jednalo o sporadické transporty, přičemž je zřejmý zásadní problém, a sice, jak správně rozlišovat mezi transporty směřujícími do kárné Treblinky a těmi, které mohly být přímo určeny pro vyhlazovací Treblinku, zvláště tehdy, když je známo, že právě v konstrukční fázi vyhlazovací Treblinky docházelo k velké migraci pracovní síly odčerpávané trestanecké Treblince. Přesto zde existuje vysoká pravděpodobnost příjezdu jiných než železničních transportů, zpravidla těch pěších, popř. karavan, přivážejících s sebou pracovní sílu z bezprostředního okolí tábora. Zásadním problémem přitom zůstává, nakolik přesná a věrohodná jsou svědectví nejdůležitějšího oponenta „pozdě červencové datace“ prvního transportu, Ryszarda Czarkowského. Jak je ze souboru výše uvedených informací, vztahujících se ke

³⁴⁴ CHROSTOWSKI, s. 57.

³⁴⁵ Svědectví Wolfa Sznajdmana, YVA 03/560, s. 1.

³⁴⁶ CYMLICH, STRAWCZYŃSKI, s. 171.

zkoumané problematice, patrné, v otázce stanovení data skutečně prvního transportu stále figuruje mnoho nesrovnalostí a nejasností.

8 Životopis MUDr. George Rolfa Irmfrieda Eberla

Doposud nejpodrobněji vědecky zpracovaný životopis Irmfrieda Eberla je dílem rakouského lektora Michaela Grabhera,³⁴⁷ který zpracovává Eberlův život od jeho útlého dětství až do smrti v roce 1948. Iniciativa, jež Grabhera přiměla k sepsání díla, nepochybně vyplynula z faktu, že, jak se nechal sám slyšet, do roku 2006 neexistovala ucelenější práce zabývající se touto důležitou osobností holocaustu, a také ze skutečnosti, že jeho profesní působiště se krylo s místy, kde se Eberl zdržoval v počátcích své životní kariéry. Je to přirozeně právě Grabherova práce, kterou lze považovat za základní pramen pro konstituci Eberlova životopisu, nicméně zpravidla pro období, které jeho působnost ve funkci velitele Treblinky zasazuje do širšího biografického rámce, aniž by zde byla patrná snaha o hlubší analýzu Eberlovy role v táboře, jež by přesahovala dosavadní výzkum.

Grabherova kniha sestává z deseti kapitol, z nichž pouze sedmá se zabývá výhradně Eberlovou činností v Treblince a je nazvána: „*Držitel rekordu“ v plynování – velitel vyhlazovacího tábora Treblinka* (v orig. „*Rekordhalter“ im Vergasen – Kommandant des Vernichtungslager Treblinka*). Čítá na dvacet stran z celkového rozsahu knihy 127 str. Jsou zde hojně využívány přepisy Eberlovy korespondence archivované dnes v Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden či v Staatsarchiv Ludwigsburg. Podle vnější kritiky originálů, učiněné autorem diplomové práce, které mu byly poskytnuty Alexanderem Abdem z Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden, je Eberl psal většinou na stroji. Pouze srpnový dopis z roku 1942, který adresoval své ženě z Treblinky, a ve kterém se zmiňuje o pochvale za vedení tábora, je psán Eberlovou rukou³⁴⁸ a z grafologického hlediska by snad mohl prozradit mnohé o této nechvalně proslulé osobě holocaustu.

Irmfried Georg Rolf Eberl (tak znělo jeho celé jméno) se narodil 8. září 1910 v Bregenzu na Bodamském jezeře. Měl dva starší bratry, nejstaršího Haralda, jehož považoval za svůj vzor a Ekharda. Matka se jmenovala Theresia Josefína Eberlová, otec, který byl inženýrem, se jmenoval Josef Franz Eberl. 15. června 1928 odmaturoval Irmfried jako sedmnáctiletý a zároveň nejmladší ze svého třídního ročníku na Bregenzském gymnáziu. Původně měl v plánu studovat práva, ale nakonec se rozhodl

³⁴⁷ GRABHER, Michael, nar. 1975 v Lustenau/Voralberg. Vystudoval germanistiku a historii v Innsbrucku, kde promoval v roce 2004. Působil jako učitel na Obchodní akademii v Bregenzu, krom toho je publicistou, autorem a lektorem. GRABHER, z obálky knihy.

³⁴⁸ Rukopisný dopis z 3. 8. 1942 napsaný v Treblince, HHW, odd. 631a, N°1631 (III/683/7).

pro studia medicíny. Na medicíně v Innsbrucku vstoupil v prvním semestru 28/29 do radikálního buršáckého studentského spolku Germania, čímž navázal, po vzoru svého bratra Haralda, na příslušenství k některému z vlasteneckých spolků. Již na gymnáziu byl členem spolku Nibelungia, na jehož založení se Harald podílel. V průběhu let 1928–1935 se zvolna vychovalo těžiště jeho národnostního sebeurčení, které původně přirozeně vycházelo z identity „Rakušana“. Později se však cítil jako „Rakušan-Němec“ a nakonec zcela přilnul k identitě „Němce“. Dne 8. prosince 1931 vstoupil do strany NSDAP s členským číslem 687 095. Počátkem května 1933 však byla v Rakousku NSDAP zakázána.

V roce 1935 promoval Eberl na doktora medicíny. Od února 1935 pak pracoval na 2. lékařském oddělení nemocnice Rudolfova nadace ve Vídni, poté v tuberkulózním sanatoriu Grimmenstein, kde zůstal do března 1936. Ve stejném roce přesídlil do Německa, kde mu byl přidělen statut politického uprchlíka č. 13 943. Zde byl nejprve zaměstnán v hygienickém muzeu, kde se od roku 1933 pořádaly propagandistické výstavy podbarvené nacionálně-socialisticky orientovanou rasovou ideologií. Dále pracoval na poliklinice v Drážďanech-Neustadtu a od května 1936 do 31. března 1937 ve státní nemocnici v Dessau. V létě 1937 se stal asistentem v sanatoriu Birkenhaag v Berlíně-Lichtenrade, aby následně změnil své působiště nástupem do zaměstnání v Hlavním zdravotním úřadu v Berlíně. Od února 1940 byl činný v „Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege“ (T4).³⁴⁹ Ve stejném měsíci se hlásil do služby ve Státní nemocnici v Brandenburg na Havole (jednom ze šesti nejvýznamnějších středisek provozujících program „eutanázie“), s níž měl již přinejmenším jednu zkušenost, během které se účastnil „testovacího zabíjení“ pacientů. Nakonec zde získal pozici vedoucího „vraždícího doktora“. Mimo dohledu nad vlastním zabíjením pacientů bylo jeho pracovní náplní také organizování transportů do tohoto braniborského střediska smrti. V listopadu 1940 přestoupil do typologicky obdobného střediska Bernburg na Sále, taktéž v pozici vedoucího „sektoru smrti“.³⁵⁰ Kariéru ve střediscích smrti však zřejmě odstartoval v Grafenecku, dalším ze šesti zmíněných středisek, kde se podle výpovědi sestry Pauline Kneisslerové objevil v roce 1940 za účelem „zaškolení se tu (*pro práci*

³⁴⁹ GRABHER, s. 7–36.

³⁵⁰ LEY, Astrid, HINZ-WESSELS, Annette (ed.), *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicaped during National Socialism*, Berlin 2012, s. 119, 122.

s plynem, E. Klee).“³⁵¹ Eberl také podepisoval úmrtní listy zasílané příbuzným obětí, v nichž užíval pseudonymu Dr. Schneider.³⁵²

Po krátkém pobytu na východní frontě, v rámci aktivit pro organizaci Todt v minském regionu (leden–březen 1942), jež měly sestávat z údajné evakuace raněných německých vojáků,³⁵³ byl v dubnu 1942 odeslán na zaškolovací kurz do vyhlazovacího tábora Sobibor, kde se seznámil s povinnostmi velitele, které měl následně zúročit v plánovaném táboře Treblinka.³⁵⁴ Jeho pobyt v Sobiboru lze prokázat korespondencí, kterou odtud odeslal např. do Bernburgu.³⁵⁵

V Treblince se Eberl stal tzv. prvním operačním velitelem a byl sem definitivně přemístěn nejspíše v druhém červencovém týdnu roku 1942, s jistotou lze tvrdit, že tomu nemohlo být dříve než 29. června, neboť dopis z tohoto data, který pochází ještě z Varšavy, hovoří o budoucím přeložení.³⁵⁶ Datace Eberlova dalšího dopisu, také ještě odeslaného z Varšavy, je 7. července.³⁵⁷ Wehrmachtfahrschein datovaný na 22. srpen 1942,³⁵⁸ který je podepsán Eberlem jakožto SS-Untersturmführerem a Kommandoführerem SS-Sonderkommanda Treblinka, naopak dokazuje, že tou dobou byl Eberl stále ve funkci táborového velitele. Existuje však další Wehrmachtfahrschein, tentokrát datovaný na 9. září 1942,³⁵⁹ který byl vyhotoven v Treblince a je taktéž podepsán Eberlem, což je v rozporu s rozšířeným předpokladem, že Eberl opustil

³⁵¹ KLEE, s. 97.

³⁵² LEY, HINZ-WESSELS, s. 120.

³⁵³ Existují však domněnky, že se zde pod vedením Viktora Bracka podílel na zabíjení těžce nemocných německých vojáků. Tamtéž, s. 123.

³⁵⁴ V Chrostowského práci se objevuje překvapivé, avšak nanejvýš pochybné tvrzení, které navíc není nijak podloženo (chybí uvedení zdroje, ze kterého autor čerpal), o tom, že „dalším krokem v Eberlově ‚kariéře‘ byl experimentální vyhlazovací tábor v Chelmu, kde byl po krátkou dobu velitelem. Z Chelmu byl přesunut do Treblinky.“ CHROSTOWSKI, s. 36. Nejenže měl autor při uvádění názvu místa nepochybně na mysli vyhlazovací tábor ve vesnici Chełmno nad Nerem ve Warthegau, německy Kulmhof am Ner, který se nachází v centrálním Polsku a nikoli na východě jako větší město Chełm, ale zřejmě zaměnil i samotný tábor Chełmno za vyhlazovací tábor Sobibor, kde sice Eberl nebyl velitelem, ale alespoň zde prošel školením. Je také možné se domnívat, že Chrostowski zde čerpal z Donata, který uvádí: „Po založení tábora Chełmno zde Eberl krátce sloužil jako velitel, načež byl pověřen výstavbou tábora v Treblince.“ DONAT, s. 274. Ačkoli je těžké určit, odkud čerpal Donat tuto informaci, přičemž pomínul prokazatelný Eberlův pobyt v Sobiboru před událostmi vedoucími k jeho definitivnímu přeložení do Treblinky, Chrostowski zřejmě tuto informaci nekriticky převzal a navíc ještě zaměnil Chełm s Chełmno.

³⁵⁵ Strojopisný dopis z 26. 4. 1942 napsaný v Sobiboru, HHW, odd. 631a, N°1631 (II/166, 86, 87). Dopisní hlavička obsahuje vedle personálií: „z. Zt. SS-Arbeitslager Sobibor“.

³⁵⁶ Strojopisný dopis z 29. 6. 1942 napsaný ve Varšavě, HHW, odd. 631a, N°1631 (III/683/5, 147).

³⁵⁷ Kopie dopisu je pro českého zájemce k dispozici v obrazové příloze in: GLAZAR, s. 378.

³⁵⁸ WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 424. Dokument pochází z YVA. Navíc existuje prázdná obálka nadepsaná Eberlovým rukopisem a adresovaná jeho ženě Ruth, jež je datována na 25. srpna 1942 a nese razítko SS-Sonderkommando Treblinka. TREGENZA, s. 64, pozn. 13.

³⁵⁹ WEBB, CHOCHOLATÝ, s. 425. Dokument pochází z YVA.

Treblinku na konci srpna 1942, popř. na začátku září 1942.³⁶⁰ Stejně tak se má za to, že po odchodu z Treblinky se Eberl vrátil do Německa, čemuž však odporuje poznámka uvedená Michaelem Tregenzou, která odkazuje na Eberlův dopis z 11. ledna 1943, ve kterém Eberl píše veliteli trestné pracovní Treblinky van Eupenovi³⁶¹: „*A jelikož odtud v brzké budoucnosti odejdu...*“ což může znamenat, že tou dobou byl stále ještě někde „na Východě“.³⁶² Znamenalo by to, že po Treblince neodjel bezprostředně do Německa, konkrétně do Bernburgu,³⁶³ ale ještě nějakou dobu, a za ne zcela vyjasněných okolností, setrval v Polsku, i když ne přímo v Treblince. Na druhou stranu je z dochovaných dokumentů patrné, že byl zpět v Bernburgu nejpozději právě v lednu 1943, možná i dříve. Zde začal vyvíjet značnou profesní aktivitu, která pokračovala několik dalších měsíců.³⁶⁴

Dne 31. ledna 1944 obdržel povolávací rozkaz k vojenské službě. Byl přiřazen k výcvikovému bataliónu 203 v Berlíně-Špandavě, kde absolvoval základní výcvik. Jeho žena Ruth byla v rámci svého zaměstnání u DAF-Auslandsorganisation (*Deutsche Arbeitsfront*) přemístěna do Rumunska, kde byla ze zdravotních důvodů hospitalizována v bukurešťském lazaretu pro Luftwaffe. Zde také 30. července 1944 zemřela. (Ruth nemohla mít děti, což ji velmi trápilo a společně se svým mužem hledali řešení, jak tento problém vyřešit, mimo jiné využila ozdravného pobytu v Mariánských Lázních). V říjnu 1944 byl Eberl na čtyři týdny přemístěn z Berlína na zdravotnické školení a od ledna následujícího roku byl nasazen na frontu. Počátkem dubna 1945 upadl na západní frontě do amerického zajetí a byl poslán do tábora pro válečné zajatce v Dietersheimu poblíž Bingenu, kde pracoval v tuberkulózním oddělení. V červenci byl propuštěn a po konci války se usadil v Blaubernu. V říjnu 1946 se oženil se svou novou přítelkyní Gerdou P., která mu v květnu 1947 porodila syna. V lednu 1948 byl mimo jiné (na fotografiích jej identifikovalo několik jeho kolegů ze středisek „eutanázíe“) na základě knihy Eugena Kogona *Der SS-Staat*, ve které figurovalo jeho jméno, v souvislosti

³⁶⁰ Srv.: „*Dr. med. Irmfried Eberl [...] byl zbaven velení jen několik týdnů po započatí likvidační procedury, pravděpodobně na konci srpna nebo začátkem září 1942.*“ DONAT, s. 303.

³⁶¹ Eberl udržoval s velitelem kárné Treblinky Theodorem van Eupenem poměrně úzký a zřejmě přátelský vztah.

³⁶² TREGENZA, s. 64, pozn. 13.

³⁶³ Srv.: „*Eberl byl po svém přeložení z Treblinky delegován zpět na své staré působiště v Bernburgu. [...] Po svém návratu do Bernburgu na podzim 1942 [...] zorganizoval v lednu 1943 [...] propuštění 25 tamních zaměstnanců.*“ GRABHER, s. 85–86.

³⁶⁴ Srv.: Tamtéž, s. 85–87.

s vražednými aktivitami ve střediscích smrti v říši, poslán do vyšetřovací vazby v Ulmu.³⁶⁵

V knize byl Eberl zmíněn jako vedoucí střediska Bernburg, ale dosud nebyl spojován s činností v Treblince, která zde byla shodou okolností taktéž zastoupena. Eberl se na stránkách knihy objevil v souvislosti s dopisem, datovaným na březen 1943, tedy do období, kdy již byl více než půl roku z Treblinky pryč, týkajícím se kremace mrtvol vězňů bez úmrtního listu z jednoho pobočného komanda koncentračního tábora Buchenwald, kterou měl na starost Dr. Hoven, jenž se potýkal se spoustou potíží, vzniklých v důsledku administrativních tahanic mezi lékaři a hřbitovními úřady. Proto se Hoven obrátil s prosbou o pomoc právě na šéfa střediska v Bernburgu, tedy Dr. Eberla, jenž k věci přistoupil s „*vynikajícím porozuměním a oba se setkali. Všechny nahromaděné mrtvoly vězňů z Schönbecku-Wernigerode byly dopraveny k Eberlovi do Bernburgu a tam spáleny bez úmrtních listů*“.³⁶⁶

Eberl odmítl jakoukoli spojitost s osobou objevující se v Kogonově knize, načež dokonce souhlasil, „*že člověk, jenž zabil tolik lidí, musí být volán k odpovědnosti*“.³⁶⁷ V kontextu s informacemi, s nimiž byl Eberl náhle konfrontován, mu muselo být čím dál jasnější, že kruh se uzavírá. Zatím však nikde nestála jediná zmínka o červencových a srpnových dnech roku 1942, které strávil v Generálním Gouvernementu jako velitel Treblinky. Nepochybně si musel být vědom toho, že je jen otázkou času, než na něj bude uvalena vina i za tuto mnohem váženější „epizodu“ jeho nacistické minulosti. Bylo by tak zajímavé odhalit, zdali si přečetl výpověď Oskara Bergera, svědka „jeho Treblinky“, která je v Kogonově knize taktéž obsažena a která líčí specifické „pekelné“ prvky tohoto období.

Měl Eberl vůbec čas, aby se seznámil s jakýmkoli zprávami, které se do té doby dostaly z Treblinky ven, s reflexí od uprchlých vězňů, s raporty pro zahraničí apod.? A jestliže ano, jak je vnímal? Bylo totiž zjištěno, že jeho nástupce Stangl se během svého dlouholetého pobytu v Jižní Americe velice zajímal o literaturu s tematikou vyhlazovacích táborů.³⁶⁸ Měl Eberl do roku 1948 aspoň částečně podobný zájem? To už

³⁶⁵ Tamtéž, s. 88–99.

³⁶⁶ KOGON, s. 256.

³⁶⁷ KLEE, s. 97, GRABHER, s. 99.

³⁶⁸ Sr.: „*„Eichmannův proces?“ zptala se paní Stanglová. „Ano, Paul [Stangl] jej sledoval dychtivě. [...] četl o tom všechno, co bylo napsáno v brazilském a také německém tisku, který jsme měli. Jistě, četl o těch všech věcech mnohé, vždycky: novinové články a mnoho knih, které byly napsány.*“ SERENY, s. 352.

se zřejmě nikdy nikomu nepodaří zjistit. Jisté je, že tíha odpovědnosti, která na něj v onen okamžik dolehla, se mu měla stát v následujících chvílích osudnou.³⁶⁹

Dne 16. února 1948 byl nalezen mrtvý. Jeho smrti předcházely tyto poslední okamžiky: „*V šest hodin odpoledne, když byli zadrženi zavedeni do svých cel, rozloučil se Eberl navzdory svému zvyku podáním ruky. V půl deváté dal zaklepáním najevo, že jde spát. Příštího rána, v půl osmé, začal ve vazbě výdej kávy. Nejprve byl rozdělován chléb. Při tom vyšlo najevo, že si Eberl chléb nevzal. Jeden z vězňů proto zavolal do cely: ‚Pane doktore, vezměte si přece svůj chléb.‘ Nic se nestalo. Onen vězeň se podíval po odsunutí záklopky dovnitř a spatřil Eberla, jak visí oběšen na topení. [...] Nikdo v té době netušil, že tento lékař [...] vedoucí plynovacího střediska Brandenburg na Havole a Bernburg na Sále byl taktéž prvním táborovým velitelem v Treblince [...] kde bylo během jednoho dne zabito více lidí než v Brandenburgu za mnoho měsíců.*“³⁷⁰

V žalobě, která byla vyhotovena *ex post* v červnu 1948, stálo, že kdyby byl Eberl naživu, musel by za své zločiny proti lidskosti (Treblinka zde ještě není vůbec zmíněna!) očekávat ten nejtěžší trest.³⁷¹

³⁶⁹ Zdůrazňuji, že čerpám z novější verze Kogonovy knihy z roku 1974, zatímco ve vazební věznici byla k dispozici pravděpodobně první verze z roku 1946, která se mohla v jistých bodech lišit, nicméně se domnívám, že právě v místech, která se týkala Eberla a Bergerova popisu Treblinky tomu tak nebylo.

³⁷⁰ KLEE, s. 97.

³⁷¹ GRABHER, s. 101–102.

9 Závěr

Z kritického hlediska lze práci považovat za mikrohistorickou sondu omezující se na časově velice úzké období, což je však soud poměrně zdánlivý vzhledem k tomu, že ačkoli jsou v ní popsány události pouhých několika týdnů, odehrávající se navíc na prostoru zhruba 17 hektarů, oba tyto ukazatele dokázali nacisté systémově natolik efektivně skloubit, že ve výsledku znamenaly vytvoření podmínek pro jeden z nejdůležitějších milníků židovské historie. Treblinka se stala hrobem židovského národa a zároveň nesmazatelným symbolem holocaustu. Během období jen o trochu přesahující jeden rok v ní našlo smrt na 850 000 Židů, přičemž značná část z nich zde byla usmrcena právě v počátečních týdnech táborového provozu, který řídil Irmfried Eberl. Z aktuálního výzkumu vyplývá, že za dobu Eberlovy vlády bylo v Treblince vyhlazeno okolo 300 000 Židů, což představuje 35% z celkového počtu treblinských obětí. Tento počet však připadá na období pouhých třiceti sedmi dní, přičemž zbylých 65% obětí bylo vyhlazeno za dobu rovnající se přibližně třem stům padesáti dnům, což je takřka desetinásobek. Když se pak celková treblinská statistika smrti porovná s Osvětimí, která je, jak napsal Franciszek Piper v roce 1999, celosvětovým symbolem židovské genocidy v období holocaustu, ačkoli v ní zahynulo pouze 20% z 5–6 milionů židovských obětí,³⁷² dojde se ke zjištění ještě výraznějšího kontrastu, který z Treblinky činí „nejsmrtelnější“ tábor vzhledem k počtu usmrcených a době, za kterou bylo realizováno. Podle Franciszka Pipera zahynulo v Osvětimi (KL Auschwitz) od 1 100 000–1 500 000 vězňů.³⁷³ Přitom je nutné poukázat na skutečnost, že Osvětim byla táborovým komplexem s několika desítkami podtáborů. První vězeňský transport vězňů dorazil do kmenového tábora Osvětim 14. června 1940,³⁷⁴ přičemž tentýž tábor byl osvobozen 27. ledna 1945.³⁷⁵ Tato fakta činí z Treblinky velice výkonný smrtící tábor, jehož účel byl jediný: vyhlazení vysídlenců. Jakkoli efektivně však byly v Treblince nabízené možnosti využity, prvotní hektické období nakonec vedlo ke kolapsu systému, jenž si vyžádal nutnost reorganizace. Přesto se v dějinách holocaustu najde jen málo analogií, které by bylo možné přirovnat k událostem „freneticky lačné exterminační psychózy“, jež propukla onoho treblinského léta roku 1942, jak je doloženo v aktuální práci, která na problematiku nahlédla hned z několika perspektiv. Nejprve ji uchopila

³⁷² REDER, Rudolf, *Bežec*, Kraków 1999, s. 7.

³⁷³ CZECH, Danuta (et al.), *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, Kraków 1998, 189–190.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 22.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 278.

chronologickou optikou, kterou doplnil topografický pohled, představující nedílnou složku celkové historické rekonstrukce událostí, přičemž nebyla opomenuta ani dílčí exkurzivní témata zasluhující si zvláštní pozornost. V nich byla studii podrobena problematika určení počátku vyhlazovací akce, stejně jako životopisné zpracování jednoho z ústředních hybatelů zkoumaných událostí, Irmfrieda Eberla. Aby však bylo možné zasadit tento klíčový, a přesto dosud poměrně málo zmapovaný úsek treblinských dějin do širšího kontextu, bylo nutné uvést problematiku stručným přehledem vystihujícím ty nejdůležitější specifika komplexních táborových dějin. Záměrem bylo docílit jasnější identifikace významu, role a místa zkoumaného období, které je pro svoje krátké trvání logicky zastíněno mnohem obsírnějším pramenným aparátem mapujícím historii následujících období.

Při zpracovávání tématu přirozeně došlo k odkrytí mnoha zajímavých zjištění. Z části, která se zabývá popisem souvislostí a postupů provázejících výstavbu vyhlazovacího střediska vyplynul poznatek, který narušuje tradičně přijímaný předpoklad o tom, že nikdo z židovských pracovníků, kteří se na vzniku tábora smrti podíleli, nepřežil. Prameny z nichž práce těží, ukázaly, že tomu tak bezvýhradně nebylo. Neméně zajímavou se pak jeví skutečnost příjezdu nočních transportů po zahájení likvidační operace, která nebyla v tomto období ničím výjimečným, a to v kontrastu s pozdější fází, kdy byly noční transporty v zásadě táborovým tabu. Dalším přínosem objevujícím se v chronologické části práce je postihnutí předělu mezi krátkým obdobím, kdy se táborový provoz po svém zahájení nacházel pod relativní kontrolou a obdobím počínajícího chaosu, který nakonec vedl k systémovému zhroucení. Tímto milníkem se stal konec prvního srpnového týdne, jenž předznamenal následný kolaps a vynutil si zásadní organizační a personální obrodu. Přesto nebylo možné nazírat na tento neutěšený stav monokauzální perspektivou, jak vyplynulo ze zařazování objektivních příčin, podílejících se ve svém součtu na rozkladu řádu. Jednalo se o interní nedostatky v technickém zázemí, ale i kapacitních možnostech, které nedovolovaly „odbavovat“ stále se zvyšující počet transportů. S tím již souvisely externí příčiny, kterými bylo narušení dopravní sítě do Sobiboru, důsledkem čehož byla značná část transportního kontingentu delegována do Treblinky. Otázkou pak zůstává, zdali byly takto zásadní zásahy do dopravního řádu předem konzultovány s táborovým managementem, což však na základě uvedených souvislostí nezní příliš pravděpodobně. Srpen byl nejdůležitějším obdobím z hlediska čtených a osudových zvratů jak pro táborový personál, tak pro technické táborové struktury. Z pramenného hlediska jej bylo možné

pokryt mnohem obšírněji, než červencové období, jež se vyznačovalo zprovozněním tábora, což se samozřejmě odrazilo i v samotné práci.

Ne zcela vyřešenou pak zůstává otázka příchodu, popř. odchodu klíčových členů táborového personálu. V prvním případě jde o Kurta Huberta Franze, jehož příchod lze na základě dostupných pramenů datovat do poměrně širokého časového rozmezí mezi pozdní srpen–31. říjen 1942, přičemž otázka jeho skutečného příchodu úzce souvisí s možností jeho přímého zapojení do událostí provázejících pád „eberlovské Treblinky“. Podobně nejasný je i odchod samotného Eberla, a to jak z hlediska délky intervalu, který se váže k realizaci jeho odvolání, tak z hlediska určení dne jeho definitivního odchodu. Nasnadě jsou dvě varianty průběhu jeho sesazení, přičemž první počítá s promptní a prakticky okamžitou akcí vedoucí k jeho odchodu, zatímco druhá nabízí alternativu pozvolnějšího vývoje událostí, kdy Eberl ještě několik dní setrval v táboře, přestože již věděl, že se blíží konec jeho funkčního období.

Topografické části práce pak dominuje poměrně zásadní otázka zabývající se momentu realizace základního rozdělení vnitřní táborové struktury na tzv. dolní a horní tábor (tábor č. 1 a tábor č. 2), přičemž se opět nabízejí dvě protichůdné interpretace. Podle jedné z nich byl tábor takto rozdělen ještě před započítáním vlastních vyhlazovacích aktivit, zatímco podle druhé došlo k rozdělení na dva tábory (subtábory v rámci společného obvodového oplocení vyhlazovací Treblinky II) až na základě reorganizačního intermezza. S tím souvisí i historie vzniku tzv. „schlauchu“, uličky obehnané ostnatým drátem, která vedla z přijímací oblasti k plynovým komorám. Přestože mnohé v práci uvedené prameny naznačují, že tato komponenta vyhlazovacího traktu byla využívána již v první fázi fungování tábora, lze vysledovat jisté pochybnosti, zdali tomu tak skutečně bylo, anebo byl „schlauch“ vytvořen až během reorganizace. Výzkum však ukázal, že druhá hypotéza je nejspíše chybná, což podporuje především Krzepického výpověď, ale i Suchomelovo stanovisko, které si v tomto bodě protiřečí s jeho později poskytnutým svědectvím. Pro popis geneze nechvalně proslulého popravčího místa, které později vstoupilo ve známost jako „Lazarett“, posloužilo osobní svědectví očitého svědka Edwarda J. Weinsteina, hojně využitě v aktuální práci nejen pro její topografickou část, ale i pro část chronologickou zabývající se koncem první funkční fáze. Na základě konfrontace Weinsteinova svědectví s dalšími prameny lze hovořit o tzv. „původním Lazarettu“, který byl v práci označen jako „Protolazarett“, reprezentovaném ústřední jámou ve skupině tří dalších jam, které byly během pozdějších aktivit určitým způsobem propojeny. Jak vyplynulo z výzkumu zaměřujícího

se na problematiku „Lazarettu“, s níž souvisí otázka jímek na mrtvoly nacházejících se v dolním táboře, skupina starších a zřejmě původních jam se nacházela vedle oplocení oblasti se dvěma chýšemi představujícími ženskou svlékárnu a původní ubytovnu mužských pracovníků z dolního tábora.

V práci se zároveň objevují některá bílá místa, která se ve struktuře bádané problematiky stále objevují a v budoucnu si zaslouží náročnější a ještě detailnější výzkum, který by je vyplnil. Přesto věřím, že svým rozsahem představuje solidní odrazový můstek pro další badatele a že ucelenou a přehlednou formou nastiňuje možnosti a směr dalšího výzkumu, ke kterému může jako vodítko posloužit do ní zakomponovaný základní přehled literatury a dalších pramenů, stejně jako soubor známějších i méně známých informací týkajících se první fáze fungování Treblinky, které jsou na chronologické a topografické bázi konstituovány v koherentní výklad. Tato diplomová práce by měla představovat důstojné, a v rámci požadavků komplexní zpracování zadaného tématu a zároveň posloužit jako heuristická platforma pro badatele zainteresované v hlubším rozvedení dané problematiky, mezi které se samozřejmě řadím i já sám.

Pojetí aktuálního výzkumu navíc vybízí k rozvedení dalších, víceméně samostatných témat, přičemž jedním takovým je bezpochyby osobnost Irmfrieda Eberla, který je předmětem jednoho z exkurzů. Je zřejmé, že právě Eberl je postavou zasluhující si další výzkum, a to především pro období jeho treblinské, ale i „post-treblinské“ kariéry. Stejně tak, jako na mnohých místech rané historie Treblinky tápeme v „badatelské mlze“, i v jeho životopisu se objevuje mnoho nejasností, jež by měly být stimulem k historickému objasnění. Zajímavým výchozím motivem by mohlo být kupříkladu ověření Eberlovy možné působnosti v koncentračním táboře Osvětim, kde podle jednoho z mých informačních zdrojů vykonával po dobu šesti měsíců lékařské experimenty na vězňích ve společnosti doktorů Renna a Schumanna, což by do jeho nacionálně-socialistické kariéry vneslo jeden z nejzajímavějších momentů, který by v sobě protínal zkušenost s Treblinkou i Osvětimí.

Seznam použitých zkratk

ARC: www.deathcamps.org

Epstein – Ch.: z osobního rozhovoru mezi P. Epsteinem a M. Chocholatým. Zvukový záznam konverzace v polském jazyce je v autorově osobním vlastnictví.

GFH: The Ghetto Fighters' House Archives

HHW: Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden

Teigman – Ch.: z osobního rozhovoru mezi K. Teigmanem a M. Chocholatým. Zvukový záznam konverzace v polském jazyce je v autorově osobním vlastnictví.

Tregenza – Ch.: z osobního rozhovoru mezi M. Tregenzou a M. Chocholatým. Zvukový záznam konverzace v polském jazyce je v autorově osobním vlastnictví.

Weinstein – Ch.: z osobního rozhovoru mezi autorem a E. Weinsteinem. Zvukový záznam konverzace v anglickém jazyce je v autorově osobním vlastnictví.

YVA: Yad Vashem

Seznam použitých pramenů

Archivy

Hessisches Hauptstaatsarchiv, Wiesbaden, Deutschland, 631a, N°1631.

The Ghetto Fighters' House Archives, D. N. Western Galilee, Israel, file 28646 a 4494, 182.

Yad Vashem, Jerusalem, Israel, 03/560.

Rozhovory v autorově osobním vlastnictví³⁷⁶

Autorovy rozhovory a korespondence s Edwardem J. Weinsteinem (očitým svědkem vyhlazovacího tábora Treblinka) z roku 2008. Autorův archiv.

Autorovy rozhovory s Elijahu Rosenbergem (očitým svědkem vyhlazovacího tábora Treblinka) z let 2003–2007. Autorův archiv.

Autorovy rozhovory s Michaelem Tregenzou (předním odborníkem na problematiku vyhlazovacího tábora Bežec a Operaci Reinhard/t) z let 2006–2014. Autorův archiv.

Autorovy rozhovory s Pinchase Epsteinem (očitým svědkem vyhlazovacího tábora Treblinka) z roku 2008. Autorův archiv.

Korespondence mezi autorem a Richardem Rashkem (americkým spisovatelem, jehož nejznámějším dílem je kniha *Escape from Sobibor*) z roku 2009. Autorův archiv.

Literatura

ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlažovací tábory akce Reinhard*, Brno 2006.

BAXTER, Ian, *Esesáci z Treblinky*, Český Těšín 2012.

BEEVOR, Antony, VINOGRADOVA, Luba (ed.), *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossman s Rudou armádou 1941–1945*, Praha–Plzeň 2007.

BLATT, Thomas (Toivi), *Sobibór. Zapomniane powstanie*, Włodawa x.

BURBA, Manfred, *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der "Aktion Reinhard"*, Göttingen 2000.

³⁷⁶ Úryvky z rozhovorů, popř. reprodukce vybrané korespondence byly částečně publikovány v: WEBB, Chris, CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, Hannover 2014; CHOCHOLATÝ, Michal, *Jiné místo, jiná doba II a III. To náš osud jest, Peklovidec*, České Budějovice 2006.

- CYMLICH, Israel, STRAWCZYŃSKI, Oskar, *Escaping Hell of Treblinka*, New York, Jerusalem 2007.
- CZARKOWSKI, Ryszard, *Cieniom Treblinki*, Warszawa 1989.
- CZECH, Danuta (et al.), *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, Kraków 1998.
- DONAT, Alexander (ed.), *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, New York 1979.
- GRABHER, Michael, *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*. Frankfurt am Main 2006.
- HILBERG, Raul, *Die Vernichtung der europäischen Juden, Band 2*. Frankfurt am Main 1990.
- HILBERG, Raul, *The Destruction of the European Jews – Student Edition*, Tenaeck x.
- HÖSS, Rudolf, *Velitelem v Osvětimi*, Praha 2006.
- CHROSTOWSKI, Witold, *Extermination Camp Treblinka*, London 2004.
- KLEE, Ernst, *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken-oder Judenmord*, Frankfurt am Main 1990.
- KOGON, Eugen, *Der SS-Staat, Das System der deutschen Konzentrationslager*, München 1974.
- KOPÓWKA, Edward, *Treblinka. Nigdy więcej*, Siedlce 2002.
- KRAUS, Ota, KULKA, Erich, *Noc a Mlha*, Praha 1958.
- LANZMANN, Claude, *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*, USA 1995.
- LEY, Astrid, HINZ-WESSELS, Annette (ed.), *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicaped during National Socialism*, Berlin 2012.
- PATFIELD, Peter, *Himmler. Reichsführer SS*, Olomouc 1996.
- RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, Urbana, Chicago 1995.
- REDER, Rudolf, *Bełżec*, Kraków 1999.
- RUSINIAK, Martyna, *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943-1989)*, Warszawa 2008.
- SERENY, Gitta, *Into That Darkness*, New York 1983.
- SCHELVIS, Jules, *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, Oxford, New York 2007.
- WEBB, Chris, *Bełżec. The Death Camp Laboratory*, England 2011.
- WEBB, Chris, CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, Hannover 2014.

WEINSTEIN, Edward J., *Quenched Steel. The Story of an Escape from Treblinka*, Jerusalem 2007.

WIERNIK, Jankiel, *Rok w Treblince. A Year in Treblinka*, Warszawa 2003.

ZĄBECKI, Franciszek, *Wspomnienia dawne i nowe*, Warszawa 1977.

Studie ve sborníku

TREGENZA, Michael, *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka XV*, Lublin 1993, s. 7–58).

Memoárová literatura o Treblince, jež se přímo nevztahuje k první fázi fungování tábora

GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007.

RAJCHMAN, Chiel, *Útěk z Treblinky*, Český Těšín 2010.

Internetové zdroje

<http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746003.html>

<http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746004.html>

<http://www1.jur.uva.nl/junsv/excerpts/746005.html>

<http://www.deathcamps.org>

<http://www.holocaustresearchproject.org>

<http://www.nizkor.org/ftp.cgi/camps/aktion.reinhard/treblinka/mentz.001>

<http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-08.html>

Resumé

This diploma work aims to analyze as deeply as possible the first function stage of the “camp of instant extermination“ Treblinka (officially called SS-Sonderkommando Treblinka) since its own creation which commenced in spring 1942 until the fall of August/beginning September 1942, when the first commander of the camp, Irmfried Eberl was dismissed which consequently led to the wide camp re-organization.

The work shows the rise of the camp as well as the key persons and firms they were involved in the building process; particular SS members and people who were forced to take a part in these activities. The work groups were built of prisoners from older penal labor camp Treblinka I and local people from the towns and villages located in the close vicinity of the construction place. Not all of them were determined to stay in the camp after the basic works were finished but many of them, especially Jews, did.

The newly built camp, since now on known as Treblinka II, had to serve primarily as the extermination place for the Jews from Warsaw ghetto but it became a final station for the Jews from another places too. Even it is not absolutely clear when the first transport with “resettlers“ arrived the camp, the date 23 of July 1942 can be consider as the start day of the massive extermination operation. Under the command of the first operational camp commander, M.D. Eberl, there were exterminated approximately 300 000 Jews within few weeks. Inadequate killing facilities represented by three gas chambers using the exhaust fumes to suffocate the people, as well as growing number of transport coming every day, caused the system collapse and showed an urgent need to make a break for re-organization. Not only camp facilities or killing process had to be modified but also some members of the camp garrison had to be replaced, including camp commander Eberl whose successor became Franz Stangl. A certain attention is paid to re-organization “intermezzo“ which creates a bridge between the first operation phase and the second one which lasted much longer. This interim points to the failures of the explored first function stage.

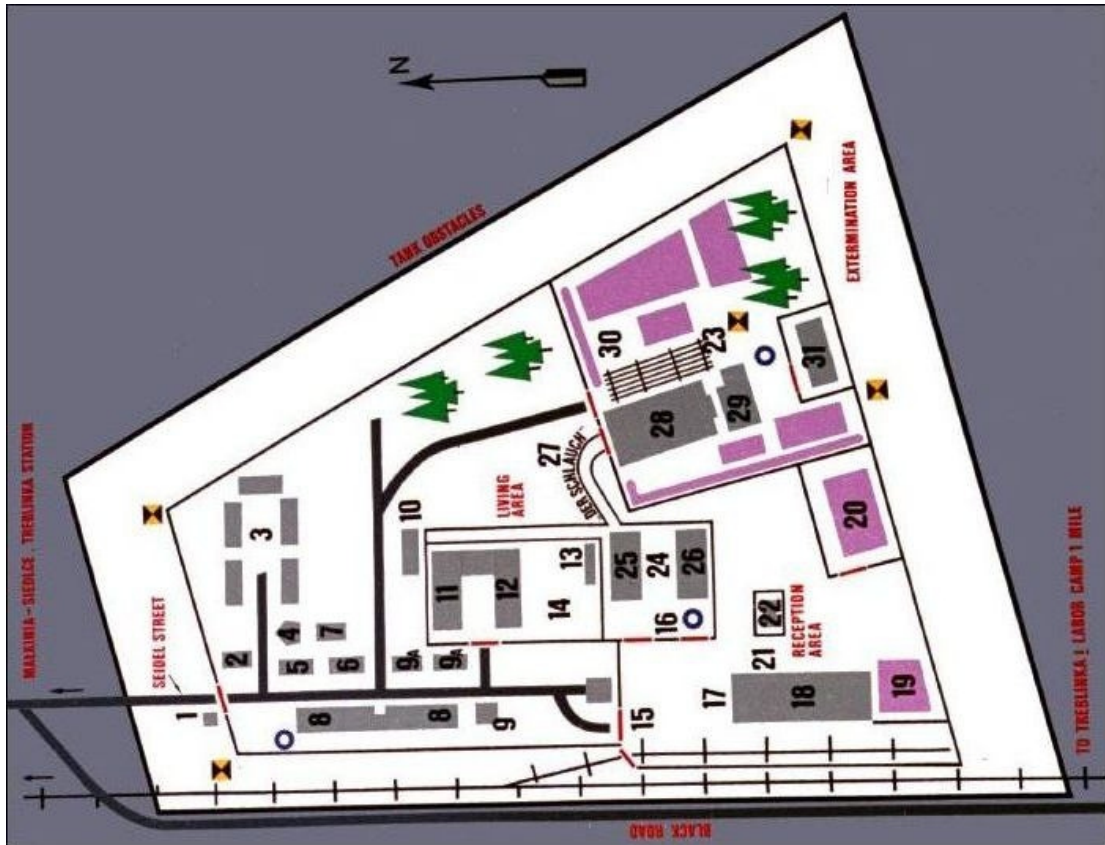
The work also follows the genesis of the camp topography in the whole referring to the particular significant objects, f. e. gas chambers building, execution and burial pits, huts in the reception area etc. A special section is dedicated to the biography of Irmfried Eberl as well as to the problem concerning setting the date of first real transport which arrived the camp.

Přílohy

1. Reprodukce oficiálního plánu současného treblinského památníku určeného pro návštěvníky. Z plánu je dobře patrná poloha obou táborů, které od sebe odděluje vzdálenost 2 km a komunikačně jsou provázány tzv. Černou cestou. „Obóz zagłady Treblinka II“ (existenčně mladší vyhlazovací tábor, který je předmětem výzkumu aktuální práce) se nachází blíže k železnici Kosów Lacki – Małkinia a dnes jeho obvod vyznačují velké vztyčené kameny zasazené do země. Jestliže se v aktuální práci hovoří o tzv. táboru č. 1 a táboru č. 2, popř. o dolním či horním táboře, anebo o Totenlageru (ekvivalent k označení tábor. č. 2 nebo horní tábor), vždy se jedná o podčásti nacházející se v obvodu tohoto území, tedy obvodu Treblinky II, nikoli o území vztahující se k trestnému pracovnímu táboru „Karny obóz pracy Treblinka I“, který byl samostatným táborem se zcela odlišným administrativním řízením a účelem. Jestliže je tento tábor (Treblinka I) v aktuální práci přece zmíněn, pak je to zpravidla v souvislosti se stavebními pracovníky, kteří se podíleli na výstavbě sousední Treblinky II, popř. je uveden jakožto „domovský tábor“ pro některé ze svědků hovořících o důležitých událostech vztahujících se k Treblince II (Czarkowski, Cymlich atp.). Zdroj: Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince.

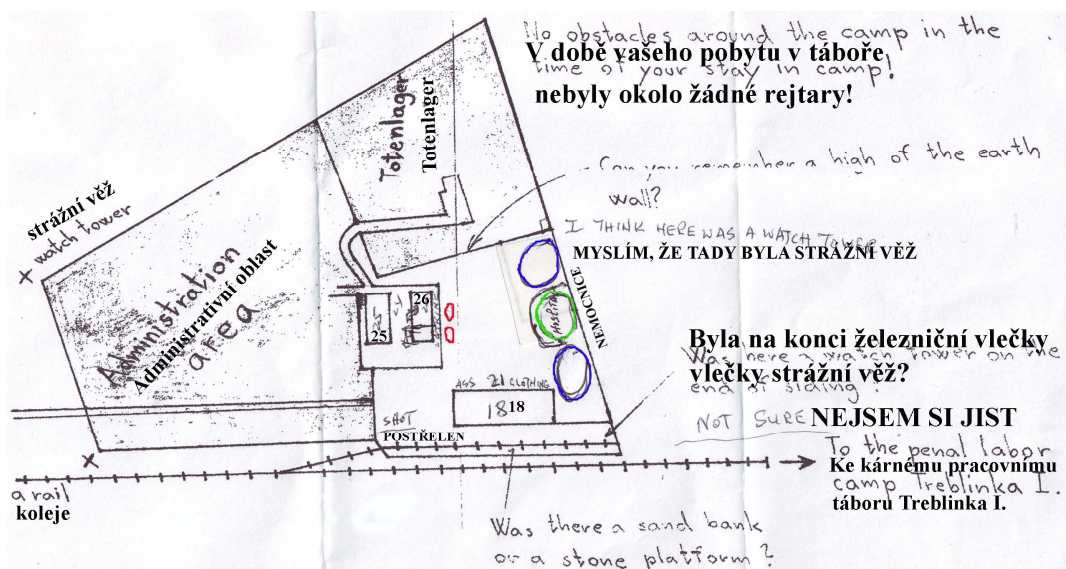
2. Dnes již nahrazená informační tabule z treblinského památníku, ukazující táborovou topografii ve své nejrozvinutější fázi, jež se stala základem pro vyhotovení plánu rané Treblinky použitého v rámci spolupráce mezi autorem DP a Edwardem Weinsteinem. Zdroj: Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince.

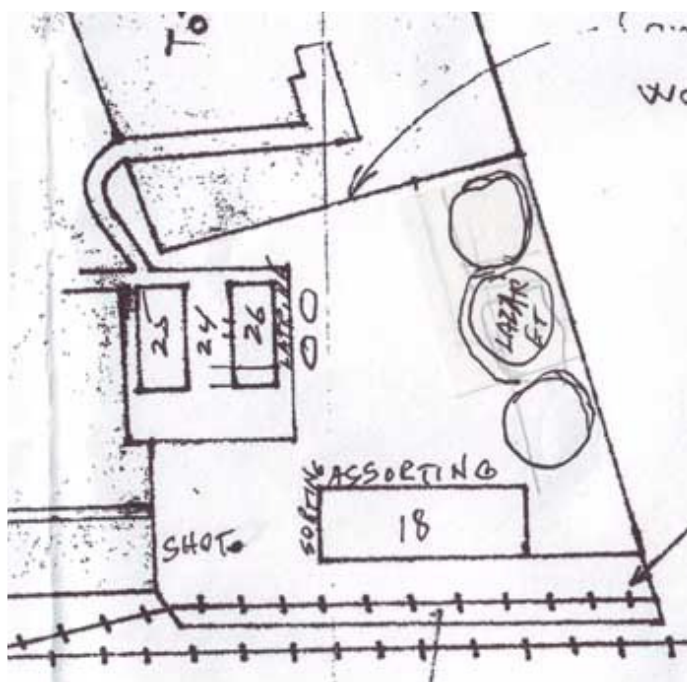
1. hlavní brána
2. táborové velitelství, ubytovací prostory pro velitele
3. ubytovny pro Ukrajince
4. zoo
5. služební budovy SS
6. barák pro domácí personál
7. barák pro třídění zlata a cenností
8. ubytovny pro SS
9. skladiště
10. stáje a oblast pro dobytek
11. baráky kápu a ženských vězeňkyň
12. baráky pro mužské vězně
13. latrína
14. shromažďovací oblast pro vězně (sčítání)
15. vchod do přijímací oblasti (staniční prostor)
16. vchody do deportační oblasti
17. staniční nástupiště, rampa a náměstí
18. skladiště jmění po obětech (maskováno jako nádražní budova)
19. pohřební jámy
20. popravní prostor (maskován jako nemocnice)
21. přijímací náměstí (třídící oblast)
22. latrína
23. kremační rošty
24. deportační oblast
25. barák, kde se ženy vysvlékaly, odevzdávaly cennosti, a kde jim byly ostříhány vlasy
26. mužská svlékárna
27. průchod k plynovým komorám (*der Schlauch*)
28. deset nových plynových komor
29. tři staré plynové komory
30. kremační rošty
31. baráky pro vězně

- cesty
- koleje
- budovy
- pohřební jámy
- strážní věže
- brány
- hliněný val
- studna
- zalesněná oblast
- ostatný drát
- vnější oplocení

3. Plán vyhotovený v rámci spolupráce mezi autorem a E. Weinsteinem, který je doplněním a pomůckou k topografické části aktuální práce. Popisky v českém jazyce, stejně jako barevné zvýraznění byly přidány dodatečně. Weinsteinovy komentáře jsou uvedeny kapitálkami.

4. Výsek z druhého plánu, kde je prostřední ze tří jam u pravého oplocení označena jako „LAZARET“, zatímco v předchozí verzi je místo označeno jako „HOSPITAL“, tedy nemocnice; v tomto případě pouze krycí označení. Dále je zde patrné pracoviště třídění šatstva (SORTING/ASSORTING), místo, kde byl Weinstein postřelen (SHOT), latrina (LATRINE) vedle objektu „26“, stejně jako oddělená sekce pro vězně s červeným označením, taktéž objekt „26“.

5. Rozhovor s Michaelem Tregenzou, Lublin, 31. 1. 2014

Michal Chocholatý: Mikeu, chtěl bych se tě zeptat, proč ses začal zajímat právě o Wirtha? Kdy a proč?

Michael Tregenza: Jeho jméno se, jak jsem si uvědomil možná před čtyřiceti lety, objevovalo v každé knize o holocaustu. Ale nic více, žádné informace, nic. Pomyslel jsem si, že jestliže byl největším vrahem, zabijákem v holocaustu, jak je možné, že o něm nebylo nic sepsáno? Byl neznámým člověkem.

MCh. : Takže tvůj první článek o něm byl publikován kde?

MT: V devadesátých letech v Majdanských sešitech v Lublině.

MCh: Dobrá. Jak víš, píšu právě diplomovou práci o Eberlovi a o době, ve které působil. Proto bych se tě chtěl zeptat, co mi o něm můžeš říci?

MT: Eberl byl jediným člověkem, začleněným do Akce Reinhard, který jakoby vybočoval z Wirthovy skupiny esesáků z povolání či policistů z povolání. Mně se zdá, že ten chaos, který propukl v Treblince v prvních několika týdnech, v prvních šesti týdnech, byl možná úmyslně vytvořen Globocnikem a Wirthem. Nepřáli si tam jeho přítomnost. Cítili, že nebyl pod Wirthovou či Globocnikovou kontrolou.

MCh: Mohlo se snad v této záležitosti jednat o to, že posílal cennosti do Berlína a ne do Lublina?

MT: Také. Neoficiálně.

MCh: Takže je možné, že jej tam nechtěli proto, že byl napojen na Berlín a nikoli na Globocnika?

MT: Oficiálně měl být napojen na Wirtha a Globocnika. Ale Eberl si dělal, co chtěl on, aby to Wirth s Globocnikem neviděli. Teprve později zpozorovali, že něco není v pořádku. I Stangl si myslel, že se něco děje.

MCh: A kdy podle tebe přišel Eberl do Treblinky a co dělal předtím? Bezprostředně předtím, než byl převelen do Treblinky?

MT: Eberl byl v dubnu na krátkou dobu, možná týden, v Sobiboru. Tou dobou ještě nebyl Sobibor dokončen. Někde tu mám takovou výpověď... On řekl, že dokonce ani plot nebyl dokončen. Baráky nebyly dokončené a vše bylo ve výstavbě. A on nechápal, proč tam byl, k čemu?

MCh: Opravdu si myslíš, že nevěděl, kvůli čemu tam je? Přece byl předtím v programu eutanázie...

MT: Myslím to jinak: proč byl v Sobiboru, když ten tábor nebyl ještě dokončen? Proč nejedou přímo do Treblinky? Nebo do Berlína, aby zorganizoval Treblinku? Nač být v Sobiboru, se kterým nemá nic společného?

MCh: A bezprostředně po tom, co pobyl v Sobiboru, se ohlásil ve Varšavě?

MT: Ano, v Palais Brühl.

MCh: U koho? U šéfa SS a policie?

MT: Určitě. Sammern-Frankenegg,³⁷⁷ Alvensleben, či Sammern-Frankenegg, musíš si to ověřit. Palais Brühl byl hlavním sídlem nejen SS a policie, ale byl tam i civilní úřad, vše na jednom místě.

MCh: V jakém administrativním vztahu byl Palais Brühl se zdejším [lublinským] štábem Akce Reinhard? Chci říct, byl jeden úřad podřízen druhému?

MT: To bylo stejné jak v případě Radomi, tak Lublina. To Krüger v Krakově byl nejdůležitější. Sammern-Frankenegg byl totéž co Globocnik, či... a kdo byl v Radomi, Schüngard? Nepamatuji se... To znamená, Palais Brühl byl zde [kreslí jednotlivé body],

³⁷⁷ Jednalo se o SS- und Polizeiführera varšavského distriktu, SS-Oberführera Dr. Ferdinanda von Sammern-Frankenegga. TREGENZA, s. 3.

tady Radom, Lublin a Krakov, který byl nejdůležitější. Tady byl jenom SS- und Polizeiführer [ukazuje na Radom, Varšavu s Palais Brühl a Lublin], tady také SSPF. V Krakově byl Höhere SS- und Polizeiführer Krüger, že?

MCh: A jakou úlohu zastával Wirtschafts und Verwaltungshauptamt [WVHA] vzhledem k táborům smrti v Generálním Gouvernementu? Existoval tam nějaký vztah?

MT: To bylo až později. V počátcích nebyla v Bežcu žádná organizace. Pokladna, bižuterie, zlato, byly baleny do prostěradel. Ani Lublin... nic, bez organizace. Wirth občas vysílal do Berlína nákladáky, ale to bylo nebezpečné, víš? Okolo byly hluboké lesy a partyzáni. A po krátkou dobu se k tomu využívalo letadlo.

MCh: Proto bylo letiště také v Sobiboru?

MT: Také, zřejmě proto. A je zajímavé, že jsem se dozvěděl o spojitosti mezi Luftwaffe s SS. Nevěděl jsem o tom, že SS měly takové speciální jednotky s letadly. O tom není skoro nic napsáno. Jakmile se Wirth a Oberhauser přesunuli do Trestu, oni byli 20. září 1943... Wirth nebyl hned v Trestu, on byl předtím v Pule, víš, na Istrijském poloostrově, je to ten nejzazší přístav. On tam budoval nějakou základnu [v orig. Stutzpunkt] pro SS-Polizei. A později se vrátil ke konci října během organizace operace Erntefest na Majdanek.

MCh: Dožínky [Erntefest: hromadná poprava několika tisíců vězňů uskutečněná na území KL Lublin, lidově zvaného Majdanek].

MT: Zůstal tu možná do konce listopadu, počátku prosince. Dohlížel na kremaci mrtvol, a pokud vím, mohlo to trvat do prvního prosincového týdnu. A v Trestu byl už kolem Vánoc. Není tedy pravda, že by byl celou dobu v Trestu, jak mnozí psávali. Víme již, že se mezitím vrátil do Lublina. Někdo napsal, že každá ta jednotka, jednotka SS a policie, odjela speciálně do Lublina. Z Varšavy, Radomi, Krakova, a všichni se museli hlásit v baráku u Wirtha o instrukce.

MCh: A jak obecně fungoval tok jednotek SS? Přicházeli jejich členové do Lublina přes Varšavu? Putovali nejprve z Varšavy do Lublina a odtamtud buď zpátky do Varšavy anebo do některého z konkrétních táborů smrti, aby se zhostili úkolu?

MT: Ale Krakov taktéž musel o všem vědět...

MCh: V jakém smyslu?

MT: Byrokratickém, administrativním. To bylo nejdůležitější místo SS a policie. Oni kontrolovali všechny. Globocnik měl například ve zdejší bance dvě soukromá konta, kam ukládal peníze a zlato z Akce Reinhard. To byla jeho soukromá konta. Dvakrát tu byly oddíly kriminální policie, aby vyšetřily, kam se ksakru poděly peníze. Ale našli prd. Globocnik byl velice vynalézavý, nebyl to hlupák.

MCh: A možná právě proto chtěl odsunout Eberla z Treblinky?

MT: Právě. On mu překážel. Je taktéž zajímavé, že Wirtha dvakrát vyslýchali z kriminální policie v Lublině. Nic proti němu nenašli. Nic. Byl policista. Kdyby bral zlato Židům, byl by zloděj, jenže on to nedělal, protože je policista. Z jistého pohledu na věc byl tedy poctivý člověk [smích]. Poprvé, když jsem byl ve Wirthově vile ve Stuttgartu, hledal jsem stopy po nějakém bohatém nábytku, obrazech... nic, nic. Jenom v jedné místnosti jsem si všiml takových velkých, lidových, dřevěných hodin. Ruční práce, barvené. Určitě pocházely z Polska. A když jsem tam byl podruhé, potřetí, dveře již byly zamčené. Určitě se jednalo o polské lidové hodiny. Možná to byl zvláštní dárek pro jeho ženu k nějaké zvláštní příležitosti. Ale jenom tohle.

MCh: Zajímavé. Nyní bych chtěl přistoupit k posádce Treblinky v první funkční fázi. Například, zdali víš něco o Eberlově zástupci, který byl zabit 11. září a jmenoval se Max Biala. Někteří vězni říkají, že byl hodným esesákem, zatímco jiní tvrdí, že byl horší než Lalka [přezdívka Kurta Franze].

MT: Například Suchomel řekl, že byl hodný. A další řekl, že to není pravda, že viděl, jak někoho popravil. Však víš, že z devadesáti procent to byli zkurvysyni, jen málo jich takových nebylo. Například v Bežcu byli všichni výhradě zkurvysyni, protože

pracovali pod Wirthem. Wirth tam byl přítomen celé dny. Oni se museli podřít. Nicméně v Treblince Wirth nebyl, prvních několik týdnů [tam nebyl]. Později tam býval jen občas. A jestliže tam Wirth byl, všichni stříleli nebo bili, protože museli.

MCh: Takže z Bežcu pocházeli ti nejstrašnější?

MT: Ano, ano.

MCh: Protože tam byl Wirth neustále přítomen?

MT: Předtím, než se stal SS inspektorem Akce Reinhard,³⁷⁸ všichni SS se jej báli. On nebyl normální, fungoval jako bestie. Nekonrolovatelný. Jakmile někdo viděl, že Wirth přichází, šel raději jinam. Ani se s ním nechtěli setkat, protože věděli, co udělá. V době Výmarské republiky v Německu probíhaly na ulicích mezi nacisty a komunisty bitky. *Bierstuby*, bitky, byla to brutální doba [z které pocházeli].

MCh: *Zusammenstossen* [vzájemné srážky, potyčky mezi údernými složkami nepřátelských politických stran, především mezi SA a komunisty].

MT: Například Stangl psal, že byl taktéž v policejní jednotce a mlátil lidi. Řekl, že v jeho jednotce byly bestie.

MCh: On byl vlastně taktéž policista.

MT: Jistěže, musel být.

MCh: Dá se tedy říci, že všichni, anebo většina v okolí Wirtha byli policisté, kromě Eberla, který byl doktor?

MT: On [Eberl] pro něj [Wirtha] byl cizí. Cizí. A on se nechtěl hnout a on [Wirth] jej tam nechtěl.

³⁷⁸ V srpnu 1942.

MCh: Mohl bys mi povědět o té historce s Erwinem Keinerem?

MT: Ach. Ten spáchal sebevraždu.

MCh: Kde a proč?

MT: Zaprvé sloužil v *Euthanasie Anstalt* v Hadamaru. A dělal pitvy mozků mrtvých. A tak jako všichni, i on šel po práci do *Bierstube*, do baru. Byl opilý a nahlas povídal o tom, jakou měl práci v Hadamaru. A majitel toho baru byl kontaktován SS z onoho institutu, aby řekl, kdo to rozkřikuje. Vložil se do toho Wirth a Keiner si poseděl v [koncentračním táboře] Sachsenhausenu šest týdnů. Vrátil se pak do služby v Hadamaru pod pohrůžkou, aby už mlčel. Ani slovo, nikde. Měl strach. Co já vím, Wirth poslal do koncentračního tábora během té akce eutanázie dohromady pět osob, mezi nimi jednu ženu, ošetřovatelku. A v Treblince chtěl Wirth udělat úklid [po Eberlově odvolání]. Tolik tisíců mrtvol! A jeden kopec mrtvol, který byl těsně před starými plynovými komorami, nechtěl nikdo uklízet. Podle Suchomela byl čtyři metry vysoký. A pod ním byly exkrementy [v orig. *Scheiss*], moč [v orig. *urine*], krev...

MCh: ... a červi.

MT: A nikdo s tím nechtěl pohnout. A Wirth řekl: „*Ty, tchoři, musíš! Keiner, udělej to!*“ Židé raději páchali sebevraždu, SS: „*Dej pokoj!*“ Ani Ukrajinci to nechtěli dělat...

MCh: Takže on to měl udělat sám? Uklidit ty mrtvoly? Já myslel, že jeho úkolem bylo zformovat nějakou skupinu, kterou by řídil...

MT: Ale do takové skupiny nechtěl nikdo jít. Nechtěl... „*Dej pokoj, takovouto práci?*“ Ale on byl takový slabý. Komu by měl říct: „*Musíš, kurva!*“ Ukrajincům? Ne, ne, tak to neudělal, byl slabý. A bál se. A Wirth mu řekl: „*Jestli to neuděláš, víš, co tě čeká! Zpátky do Sachsenhausenu!*“ Sakra a bylo po všem.

MCh: Ale ta sebevražda se mu nepodařila... zemřel později.

MT: Existuje výpověď, podle které leží na voze a čeká na ambulanci do Ostrowi Mazowiecké. A všichni se kolem Keinera sešli a Wirth na ně: „*Vypadněte, nedotýkat se té kurvy. Je to nicka.*“

MCh: Takže k tomu mohlo dojít někdy v září, v době toho úklidu?

MT: Ano, ano, Wirth tam byl první týden.

MCh: A samozřejmě tam byl v době příjezdu prvního transportu po přerušení.

MT: Jistě, to byla jeho povinnost. Tomu zastavení transportu [v orig. *stop-transport*] předcházel rozkaz.

MCh: Existuje Suchomelovo svědectví, ve kterém si vzpomíná na to, jak Eberl volal do Lublina: „*Ich kann nicht mehr, wir müssen das ganze abbrechen!* [Už nemohu dál, musíme to celé přerušit!].“

MT: Ale událo se to na rozkaz Wirtha.

MCh: Kde bydlel Wirth v době „úklidu“?

MT: Tam, v baráku s ostatními.

MCh: Zřejmě v nějakém pokoji vedle Stangla, že?

MT: Co já vím, tak tam byl velký barák, přičemž jedna jeho část byla pro Stangla, Eberla a Wirtha. A druhá část byla vyhrazena pro esesáky, mezi kterými byl Suchomel. A on slyšel, jak křičí Wirth na Eberla na druhé straně stěny.

MCh: Téhož baráku?

MT: Nejspíše ano.

MCh: Myslel jsem, že velitelství bylo místo, kde tihle [top management] bydleli.

MT: Ale velitelství je něco jiného, tam byla pouze kancelář.

MCh: Tak to jsem doposud netušil. Vždycky jsem si myslel, že vedoucí Treblinky bydleli na velitelství.

MT: V každém z táborů bylo velitelství v jiném baráku. A dokonce je možné, že to byl jeden větší barák, kde byla část pro většinu SS, vedle pro vedoucí, Wirtha, Stangla a Eberla a že vedle bylo velitelství, ale kdo ví.